

2013 - 2014

Onderzoeksproject

Als je gelooft in je werk binnen de krijgsmacht

Een onderzoek naar de verwachtingen rondom protestants geestelijk verzorgers binnen de krijgsmacht.

**Gereformeerde
Hogeschool**

Als je gelooft in je werk!

Jasmijn van Gameren

Begeleider Gereformeerde Hogeschool: A. de Jong

Begeleiders Defensie: ds. E.B Asscher

ds. C. Smit

Godsdienst Pastoraal Werk

Voltijd

Voorwoord

Voor u ligt mijn eindonderzoek, waaraan ik met veel plezier heb gewerkt.

Het is een onderzoek naar aanleiding van een twee jaar durende stage binnen de krijgsmacht en richt zich op de protestants geestelijke verzorging binnen de krijgsmacht. Hierbij komen verschillende belanghebbenden aan het woord.

Graag wil ik in dit voorwoord de mensen bedanken die mij hebben ondersteund in het proces van het tot stand komen van het onderzoek.

Allereerst wil ik mijn man bedanken. Niet alleen heeft hij mij gesteund, maar ook heeft hij met zijn analytische blik meegekeken.

Daarnaast wil ik de mensen binnen Defensie, die het onderzoek mogelijk hebben gemaakt, van harte bedanken.

Mijn dank gaat hierbij uit naar de begeleiders die speciaal tijd en ruimte beschikbaar hebben gesteld voor ondersteuning en advisering.

Een belangrijke rol heeft de begeleider van de Gereformeerde Hogeschool gespeeld. Daarvoor dank.

Tot slot wil ik alle mensen, protestants geestelijk verzorgers en militairen, bedanken die hun medewerking hebben verleend bij het praktijkonderzoek.

Ik wens u veel plezier bij het lezen van dit eindonderzoek.

Jasmijn van Gameren
Mei 2014

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Inleiding	5
1.1 Aanleiding tot het onderzoek	5
1.2 Probleemstelling	6
1.3 Doelstelling	6
1.4 Hoofdvraag en deelvragen.....	7
1.5 Begrippenlijst	8
Hoofdstuk 2 Methodologie	10
2.1 Opzet en verantwoording literatuurstudie.....	10
2.2 Opzet en verantwoording praktijkonderzoek.....	11
2.2.1 Opzet focusgroepen	11
2.2.2 Focusgroep 1 <i>Protestants geestelijk verzorgers</i>	12
2.2.3 Focusgroep 2 <i>Militairen</i>	13
2.2.4 Visie werkgever	14
2.2.5 Focusgroep 3 <i>Zendende instantie</i>	14
Hoofdstuk 3 Context.....	17
3.1 Diensten Geestelijke Verzorging	18
3.2 Inbedding van de Diensten Geestelijke Verzorging binnen Defensie	18
3.3 Organogram Diensten Geestelijke Verzorging	20
Hoofdstuk 4 Literatuurstudie	21
4.1 Geestelijke verzorging	21
4.2 Pastoraat.....	23
4.3 Werken met militairen.....	25
4.4 Conclusie literatuurstudie.....	27
Hoofdstuk 5 Praktijkonderzoek.....	28
5.1 Focusgroep 1 <i>Protestants geestelijk verzorgers</i>	28
5.1.1 Gespreksvragen.....	28
5.1.2 Uitkomsten.....	29
5.1.3 Conclusie Focusgroep 1 <i>Protestants geestelijk verzorgers</i>	32
5.2 Focusgroep 2 <i>Militairen</i>	34
5.2.1 Gespreksvragen.....	34
5.2.2 Uitkomsten.....	34
5.2.3 Conclusie Focusgroep 2 <i>Militairen</i>	39
5.3 Visie werkgever.....	41
5.3.1 Uitkomsten Visie Werkgever.....	41
5.3.2 Conclusie Visie werkgever.....	41
5.4 Focusgroep 3 <i>Zendende instantie</i>	43
5.4.1 Uitkomsten Focusgroep 3 <i>Zendende instantie</i>	43

5.4.2 Conclusie Focusgroep 3 <i>Zendende instantie</i>	43
Hoofdstuk 6 Conclusie en aanbevelingen	45
6.1 Eindconclusie	45
6.2 Aanbevelingen	47
Bijlage	48
Overzicht bijlage	48
Bijlage I - Literatuurlijst.....	49
Bijlage II - Literatuurstudie.....	50
Verslagen van gelezen literatuur	50
2.1 Literatuur bij het onderwerp 'Geestelijke verzorging'	50
2.2 Literatuur bij het onderwerp 'Pastoraat'	75
2.3 Literatuur bij het onderwerp 'Werken met militairen'	91
Bijlage III – Praktijkcases door protestants geestelijk verzorgers.....	111
3.1 Document Protestants geestelijk verzorgers 1	111
3.2 Document Protestants geestelijk verzorgers 2	112
3.3 Document Protestants geestelijk verzorgers 3	113
3.4 Document Protestants geestelijk verzorgers 4	114
Bijlage IV – Verantwoording gespreksvragen	117
Focusgroep 1 Protestants geestelijk verzorgers	
Bijlage V – Uitwerking Focusgroep 1 <i>Protestants geestelijk verzorgers</i>	118
Bijlage VI - Verantwoording gespreksvragen.....	123
Focusgroep 2 <i>Militairen</i>	
Bijlage VII – Uitwerking Focusgroep 2 <i>Militairen</i>	126
Bijlage VIII – Document <i>Werkgever</i>	133
Bijlage IX – Document <i>Zendende instantie</i>	136

Hoofdstuk I Inleiding

I.1 Aanleiding tot het onderzoek

Van 2007 tot 2010 heb ik de opleiding Sociaal Pedagogisch Werk *Activiteitenbegeleiding* gevolgd, een studie waar ik erg veel plezier in heb gehad. Toen deze studie ten einde kwam had ik het plan opgevat om eerst drie maanden vrijwilligerswerk in het buitenland te gaan doen om vervolgens in Nederland aan het werk te gaan. In de tussentijd had ik een artikel gelezen wat mij altijd is bijgebleven. Het ging over een militair die vertelde dat hij teveel had gezien om nog in een liefdevolle God te kunnen geloven. Ik vond herkenning in zijn antwoord door mijn persoonlijke ervaring met ontwikkelingshulp in het buitenland. Daar zie je ook vaak heel schrijnende dingen en vraag je jezelf af waar God daar aanwezig is. Het begon bij mij te kriebelen en de gedachte bleef mij bij hoe bijzonder het zou zijn om met militairen het gesprek aan te gaan. Niet om antwoorden te hebben maar wel om een luisterend oor te zijn. Ik wist op dat moment wel dat daar studies voor waren maar ging ervan uit dat ik er geen financiering voor zou krijgen en bovendien had ik al heel andere plannen. Het was dus misschien iets voor de toekomst.

Die toekomst was echter dichterbij dan dat ik dacht. Vlak voor vertrek kreeg ik te horen dat het vrijwilligerswerk in het buitenland niet door kon gaan. Het was als een deur die voor mijn neus werd dicht gegooid. Ik ervoer God's leiding in het hele plan en de voorbereiding. Hoe kon dit? Maar waar God een deur sluit, opent Hij een venster. Omdat ik nog geen behoefte had om gelijk na de vakantie volledig aan het werk te gaan ben ik op zoek gegaan naar een opleiding en kwam ik bij de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk terecht op de Gereformeerde Hogeschool te Zwolle. Mijn doel: stage lopen bij Defensie. In het eerste jaar van de opleiding heb ik reeds een stage kunnen regelen die pas in het derde jaar van start zou gaan.

Gedurende de opleiding stond de gedachte centraal: met de gesprekspartner op zoek gaan naar de betrokkenheid van God. Een gedachte die ik gedurende de kerkelijke stage in het tweede jaar van de opleiding als erg waardevol heb ervaren. Je ontmoet dan mensen waarmee je samen dit pad bewandelt en samen op zoek gaat naar hoe God betrokken is in iemands leven.

Mijn geduld werd beloond en in het derde jaar ging ik vol enthousiasme aan de slag binnen Defensie. Ik kwam onder de hoede van een legerpredikant op een kazerne van de Koninklijke Landmacht. De taken bestonden uit het rondlopen over het terrein om de mannen en vrouwen op te zoeken op de werkvloer en daar het gesprek met ze aan te gaan. Wanneer ik vervolgens bijvoorbeeld bij de herstelcompagnie op bezoek ging, ontmoete ik mensen die zelden affiniteit met het christelijk geloof hadden en waarvoor woorden als God, Jezus, zonde en verzoening 'nietszeggend' waren. Ik wilde ook deze mensen graag ontmoeten. Echter waren de gesprekken die ik voerde heel anders. Binnen Defensie heb ik ondervonden dat de gedachte die vanuit school centraal stond, *samen op zoek gaan naar de betrokkenheid van God in iemands leven*, vaak niet relevant is, doordat de meeste gesprekspartners geen affiniteit hebben met het christelijk geloof. Ik kwam tot de conclusie dat ik niet de juiste 'tools' had meegekregen. Want het is de taak van de protestantse geestelijk verzorgers om ook met hen het gesprek aan te gaan, je bent er zeer zeker ook voor hen. Maar hoe doe je dat dan? Je hebt geen evangeliserende rol en hoe houdt je dan toch vast aan je eigenheid?

Hier startte mijn zoektocht naar de eigenheid van protestantse geestelijke verzorging. Want wat doe je precies en waarom? Een vraag die ik ook tijdens een zelfstandige minor heb behandeld en waarvan dit eindonderzoek de kroon op het werk zal worden. Eindigen zal de zoektocht denk ik nooit, er zijn veel factoren die invloed hebben waardoor je altijd als geestelijk verzorger / pastoraal medewerker bezig bent je weg te vinden en de taal te leren spreken in de context en de cultuur waar je in staat.

I.2 Probleemstelling

Het onderzoek vindt plaats binnen de protestantse dienst van de geestelijke verzorging binnen Defensie. Vanuit Defensie of de Diensten Geestelijke Verzorging is er geen concrete opdracht meegekregen voor dit onderzoek. In de voorbereidingen om tot een onderwerp te komen is er wel nauwe betrokkenheid geweest. Vanuit Defensie is er een begeleider aangesteld waarmee meerdere contactmomenten hebben plaatsgevonden. De inhoud van deze gesprekken betrof onder andere het uitwisselen van praktijkervaring, de mooie kanten van het werk en de lastige zaken. Hierbij is aangegeven dat in de stage op de kazerne reeds is ondervonden dat de tijdens de studie aangereikte gespreksbenaderingen meestal niet relevant zijn in de seculiere context bij Defensie. Met andere woorden: je loopt als 'christelijke professional' – in het geval van Defensie vaak 'de dominee' – rond op de werkvloer, terwijl het grootste deel van de doelgroep geen affiniteit heeft met het christelijk geloof. Het spanningsveld hierin bestaat uit het vinden van de balans in het aansluiten bij de doelgroep en toch ook vast te houden aan je eigen eigenheid, namelijk het functioneren als protestants geestelijk verzorger. Dit spanningsveld leek te worden bevestigd doordat in gesprekken met verschillende protestants geestelijk verzorgers opgemerkt werd dat veel van hen naast hun werk bij Defensie ook nog kerkelijke taken oppakken. Kennelijk is er een gemis. Een behoefte die met het werk als protestants geestelijk verzorger bij Defensie niet bevredigd wordt. De onderzoeksbegeleider vanuit Defensie beaamde dat er bij protestants geestelijk verzorgers inderdaad mogelijk een spanningsveld zou kunnen zijn over de invulling van hun rol.

I.3 Doelstelling

De doelstelling van dit onderzoek is om concreet inzicht te geven in het handelen van de protestants geestelijk verzorger en eventueel handvatten aan te reiken op basis van de verwachtingen van diverse belanghebbenden (militairen, werkgever en de zendende instantie) over de rol van de protestants geestelijk verzorger.

In de uitvoer van het onderzoek krijgt het de vorm van een beschrijvend onderzoek. Om de doelstelling te bereiken ligt de focus binnen het onderzoek op de eerder vier genoemde groepen: protestants geestelijk verzorgers, militairen, werkgever en de zendende instantie.

Deze vier groepen zullen onderworpen worden aan een uitgebreid interview aan de hand van een groepsgebesprek. Hierbij zal de aandacht uitgaan naar een beschrijving van de ervaring en verwachtingen van de militairen, werkgever en de zendende instantie met betrekking tot de protestants geestelijk verzorger.

Protestants geestelijk verzorgers: De protestants geestelijk verzorgers staat gedurende het onderzoek centraal. Hoewel de Diensten Geestelijke Verzorging bestaat uit meerdere diensten van levensbeschouwelijke achtergronden, is er bewust voor gekozen om alleen de protestantse dienst uit te lichten. Enerzijds omdat hier affiniteit mee is en uiteindelijk ook persoonlijk als protestants geestelijk verzorger / pastoraal medewerker ga werken. Anderzijds komt het de kwaliteit van het onderzoek ten goede doordat het een specifieke focus heeft. Zo wordt voorkomen dat het onderzoek oppervlakkig blijft en in algemeenheden blijft steken.

Militairen: De militairen zijn de doelgroep van de protestants geestelijk verzorgers. Zij vormen de aanleiding voor een mogelijk spanningsveld bij de protestants geestelijk verzorgers. Het is daarom belangrijk om ook in beeld te brengen wat de verwachtingen zijn die de militairen hebben over de invulling van de rol van protestants geestelijk verzorgers.

Werkgever: Je zou kunnen zeggen dat de protestants geestelijk verzorger twee heren dient. De protestants geestelijk verzorger wordt vanuit de zendende instantie gezonden en te werk gesteld bij Defensie. Binnen Defensie worden ze te werk gesteld vanuit de Diensten Geestelijke Verzorging, elke specifieke dienst (protestanten, humanisten en katholieken) heeft een eigen Hoofdkrijgsmachtspredikant die de werkgever is. De Hoofdkrijgsmachtspredikant is verantwoordelijk

voor het functioneren van zijn werknemers, door beleid en visievorming wat maakt dat de werkgever relevant is om op te nemen in het onderzoek.

Zendende instantie: De protestants geestelijk verzorgers worden gezonden. De zendende instantie neemt een belangrijke plaats in bij de protestants geestelijk verzorgers aangezien de zendende instantie het mogelijk maakt om binnen Defensie te werken. Binnen het onderzoek zal daarom onderzocht worden in welke mate de zendende instantie invloed heeft op het werk van protestants geestelijk verzorgers en of de visie van de zendende instantie overeenkomt met de uitvoering van de rol van protestants geestelijk verzorgers. De zendende instantie kan immers de zending van de protestants geestelijk verzorger intrekken waardoor de protestants geestelijk verzorger wordt ontslagen.

Als eindresultaat is het streven een document te voltooien dat vooral voor de protestants geestelijk verzorgers binnen de krijgsmacht verheldering verschaft over de invulling en uitvoering van hun werk als protestants geestelijk verzorger. Daarnaast is het ook de bedoeling dat de verwachtingen van de militairen de werkgever en de zendende instantie worden opgenomen, zodat overeenkomsten en verschillen tussen de visie van de protestants geestelijk verzorgers enerzijds en de visie van belanghebbenden (militairen, werkgever en de zendende instantie) anderzijds inzichtelijk worden. Hiermee kunnen wederzijdse verwachtingen in de toekomst mogelijk beter op elkaar worden afgestemd en kunnen eventueel aan de protestants geestelijk verzorgers handvatten worden aangereikt voor het invullen van hun taak.

1.4 Hoofdvraag en deelvragen

Om in te spelen op de probleemstelling en tegemoet te komen aan de beschreven doelstelling van het onderzoek is er een hoofdvraag gedefinieerd. De hoofdvraag valt vervolgens uiteen in diverse deelvragen die allen bijdragen aan de beantwoording van de hoofdvraag.

Hoofdvraag

Wat zijn de verwachtingen over het functioneren van de protestants geestelijk verzorger binnen de krijgsmacht?

Deelvragen

1. Wat kan op grond van de literatuur geconstateerd worden over de verwachtingen die leven met betrekking tot het beroep van protestants geestelijk verzorger binnen de krijgsmacht?
2. Hoe ervaren protestantse geestelijk verzorgers zelf hun werk binnen de krijgsmacht?
3. Welke verwachtingen hebben de militairen van de protestants geestelijke verzorging?
4. Welke verwachtingen heeft de werkgever (Hoofdkrijgsmachtpredikant) van de protestants geestelijk verzorgers?
5. Welke verwachtingen heeft de zendende instantie van de protestants geestelijk verzorgers binnen de krijgsmacht?

I.5 Begrippenlijst

Bedrijfsmaatschappelijk werker: Bedrijfsmaatschappelijk werk helpt met verschillende problemen. De bedrijfsmaatschappelijk werkers zijn in dienst van Defensie. Zij vormen een vangnet van onafhankelijke, professionele en betrokken dienstverlening, hulp en zorg. Bijvoorbeeld wanneer een partner in een uitzendgebied zit en er dringend contact nodig is; een defensiemedewerker een probleem heeft met een collega of leidinggevende en er zelf niet uitkomt; het werk problemen veroorzaakt in de relatie van een defensiemedewerker; defensiemedewerkers de draad moeilijk op kunnen pakken na een uitzending; defensiemedewerkers lichamelijke, psychische of andere klachten hebben door het werk.

Een bedrijfsmaatschappelijk werker brengt in een intakegesprek samen met de betrokkene het probleem in kaart. Hierna volgen meer afspraken om de situatie te verbeteren. Hierbij respecteren de medewerkers altijd de privacy en houdt de betrokkene altijd zelf de regie.

Bij een bedrijfsmaatschappelijk werker vinden geplande gesprekken plaats (<http://www.defensie.nl>).

Beukbergen: In het Vormingscentrum van de Diensten Geestelijke Verzorging, gevestigd in Huize Beukbergen, werken geestelijk verzorgers van verschillende geloofs- en levensovertuigingen samen. Hun werk is er op gericht om militairen te ondersteunen en geestelijk weerbaar te maken bij hun moeilijke taak in binnen- en buitenland. Waardevolle uitgangspunten zijn: gastvrijheid, mensgerichtheid, betrokkenheid, openheid, respect, veiligheid, vertrouwen en persoonlijke verantwoordelijkheid. Op Beukbergen worden vormingsactiviteiten geboden in de vorm van allerlei conferenties. De focus in het vormingswerk ligt op de militair als persoon. De conferenties worden krijgsmachtbreed aangeboden tijdens de initiële opleidingen, rondom uitzendingen en bij het verlaten van de dienst. Naast de reguliere conferenties zijn er ook themaconferenties en onderdeelconferenties (www.beukbergen.nl).

CIO-M: In 1949 veranderde het Interkerkelijk Overleg zijn naam in Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO). Het Interkerkelijk Overleg is ontstaan uit het overleg van de kerken met betrekking tot het bovengronds verzet tegen de bezetter in 1940. Het CIO legt zich thans toe op het behartigen van de belangen van de kerken bij de overheid. Op de terreinen van gezondheid, justitie, onderwijs, militaire zaken en kerkgebouwen is het CIO georganiseerd in commissies (zie ook www.cioweb.nl). Het CIO-M (Militair) is aldus een ondercommissie van het CIO en heeft van de deelnemende kerken in het CIO opdracht gekregen om op te treden als onverdeeld intermediair tussen kerk en overheid voor alle zaken de Protestants Geestelijke Verzorging betreffende. Het CIO-M is dus een kerkelijke commissie die als gesprekspartner optreedt van Defensie. Hier ligt haar eerste taak. Defensie wil vaak met alle 'Zendende Instanties' spreken en niet alleen met (die uit) het CIO-M. (N.B. het CIO-M zelf is dus geen Zendende Instantie). Daarom bestaat er al jaren ook met de Katholieke, Joodse en Hindoeïstische en Islamitische 'kerkgenootschappen' en de Humanisten een incidenteel overleg. Het CIO-M bemoeit zich in adviserende zin met name met de manier waarop Defensie organisatorisch en personeeltechnisch gestalte geeft aan de Diensten Geestelijke Verzorging (Fonteyn, Huiting, & Lokerse, 2013).

Diensten Geestelijke verzorging: De Diensten Geestelijke Verzorging (DGV) dragen bij aan het (geestelijk) welbevinden van militairen, overig Defensiepersoneel, veteranen en het thuisfront, en aan de moraliteit van de krijgsmacht als geheel. Dit doen de DGV door: zichtbaar aanwezig te zijn op de werkvloer (ook tijdens oefeningen en uitzendingen); persoonlijke contacten en begeleiding; groepswork (onder andere op vormingscentrum Beukbergen); bezinningsdiensten; kerkelijke vieringen. Verder signaleren de Diensten Geestelijke Verzorging knelpunten en adviseren zij over de oplossing hiervan. Zingeving en ethiek staan centraal bij de activiteiten en taken van de Diensten Geestelijke Verzorging (bron: (<http://www.defensie.nl>)).

Kerk en Krijgsmacht: Protestants geestelijk verzorgers uit de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) worden beroepen door de Generale Synode van de PKN. De synode heeft de Raad voor Kerk & Krijgsmacht aangewezen als begeleidingscommissie. Volgens de Kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland (Ordinantie 3 artikel 23 lid 7) worden krijgsmachtpredikanten uit de PKN begeleid door Kerk & Krijgsmacht. In de tekst staat verder, dat de predikant de vergadering van deze commissie bijwoont. Aangezien we hier spreken over maandelijkse vergaderingen en meer dan 40 predikanten is dit door de Raad voor Kerk & Krijgsmacht als volgt ingevuld:

- van elk krijgsmachtdeel maakt één krijgsmachtpredikant als adviseur deel uit van de vergadering. Hij wordt bijgestaan door een secundus;
- door Kerk & Krijgsmacht worden in principe elke vergadering twee à drie krijgsmachtpredikanten uitgenodigd, zodat ieder tenminste eenmaal per twee jaar de vergadering bijwoont;
- jaarlijks wordt er een PKN-krijgsmachtpredikantendag georganiseerd waarin door persoonlijk contact met leden van de Synode en/of Landelijk Dienstencentrum de banden tussen de PKN en de krijgsmachtpredikanten versterkt worden.
- krijgsmachtpredikanten kunnen op eigen verzoek een vergadering bijwonen (mits tevoren aangekondigd);
- krijgsmachtpredikanten kunnen inzage krijgen in alle relevante vergaderstukken

(<http://www.kerkenkrijgsmacht.nl/>)

Krijgsmacht: De krijgsmacht bestaat uit Koninklijke Landmacht, Koninklijke Luchtmacht, Koninklijke Marine, Koninklijke Marechaussee.

Protestants geestelijke verzorging: De protestants geestelijk verzorgers maken deel uit van de Dienst Geestelijke verzorging. De protestants geestelijk verzorgers binnen Defensie zijn predikanten en staan daarom beter bekend als legerpredikanten / krijgsmachtpredikanten.

De Dienst Protestantse Geestelijke Verzorging ondersteunt militairen en hun directe relaties bij geloof en zingeving. De krijgsmachtpredikant is deskundig in levensbeschouwelijke communicatie in de krijgsmacht. Zorg voor humaniteit, met name bij geweldsoptreden, internationale samenwerking en vredesopbouw, heeft zijn/haar bijzondere aandacht. De krijgsmachtpredikanten verrichten pastoraat namens hun zendende kerken. Zij zijn geroepen omwille van het evangelie van Jezus Christus. Als ambtsdragers van hun kerk gaan zij voor in liturgie en bezinning van militairen overal ter wereld (Fonteyn, Huiting, & Lokerse, 2013).

Zendende Instantie: Met zendende instanties worden de (religieus) levensbeschouwelijke instituties bedoeld die door de overheid erkend worden als 'leveranciers' van geestelijk verzorgers. Door de scheiding tussen kerk en staat van de overheid niet zelf in de inhoud van de geestelijke verzorging voorzien. De religieus en levensbeschouwelijk inhoudelijke verantwoordelijkheid van geestelijk verzorgers komt tot uiting in de zendbrief die de zendende instanties verlenen aan hun geestelijk verzorgers om als ambtsdrager werkzaam te zijn binnen Defensie. Alleen met een zendbrief van de betreffende zendende instantie kan een geestelijk verzorger bij de overheid worden aangesteld. Het omgekeerde is ook het geval: wanneer een zendende instantie om religieus of levensbeschouwelijk inhoudelijke beweegredenen de zending intrekt moet een geestelijk verzorger worden ontslagen. De zending geeft de overheid de garantie dat een geestelijk verzorger religieus of levensbeschouwelijk inhoudelijk gekwalificeerd is om als geestelijk verzorger werkzaam te zijn.

Hoofdstuk 2 Methodologie

Om tot beantwoording van de hoofd- en deelvragen te komen zal het onderzoek bestaan uit twee delen, namelijk een literatuurstudie en een praktijkonderzoek. In de volgende paragrafen worden deze twee onderdelen afzonderlijk toegelicht en verantwoord. Het geheel van het onderzoek kan worden getypeerd als een kwalitatief onderzoek. Een kwalitatief onderzoek is 'een vorm van empirisch onderzoek waarbij overwegend gebruik gemaakt wordt van gegevens van kwalitatieve aard en dat als doel heeft onderzoeksproblemen in of van situaties, gebeurtenissen en personen te beschrijven en te interpreteren' (Baarda, Goede, & Teunissen, 2009).

2.1 Opzet en verantwoording literatuurstudie

Met de literatuurstudie zal deelvraag 1 worden beantwoord (zie paragraaf 1.4). De literatuurstudie is een belangrijk onderdeel van het onderzoek. Enerzijds omdat er veel studie-uren mee gemoeid zijn en anderzijds omdat de literatuurstudie als voorbereiding dient op het praktijk gedeelte. De literatuurstudie vormt dus een belangrijke theoretische basis voor de rest van het onderzoek.

Om tot de keuze te komen voor de literatuur hebben er een aantal processen plaatsgevonden. Voornamelijk in de voorbereiding zijn er van verschillende bronnen gebruik gemaakt. Onder andere zijn er binnen het team van docenten van de *Academie Theologie* op de Gereformeerde Hogeschool contacten uitgezet ter advisering voor de mogelijkheden ter invulling van de literatuurlijst. Hierbij werd doorverwezen naar medewerkers van de mediatheek van de Gereformeerde Hogeschool. Het overleg met een medewerker van de mediatheek heeft veel relevante tips opgeleverd. Bij dit overleg is gezamenlijk gezocht naar relevante literatuur waardoor de uiteindelijke literatuurlijst tot stand is gekomen voor de beantwoording van de eerste deelvraag.

Met de literatuurstudie wordt getracht antwoord te verschaffen op de volgende vraag: Wat kan op grond van de literatuur geconstateerd worden over de verwachtingen die leven met betrekking tot het beroep van protestants geestelijk verzorger binnen de krijgsmacht?

In de voorbereiding voor de samenstelling van de literatuurstudie is ondervonden dat er weinig literatuur beschikbaar is die specifiek in gaat op het werk van protestants geestelijk verzorgers binnen de krijgsmacht. Hierdoor is de keuze gemaakt literatuur op te nemen die raakvlakken heeft. Dit is geformuleerd en zal worden verwerkt aan de hand van de volgende onderwerpen:

1. Geestelijke verzorging
2. Pastoraat
3. Werken met militairen

De onderwerpen worden hieronder nader toegelicht.

De literatuurlijst in bijlage I is tevens per onderwerp ingedeeld. In deze lijst staat literatuur vermeld met betrekking tot elk onderwerp.

1. Geestelijke verzorging

Er is weinig literatuur wat specifiek ingaat op protestants geestelijke verzorging. Daarom is ook de literatuur die gaat over geestelijke verzorging in het algemeen voor het onderzoek bestudeert.

2. Pastoraat

Wanneer men op zoek gaat naar literatuur over geestelijke verzorging in protestantse kring komt men terecht bij het vakgebied dat in de gereformeerde theologie pastoraat wordt genoemd.

3. Werken met militairen

Militairen zijn een specifieke doelgroep waarover weinig is beschreven wat betrekking heeft op het onderzoek.

De Diensten Geestelijke Verzorging heeft een aantal boeken uitgegeven die gericht zijn aan de geestelijk verzorgers (algemeen). Deze literatuur is specifiek gericht op de visie, het werk als geestelijk verzorger en de omgang met militairen.

Naast de literatuur over de drie onderwerpen is er verplichte literatuur opgenomen en verdiepende literatuur met betrekking tot de opzet en onderzoeksvormen.

2.2 Opzet en verantwoording praktijkonderzoek

In een vroeg stadium van het onderzoek is er gekozen voor een beschrijvend en kwalitatief onderzoeksmodel. Deze vorm van onderzoeken biedt de mogelijkheid in te gaan op onder andere achterliggende motivaties, meningen en behoeften van de doelgroepen (protestants geestelijk verzorgers, militairen, werkgever en zendende instantie). Het interviewen van de verschillende belanghebbende groepen vormt een zeer belangrijk element.

Voor het verschaffen van informatie is ervoor gekozen om gebruik te maken van focusgroepen: gespreksgroepen waarbij wordt verwacht dat de deelnemende personen een afspiegeling vormen van het gemiddelde beeld in een bepaalde groep.

De keuze voor focusgroepen heeft een aantal redenen. Allereerst biedt het gebruik van focusgroepen de mogelijkheid om relatief veel mensen te spreken in de beperkt beschikbare tijd. Dit komt de kwaliteit van het onderzoek ten goede. Daarnaast wordt verwacht dat de deelnemers aan de focusgroepen ook onderling op elkaars antwoorden reageren en met elkaar in discussie gaan. Dit levert meer informatie op, dan 1-op-1 interviews, afgenomen vanuit beperkte ervaring, zou kunnen achterhalen.

Aangezien er slechts enkele personen als vertegenwoordiging van de gehele groep worden uitgenodigd voor de gespreksgroepen wordt er de term focusgroep gehanteerd. De deelnemende personen aan het onderzoek dienen als referentie voor alle personen uit de betreffende groep.

2.2.1 Opzet focusgroepen

Indeling

Voor elk van de betrokken groepen die in paragraaf 1.3 zijn onderscheiden, wordt een afzonderlijke focusgroep gevormd. Alleen voor de werkgever / Hoofdkrijgsmachtspredikant wordt geen focusgroep gevormd, omdat het feitelijk 1 persoon betreft.

De groepen zijn als volgt:

- 1: Focusgroep 1 *Protestants geestelijk verzorgers* (ter beantwoording van deelvraag 2)
- 2: Focusgroep 2 *Militairen* (ter beantwoording van deelvraag 3)
- 3: Focusgroep 3 *Zendende instantie* (ter beantwoording van deelvraag 5)

Voor de volgorde van de bijeenkomsten is er gekozen om de focusgroep met de protestants geestelijk verzorgers als eerste plaats te laten vinden. De belangrijkste reden hiervoor is dat de protestants geestelijk verzorgers 'lijdend voorwerp' zijn van het onderzoek en daarom van belang is allereerst hun visie en ervaringen scherp te krijgen.

Bij de uitnodiging tot deelname aan de focusgroep met protestants geestelijk verzorgers wordt er aan de deelnemers verzocht een document op te stellen en in te dienen van ongeveer twee pagina's. Dit kan een kerstspeech, casus uit de praktijk of bijvoorbeeld een toespraak op uitzending zijn. Deze documenten zijn opgenomen in de bijlage, bijlage III. Door hier gebruik van te maken komen de gespreksvragen niet op zichzelf te staan, maar krijgen ze meer betekenis doordat ze verbonden worden aan de praktijk.

Dit document zal tijdens alle focusgroepen als achtergrondinformatie gebruikt worden om dicht bij de praktijk te blijven.

In de benadering van de protestants geestelijk verzorgers is toestemming gevraagd voor het gebruik van de door hen zelf opgestelde documenten voor de andere focusgroepen.

In de voorbereiding op de focusgroepen zullen de deelvragen te zijner tijd worden uitgewerkt in aanvullende gespreksvragen. Onder andere op basis van de afgeronde literatuurstudie en eerder plaats gevonden bijeenkomsten van focusgroepen.

Omvang en duur

De groepen zullen uit minimaal vier tot maximaal zes personen bestaan. De reden voor dit aantal deelnemers is omdat de focusgroepen door één persoon worden begeleid. Hierdoor is de gespreksleider in staat leiding en structuur te geven aan het gesprek. Daarnaast maakt dit aantal het mogelijk dat iedereen voldoende aan het woord kan komen.

In de literatuur die bestudeerd is ter voorbereiding van deze vorm, werd ook het belang van een kleine groep benadrukt (Claudia Puchta, 2006).

De bijeenkomsten zullen maximaal twee uur duren. Twee uur is naar schatting lang genoeg om de deelvragen en gespreksvragen te kunnen beantwoorden en daarbij ook ruimte te laten voor het gesprek. Daarnaast is het ook belangrijk dat men zich kan blijven concentreren op het gesprek en het inhoudelijk nuttig blijft.

Tijdens de bijeenkomst zal er een camera geplaatst worden zodat aan de hand van de opname het mogelijk is later het verslag te maken. Tijdens de bijeenkomst is er hierdoor de gelegenheid om als gespreksleider zelf deel te nemen aan het gesprek, structuur te bieden aan vragen en discussie. Voorafgaande aan de bijeenkomst zal aan de deelnemers toestemming gevraagd worden voor het gebruik, hierbij zal benadrukt worden dat de beelden uitsluitend gebruikt worden voor verslaglegging.

2.2.2 Focusgroep 1 *Protestants geestelijk verzorgers*

Gevolgen keuze focusgroep voor focusgroep protestants geestelijk verzorgers

Een negatieve bijkomstigheid van een kleine groep bij de focusgroep van protestants geestelijk verzorgers is dat er daardoor beperkte selectiecriteria kan worden opgesteld. Bij elk criteria vallen er mensen van de (al kleine) doelgroep af.

Daarnaast is het tot stand komen van de focusgroep met protestants geestelijk verzorgers praktisch gezien lastig realiseerbaar, omdat met de keuze voor focusgroepen als methode diverse protestants geestelijk verzorgers verplicht om enkele uren vrij te maken en op een bepaalde locatie samen te komen.

Selectiecriteria focusgroep protestants geestelijk verzorgers

De eerste focusgroep bestaat uit een aantal protestantse geestelijk verzorgers werkzaam binnen Defensie. Het streven is om de groep zowel uit mannen als vrouwen te laten bestaan, omdat vrouwen mogelijk een andere invulling geven aan hun werk dan mannen. Aangezien er binnen de protestantse dienst van geestelijke verzorging binnen Defensie maar twee vrouwen werkzaam zijn zal de groep echter toch voornamelijk uit mannen bestaan. Verder zijn er zowel protestants geestelijk verzorgers uitgenodigd die relatief kort bij Defensie werkzaam zijn en protestants geestelijk verzorgers die al jarenlange ervaring (inclusief uitzendingen) hebben binnen de krijgsmacht. Ook ervaring, ervaring met Defensie als bedrijf en samenwerking / contact met de zendende instantie heeft invloed op de wijze van functioneren.

Met de twee genoemde selectiecriteria is er redelijke vrijheid in de keuze van specifieke personen. Binnen de Diensten Geestelijke Verzorging is er een vormingscentrum waar verschillende geestelijk verzorgers werkzaam zijn waaronder een aantal protestants geestelijk verzorgers. Bij het uitzetten van een plan van aanpak voor de benadering zijn deze protestants geestelijk verzorgers en de enige twee vrouwelijke protestants geestelijk verzorger opgenomen. Bij afzeggingen is dit aangevuld met protestants geestelijk verzorgers uit het persoonlijke netwerk.

Uitkomsten

In eerste instantie waren er 6 deelnemers die wilden deelnemen aan de focusgroep, door een aantal afzeggingen was het noodzakelijk nieuwe deelnemers te benaderen. Uiteindelijk bestond de groep

uit 4 protestants geestelijk verzorgers. Twee mannen en twee vrouwen. Van de vier deelnemers waren er drie die al jarenlang binnen Defensie werkzaam zijn en één persoon die sinds eind 2013 bij Defensie werkt.

Ter voorbereiding op de bijeenkomst is er in eerste instantie contact gezocht met de deelnemers om hen op de hoogte te stellen en te bevestigen/ benadrukken wat de bedoeling was van de bijeenkomst en wat er van hen persoonlijk werd verwacht. Hierbij is er ook een deadline gesteld voor het inleveren van de persoonlijk documenten zodat er voldoende tijd was deze door te nemen en te bundelen.

Tijdens de bijeenkomst hebben de deelnemers deze documenten lezen en onderling besproken aan de hand van de opgestelde gespreksvragen (zie paragraaf 5.1.1).

2.2.3 Focusgroep 2 Militairen

Selectiecriteria focusgroep militairen

De tweede focusgroep zal uit militairen bestaan. Ook voor deze focusgroep geldt dat de haalbaarheid van de selectiecriteria wordt bepaald door de mogelijkheid tot samenkomen op een bepaalde locatie. Aangezien gedurende het laatste studiejaar nog twee dagen in de week stage gelopen wordt op het Militair Revalidatie Centrum Aardenburg, is er voor de groepsamenstelling van de focusgroep met militairen gebruik gemaakt van de militaire revalidanten op dit centrum.

Een van de taken tijdens deze stage is het voeren van kennismakingsgesprekken met de nieuwe militairen / revalidanten. Van deze kennismakingsgesprekken is gebruik gemaakt voor het uitnodigen van potentiële deelnemers.

Bij het wel of niet uitnodigen van bepaalde militairen is er onder andere gelet op het verloop van het kennismakingsgesprek, of iemand wel of geen makkelijke prater is. Vaak zijn militairen erg gesloten en in hun antwoorden zeer kort. Met het oog op de bijeenkomst en het 'uitlokken' van een groepsgesprek is het een grote meerwaarde als de deelnemers makkelijk praten en vanuit zichzelf het gesprek opzoeken.

Een ander selectiecriteria is uitzendervaring. Het streven is een aantal deelnemers op te nemen met uitzendervaring.

De uitzendervaring is van belang omdat een protestants geestelijk verzorger een intensievere rol heeft gedurende een uitzending en uit de praktijk blijkt dat de protestants geestelijk verzorger tijdens een uitzending vaker benadert wordt door militairen voor een gesprek over onder andere levensbeschouwelijke vragen (De Boer, Van Bruggen, & Wildering, 2012).

Een ander aspect is het krijgsmachtonderdeel waarbij de militair werkzaam is. Binnen bijvoorbeeld de landmacht is een heel andere sfeer dan de luchtmacht. Wat onder andere te maken heeft met werkzaamheden en daaruit voortvloeiend de groepsdynamiek.

De sfeer die krijgsmachtonderdeel verschillend is heeft invloed op het contact met de protestants geestelijk verzorger. Het streven is daarom om een groepssamenstelling te creëren met militairen uit de verschillende krijgsmachtonderdelen.

Als laatste selectiecriteria is om de groep zowel uit mannen als uit vrouwen te laten bestaan. Dit omdat mannen eventueel andere verwachtingen van de protestants geestelijk verzorger hebben dan vrouwen. Bij dit criteria is het streven om zowel mannen als vrouwen op te nemen in de groep.

Focus bijeenkomst

De militairen zullen tijdens de bijeenkomst de documenten lezen die zijn opgesteld door de protestantse geestelijk verzorgers. Vervolgens wordt ze de vraag voorgelegd of hetgeen ze gelezen hebben overeenkomt met hun verwachtingen van een protestants geestelijk verzorger. Of dat zij

deze rol anders zouden invullen en/of andere behoeften hebben? Dit is de focus van de bijeenkomst. Verder zullen er gespreksvragen opgesteld worden naar aanleiding van de literatuurstudie en de focusgroep met protestants geestelijk verzorgers.

Uitkomsten

Vooraf het samenstellen van de groep bleek lastig. Zo waren er op het laatste moment afmeldingen waardoor de eerst geplande bijeenkomst op het laatste moment niet door kon gaan, aangezien de groep niet meer aan het vereiste minimum aantal voldeed. In de week daarna is opnieuw contact gezocht met de militairen die al benadert waren om samen een nieuwe bijeenkomst te plannen. Hierbij vielen er een aantal deelnemers af en kwamen er een paar nieuwe deelnemers bij.

Uiteindelijk bestond de groep uit 5 deelnemers, allemaal mannen. In de periode waarin de focusgroep met militairen plaats moest vinden waren er geen vrouwelijke militairen op het Militair Revalidatie Centrum Aardenburg. De focusgroep bestond uit militairen van verschillende krijgsmachtonderdelen. De meerderheid heeft uitzendervaring.

De deelvraag die betrekking heeft op de militairen is voorafgaande aan de bijeenkomst uitgewerkt in gespreksvragen. Bij het opstellen van de gespreksvragen is gepoogd een balans te vinden in het aantal vragen. De oorzaak van het zoeken naar deze balans had betrekking op aansluiting willen vinden bij de doelgroep. Zoals aangegeven is er bij de groepssamenstelling gelet op de communicatievaardigheden van de militair waardoor het mogelijk is antwoord op de vragen te krijgen. Echter is er voor de zekerheid bij het opstellen van de gespreksvragen rekening gehouden met korte antwoorden. De balans bestond uit enerzijds, wanneer het gesprek wel loopt is het prettig de tijd en ruimte te hebben om aan de hand van het gesprek door te vragen en dus een beperkt aantal vragen te hebben. Anderzijds is het van belang om toch inhoudelijk nuttige informatie te verkrijgen en hiertoe voldoende vragen te hebben om het gesprek te leiden wanneer dit niet vanzelf loopt. Hierbij was er de verwachting dat het groeps gesprek met militairen meer begeleiding vereiste dan dat het geval was bij de eerste focusgroep met protestants geestelijk verzorgers.

De dag voor de bijeenkomst zijn de documenten en de vragen aan de deelnemers uitgereikt. Dit bood hen de gelegenheid om zich eventueel voor te bereiden op de bijeenkomst.

2.2.4 Visie werkgever

Ook de werkgever heeft normaliter invloed op het functioneren van de protestants geestelijk verzorger (werknemer). De werkgever betreft hier het ministerie van Defensie. Als direct leidinggevende kan de Hoofdkrijgsmachtspredikant worden beschouwd, zijnde de heer K.H. Ubels. De Hoofdkrijgsmachtspredikant is het hoofd van de dienst Protestantse Geestelijke Verzorging. Hij bekleedt die functie op voordracht van de kerken. Hij moet ervoor zorgen, dat de protestants geestelijk verzorgers hun werk als predikanten (ambt/identiteit) kunnen blijven doen. Anderzijds ziet hij er op toe, dat het werk van de protestants geestelijk verzorgers ten goede komt aan militairen en de militaire organisatie. Daartoe onderhoudt hij nauwe contacten met de militaire organisatie, de zendende instanties en de protestants geestelijk verzorgers. Door de Hoofdkrijgsmachtspredikant is een document beschikbaar gesteld waarin de visie van de werkgever/leidinggevende op het functioneren van de protestants geestelijk verzorgers wordt beschreven. Voor de verwachtingen vanuit de werkgever baseert het onderzoek zich op dit formele document.

2.2.5 Focusgroep 3 Zendende instantie

Alle protestants geestelijk verzorgers worden uitgezonden vanuit een bepaalde kerkelijke organisatie. Dit gebeurt vanuit diverse denominaties, die daarmee dus zendende instanties worden. De zending van de protestants geestelijk verzorgers gaat mogelijk gepaard met verwachtingen vanuit de zendende instanties over het functioneren van de protestants geestelijk verzorgers.

Het gaat dus om verschillende zendende instanties, voor elk van de denominaties.

Keuze voor zendende instantie

De PKN als zendende instantie zijnde heeft een specifieke beleidsgroep voor heeft opgericht: Kerk en Krijgsmacht.

Om in ieder geval een beeld te krijgen wat de verwachtingen zijn van een van de zendende instantie en omwille van de omvang van het onderzoek is de keuze gemaakt voor één zendende instantie, namelijk de PKN. Een doorslaggevende factor bij deze keuze was het advies van de onderzoeksbegeleider vanuit Defensie, Dhr. E.B. Asscher om Kerk en Krijgsmacht te benaderen. Hierbij is belangrijk te beseffen dat deze beleidsgroep dus alleen invloed kan hebben op de protestants geestelijk verzorgers uit de PKN. Een nadelige gevolge voor het onderzoek is dat dit beeld dus wel beperkt is aangezien de verwachtingen per zendende instantie mogelijk verschilt.

Samenstelling focusgroep zendende instantie

Voor de groepssamenstelling is geen criteria opgesteld. Het aantal leden van de beleidsgroep Kerk en Krijgsmacht is niet dermate groot dat dit mogelijk is. Praktisch wordt vast gehouden aan de doelstelling van 4 tot 6 deelnemers, wat in de communicatie met de beleidsgroep benadrukt zal worden.

Focus bijeenkomst

Bij de bijeenkomst zullen de deelnemers van de focusgroep de documenten met praktijkvoorbeelden van de protestants geestelijk verzorgers voorgelegd krijgen. Daarbij is de belangrijkste vraag of hun verwachtingen ten opzichte van de protestantse geestelijk verzorgers overeenkomen of dat deze verschillen met de praktijksituatie die de documenten schetsen. Daarnaast zullen er aanvullende gespreksvragen opgesteld worden naar aanleiding van de literatuurstudie, focusgroepen met protestants geestelijk verzorgers en militairen en het document van de werkgever (Hoofdkrijgsmachtspredikant).

Uitkomsten

Gedurende de eerste fase van voorbereiding is er contact gezocht met secretaris van de beleidsgroep Kerk en Krijgsmacht.

In dit eerste contact is de vraag neergelegd of men als beleidsgroep bereid was deel te nemen aan het onderzoek door een focusgroep te vormen. Hierbij is duidelijk aangegeven wat de opzet van het onderzoek is en wat er van de focusgroep verwacht zou worden.

Na enige tijd vond er een vergadering plaats waarbij het contactpersoon de mogelijkheid had het voorstel neer te leggen bij de leden van de beleidsgroep.

Helaas was men niet bereid deel te nemen aan het onderzoek. Als reden gaven zij hiervoor op dat omdat zij geen veldwerkers zijn naar hun mening geen toegevoegde waarde zouden kunnen bieden voor het onderzoek.

Naar aanleiding van de reactie dat men niet bereid was deel te nemen aan het onderzoek heeft er regelmatig telefonisch contact plaatsgevonden om miscommunicatie uit te sluiten. Zonder resultaat. Men gaf daarbij ook te kennen er geen tijd voor te willen vrijmaken.

De secretaris heeft ten slotte toezegging gedaan documenten vrij te geven waarover de beleidsgroep Kerk en Krijgsmacht beschikt. Deze documenten hebben betrekking tot het beleid en visie vanuit de zendende instantie richting de protestants geestelijk verzorgers binnen Defensie en zijn opgenomen in de bijlage, bijlage IX.

Naderhand is er, na het advies van de stagebegeleider op het Militair Revalidatie Centrum, contact gezocht met het CIO-M. Het CIO staat voor Interkerkelijk Contact in Overheidszaken en is georganiseerd in commissies. Het CIO legt zich toe op het behartigen van de belangen van de kerken bij de overheid. Het CIO-M (Militair) is een ondercommissie van het CIO en heeft van de deelnemende kerken in het CIO opdracht gekregen om op te treden als onverdeeld intermediair

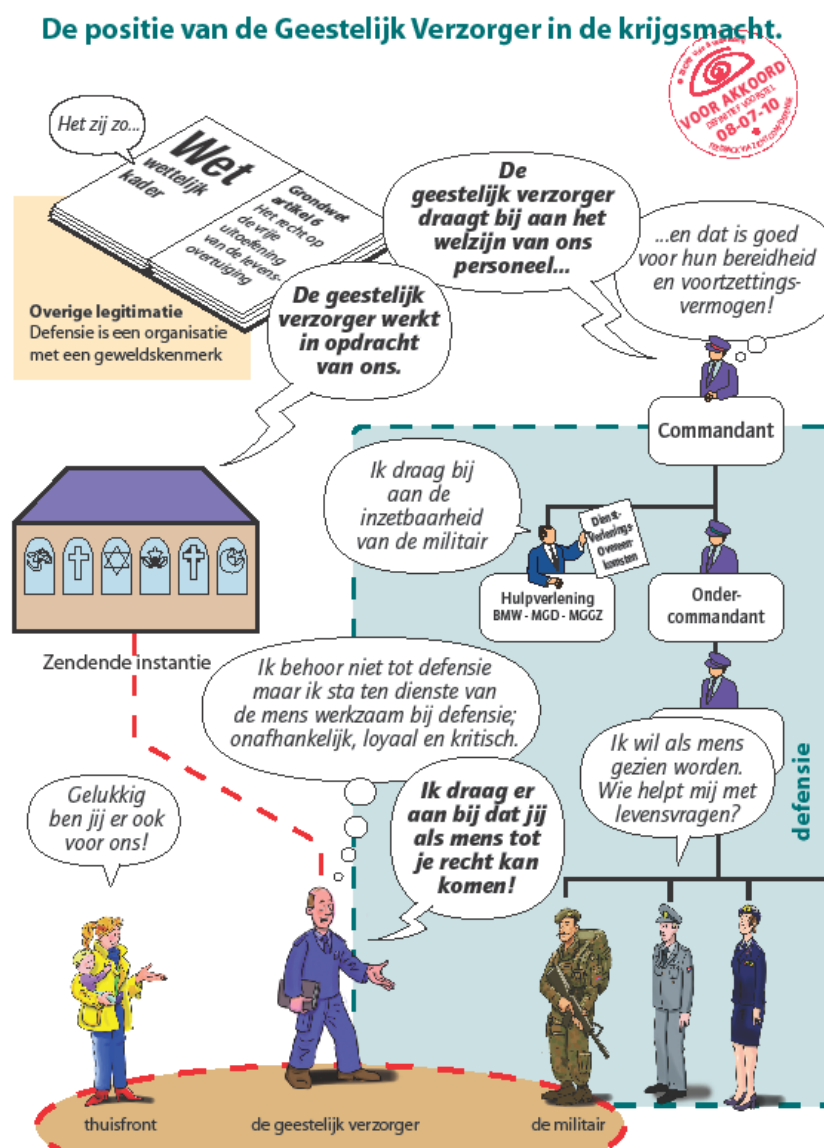
tussen kerk en overheid voor alle zaken de Protestants Geestelijke Verzorging betreffende. Het CIO-M is dus een kerkelijke commissie die als gesprekspartner optreedt van Defensie (www.cioweb.nl). Het CIO-M is echter geen zendende instantie, dit is niet haar taak. Zij dienen in het contact tussen Defensie en de kerken als tussenpersonen en vertegenwoordigers. De reden om toch het CIO-M te benaderen was omdat binnen het CIO-M wel vertegenwoordigers van de zendende instanties zijn opgenomen (zo is bijvoorbeeld ook de beleidsgroep Kerk en Krijgsmacht lid van het CIO-M).

Dit contact is gelegd in een later stadium van de planning aangezien het contact met de beleidsgroep Kerk en Krijgsmacht veel tijd heeft gekost. Ook het CIO-M had vanwege het beperkt bij elkaar komen van de betreffende personen te veel tijd nodig om een besluit te nemen over het verzoek voor deelname. Uiteindelijk was het niet mogelijk om op korte termijn met deze groep een focusgroep te vormen.

Hoofdstuk 3 Context

De protestants geestelijke verzorging staat niet op zichzelf maar is opgenomen in het grote geheel van Defensie als *bedrijf*. Door het beschrijven van de context verschaft dit hoofdstuk verheldering over de complexiteit van Defensie als bedrijf. Vooraf is het echter goed om te beseffen dat de protestants geestelijke verzorging een duale aansturing kent. De formele werkgever is het ministerie van Defensie, maar protestants geestelijk verzorgers worden uitgezonden door de zendende instanties. De rol van de zendende instanties wordt in dit hoofdstuk buiten beschouwing gelaten, omdat de dagelijkse omgeving van protestants geestelijk verzorgers de militaire organisatie betreft.

Voor de uiteindelijke uitwerking zoals die hieronder beschreven staat, is er gebruik gemaakt van een vertrouwelijk document. Uiteraard is er toestemming verleend voor de informatie die in dit hoofdstuk is opgenomen. Er wordt vooral ingegaan op de Diensten Geestelijke Verzorging. De protestantse geestelijke verzorging vormt hier een onderdeel van.

Figuur 3.1 De positie van de Geestelijk Verzorgers in de krijgsmacht

3.1 Diensten Geestelijke Verzorging

De Geestelijke Verzorging bij Defensie vloeit voort uit het grondrecht op vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. De overheid neemt maatregelen om mensen, die zij zelf in een bijzondere positie brengt, in de gelegenheid te stellen dit recht te verwezenlijken. In het bijzonder valt daarbij te denken aan de ethische paradox: de inzet door de overheid van het geweldsinstrument ter wille van vrede en veiligheid. Op verzoek van de overheid worden door religieuze en levensbeschouwelijke genootschap(en) ambtsdragers gezonden om als geestelijk verzorger in de Krijgsmacht werkzaam te zijn. Zij bieden ondersteuning bij oriëntatie op godsdienst en levensovertuiging met het oog op onder meer de existentiële en ethische vragen die samenhangen met het werken in de Krijgsmacht. Dit leidt tot het volgende missie statement:

De Diensten Geestelijke Verzorging dragen bij aan het (geestelijk) welbevinden van primair militairen en het thuisfront, secundair overig Defensiepersoneel en veteranen, en aan de moraliteit van de Krijgsmacht als geheel. Dit doen zij door zichtbare aanwezigheid op de werkvloer, persoonlijke contacten en begeleiding, groepswerk, bezinningsdiensten, kerkelijke vieringen, knelpuntsignalering en -advisering. Zingeving en ethiek staan hierbij centraal.

De Diensten Geestelijke Verzorging zijn tevens het levensbeschouwelijk kenniscentrum ter ondersteuning van commandanten met het oog op onderwijs, vorming en voorlichting bij Defensie. De Geestelijk Verzorger van Defensie handelen vanuit een Joodse, Rooms Katholieke, Protestantse, Humanistische, Hindoe of Islamitische traditie, opleiding en vorming. Dit alles onder het motto: Omdat je leven betekenis heeft.

3.2 Inbedding van de Diensten Geestelijke Verzorging binnen Defensie

De Diensten Geestelijke Verzorging ziet zichzelf met één been in Defensie en met één been verbonden aan haar Zendende Instantie. De geestelijk verzorger behoort niet tot, maar staat wel ten dienste van de militaire werkorganisatie. Hij is er primair voor de militair: onafhankelijk, loyaal en kritisch. De Diensten Geestelijke Verzorging vervullen meer een rol naar de medewerkers van Defensie dan naar Defensie als werkgever (van de militair). De focus van de geestelijke verzorging is gericht op:

- een zin- en betekenisvol bestaan
- menselijke waardigheid en integriteit
- heilheid

Hierbij stelt zij zich op als nuldelijns zorg. Door aanwezigheid op de werkvloer, het bieden van een vrijplaats en geheimhouding heeft de militair directe toegang en is geborgd dat zijn verhaal veilig is. De geestelijk verzorger kan op basis van zijn bevindingen doorverwijzen naar bijvoorbeeld de bedrijfsarts en bedrijfsmaatschappelijk werkers, of adviseren om met andere hulp- of dienstverleners contact op te nemen.

De primaire taken van de Diensten Geestelijke Verzorging bestaat in het algemeen uit gezamenlijk religieus en/of levensbeschouwelijk aanbod:

1. Aanwezigheid op de werkvloer

Gevraagd en ongevraagd aanwezig en aanspreekbaar zijn in de werk- en leefomgeving van de Defensiemedewerkers; op werkplekken, oefenlocaties (binnen- en buitenland) en tijdens uitzendingen.

2. Individuele begeleiding

Het begeleiden van een persoon met het oog op het plaats geven aan levenservaringen, het opvangen/bijstaan bij aangrijpende gebeurtenissen of (crisis)omstandigheden, het ter sprake brengen van existentiële vragen en problemen of het oriënterend, studerend dan wel lerend bezig zijn in de levensbeschouwelijke of religieuze traditie.

3. **Groepswork**
  - Het aanbieden van vormingswerk in lessen, standaard-, thema- en maatwerk-conferenties. Vormingswerk is een op attitudevorming gericht leerproces van kennisuitwisseling, vaardigheden, persoonsontwikkeling en ethiek met de bedoeling mensen weerbaar(der), ethisch bewust(er) en handelingsvaardig te maken, zodat zij in leven en werk op verantwoorde wijze keuzes maken en beslissingen nemen;
  - Het organiseren van bezinningsreizen;
  - Het organiseren van speciale bijeenkomsten
4. **Bezinningsbijeenkomsten**

Gezamenlijk stilstaan bij een thema('s) uit het (militaire) leven gegrepen; op de werkplek, oefenlocaties en tijdens uitzendingen.
5. **Religieuze of Levensbeschouwelijke bijeenkomst**

Het (laten) houden van structurele religieuze of levensbeschouwelijke bijeenkomsten, waarin de Defensiemedewerker in de gelegenheid wordt gesteld om tijdens oefeningen en uitzendingen vorm te geven aan godsdienstige/kerkelijke verplichtingen, levensbeschouwelijke bezinning, gewoonten of rituelen.
6. **Bijdrage aan militaire ceremoniële plechtigheden**

Het houden van toespraken, gebeden en lezingen.
7. **Speciale bijeenkomsten bij speciale gebeurtenissen**

Zorg dragen voor rituelen bij belangrijke overgangsmomenten in het leven, zoals bij geboorte, doop, naamviering, huwelijk, relatieviering, overlijden etc.
8. **Signalering, Advisering en Begeleiding**
  - Leiding informeren over actuele of te verwachten situaties in de organisatie die het welbevinden van mensen (gaan) betreffen;
  - Leiding gevraagd en ongevraagd adviseren over een mogelijke aanpak ter verbetering van dergelijke situaties;
  - Bijdragen aan een verbetertraject door bijvoorbeeld het begeleiden van individuen, groepen, het verzorgen van een conferentie of training.
9. **Deelname aan SMT's**
  - Leiding van een eenheid gevraagd en ongevraagd adviseren over de begeleiding van personeel met gezondheids- of psychosociale problemen;
  - Signaleren van trends/tendensen binnen de eenheid die het welbevinden van het personeel betreffen en de leiding gevraagd en ongevraagd adviseren over de te volgen aanpak.
10. **Levensbeschouwelijk kenniscentrum** (o.a locatie Beukbergen)

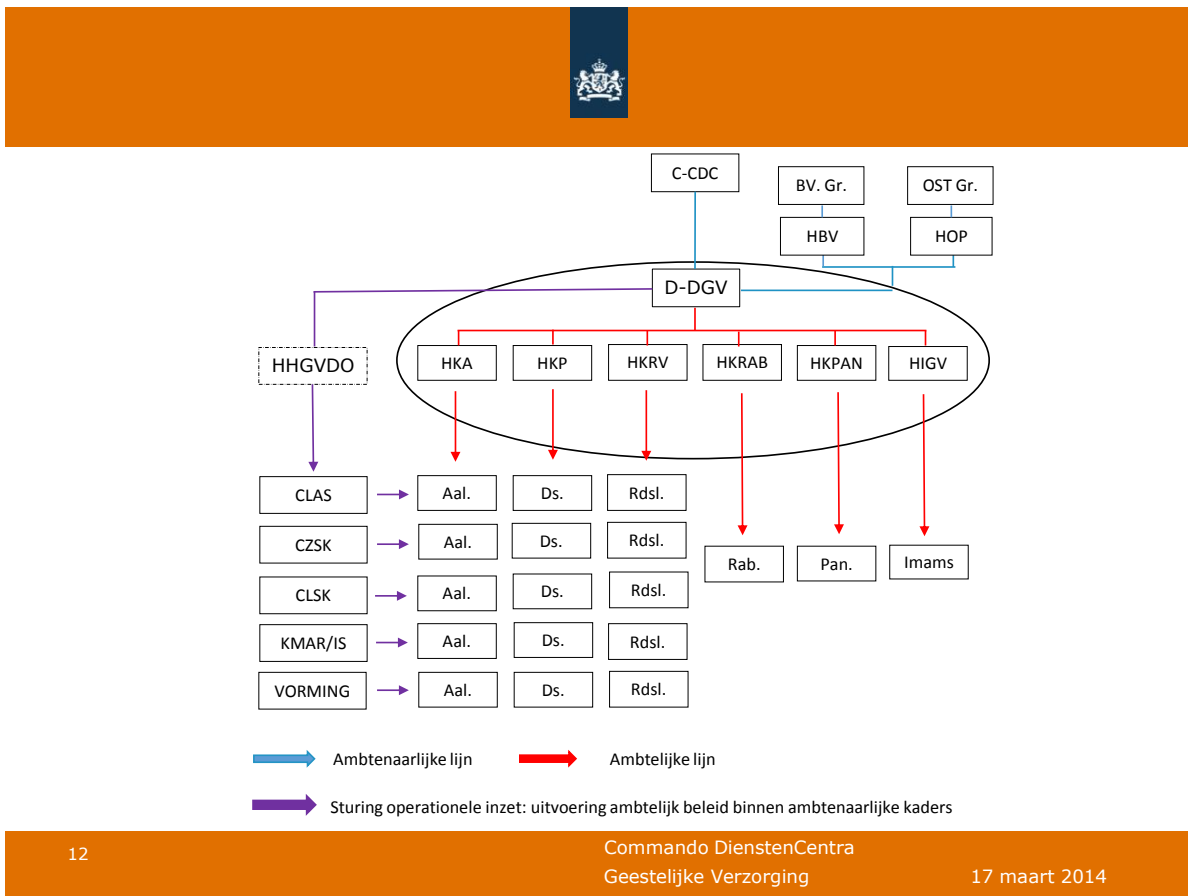
Databank, Beeldmateriaal (DVD) en Bibliotheek.
11. **Periodieke publicaties**

Het bieden van geestelijke verzorging in gedrukte vorm; tijdschriften met artikelen, interviews, verhalen, columns, recensies, wetenswaardigheden etc.:
'Dubbel Accent', 'Filos', 'Gevowing', 'In de peiling', 'Kernvraag' en de zakagenda.

Figuur 3.2 Primaire taken van de Diensten Geestelijke Verzorging

Het resultaat van het aanbod van de Geestelijke Verzorging is (geestelijk) welbevinden en (menswaardige) moraliteit bij de Defensiemedewerkers en Defensie als organisatie.

3.3 Organogram Diensten Geestelijke Verzorging

Figuur 3.3 Organogram Diensten Geestelijke Verzorging

In het organogram is te zien dat de Diensten Geestelijke Verzorging worden aangestuurd door het Commando DienstenCentra.

Het Commando DienstenCentra (CDC) verricht ondersteunende taken voor Defensie. Het zorgt bijvoorbeeld voor voedsel, gezondheidszorg, onderwijs en personeelsdiensten.

De Diensten Geestelijke Verzorging bestaat uit drie grote en drie kleine diensten. Naast de protestants geestelijke verzorging vormen ook de katholieke geestelijk verzorgers (aalmoezeniers) en humanistische geestelijke verzorgers (raadslieden) een grote dienst. De diensten van de rabbijnen, pandisten en imams hebben een beperkte omvang.

Hoofdstuk 4 Literatuurstudie

De literatuurstudie moet antwoord worden gegeven op de vraag: 'Wat kan op grond van de literatuur geconstateerd worden over de verwachtingen die leven met betrekking tot het beroep van protestants geestelijk verzorger binnen een organisatie als Defensie?'

Aangezien het lastig is om literatuur te vinden die antwoord geeft op deze specifieke vraag is er literatuur bestudeerd die inging op de volgende drie onderwerpen:

1. Geestelijke verzorging
2. Pastoraat
3. Werken met militairen

De literatuur die op deze onderwerpen in gaat moet gezamenlijk ook een antwoord kunnen bieden op de bovengenoemde deelvraag van dit onderzoek.

4.1 Geestelijke verzorging

Definities

Al decennia lang kennen we in Nederland geestelijke verzorging op rooms-katholieke, protestants-christelijke, joodse en humanistische grondslag. Dit is in de loop der jaren aangevuld met geestelijke verzorging met een islamitische, boeddhistische en hindoeïstische grondslag. Binnen Defensie wordt dit gefaciliteerd vanuit een morele verplichting, die tevens door de politiek wordt erkend.

De literatuur beschrijft een aantal visies met betrekking tot geestelijke verzorging. De Vereniging van Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen (VGvZ) omschrijft geestelijke verzorging in en vanuit zorginstellingen als volgt: 'De professionele en ambtshalve begeleiding van en hulpverlening aan mensen bij zingeving aan hun bestaan, vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging en de professionele advisering inzake ethische en/of levensbeschouwelijke aspecten in zorgverlening en beleidsvorming'¹.

Jaap Doolgaard beschrijft geestelijk verzorging als *hulp en begeleiding bij levens- en zingevingvragen*². De vijf belangrijkste aspecten die je van een geestelijk verzorger mag verwachten zijn:

1. Hulp en begeleiding bij vragen naar de *betekenis* of *zin* van (ingrijpende) gebeurtenissen.
2. Hulp en begeleiding bij vragen in het proces van het vinden van *perspectieven*, zowel toekomst gericht als retrospectief.
3. Hulp en begeleiding bij vragen naar wat belangrijk is, wat moed, kracht en troost kan geven (*waarden*).
4. Hulp en begeleiding bij de *integratie* van ingrijpende gebeurtenissen in het eigen levensconcept.
5. Hulp en begeleiding bij het maken van keuzen die een gecompliceerde afweging van goed en kwaad vergen (*ethiek*).

Bij 'hulp en begeleiding' gaat het niet alleen om individuele en groepsgesprekken, maar ook om het uitvoeren van rituelen en het geven van voorlichting in woord en schrift (Doolgaard, 2009).

Prof. dr. T.H. Zock is bijzonder hoogleraar levensbeschouwing en geestelijke volksgezondheid met bijzondere aandacht voor het domein van de geestelijke verzorging. Zij omschrijft geestelijke verzorging als volgt: "Het uitgangspunt van geestelijke verzorging is hoe iemand zijn of haar situatie zelf beleeft en daarin zoekt naar betekenis. Geestelijk verzorgers hanteren een holistisch mensbeeld. Het gaat hen om de mens als geheel: lichamelijke, psychische, sociale en spirituele aspecten zijn niet te scheiden, en spelen allemaal een rol in de beleving" (Zock, 2011, p. 9).

---

¹ (www.vgvz.nl, 2014)

² (Doolgaard, 2009, p. 113)

Samenvattend kan gesteld worden dat verwacht wordt dat het uitgangspunt van de geestelijke verzorging de mens is die respect en aandacht verdient. De mens die als subject verantwoordelijk is voor zijn of haar eigen leven. Het is deze unieke mens die zoekt naar betekenis in wat hem of haar overkomt met behulp van levensbeschouwelijke bronnen. De verwachting richting de geestelijk verzorger is dat zij proberen zoveel mogelijk aan te sluiten bij de beelden en de taal die mensen zelf aanreiken. De geestelijk verzorgers zelf kunnen daarbij putten uit hun eigen levensbeschouwelijke en spirituele bagage.

Veranderingen in de visie op geestelijke verzorging

Ton Jorna geeft in zijn boek *Echte woorden, Authenticiteit in de geestelijke begeleiding* weer dat er wat hem betreft ontwikkelingen gaande zijn op wat hij beschouwd als de drie bakens van geestelijke verzorging, namelijk *levensbeschouwing*, *zingeving* en *spiritualiteit* (Jorna, 2008).

Levensbeschouwing: In Nederland heb je een grote diversiteit aan levensbeschouwingen. Waar het ledenaantal van de zendende genootschappen afneemt, neemt juist het aantal levensbeschouwingen toe. De levensbeschouwing zelf is geïndividualiseerd. In de omgang met deze diversiteit is het niet zozeer de vraag *of* die diversiteit door geïnstitutionaliseerde levensbeschouwingen geaccepteerd moeten worden, maar *hoe* die levensbeschouwingen dat kunnen doen. Doordat de oorspronkelijke levensbeschouwingen hun eigen visie en traditie veilig willen stellen, ontstaat er echter voor de geestelijk verzorger vaak een spanningsveld tussen persoonlijke omgang met nieuwe levensbeschouwingen en de visie van het instituut.

De geestelijk verzorgers creëren voor zichzelf een spanningsveld. Terwijl van ze verwacht wordt dat ze zich zouden moeten richten op de vraag hoe ze kunnen omgaan met de trend van individualisatie ook binnen levensbeschouwing.

Zingeving: Zingeving is een populaire term geworden waardoor niet alleen geestelijke verzorging maar ook aanverwante beroepen zich bezig zijn gaan houden met zingevingvragen. De definitie van geestelijke verzorging volgens de VGVZ zoals eerder beschreven in deze paragraaf bleek een combinatie van zingeving en geloofs- en levensovertuiging. Hetty Zock ziet in onze tijd een verschuiving optreden voor de geestelijk verzorger, van 'religieuze functionaris' naar 'zingevingsdeskundige'. 'In de geestelijke verzorging', zo merkt zij op, 'is het accent in toenemende mate komen te liggen op begeleiding bij zingeving- en existentiële vragen in plaats van op begeleiding vanuit een bepaalde religieuze of levensbeschouwelijke traditie' (Jorna, 2008, p. 20). Met deze positionering komt de – collectieve – levensbeschouwing en met name de rol van de zendende genootschappen op losse schroeven te staan, evenals de legitimatie van de geestelijk verzorgers zelf. Het is dus belangrijk dat de geestelijk verzorgers samen met de zendende instantie gaan zoeken naar hoe ze zich opnieuw kunnen legitimeren en omgaan met het aspect levensbeschouwing.

Spiritualiteit: Tegenwoordig wil men onbekommerd en onbevangen gebruik maken van verschillende inspiratiebronnen en men zich niet wil aansluiten bij een instituut, dit omdat er geen vertrouwen is dat de geïndividualiseerde spiritualiteit gezien en gehonoreerd zal worden. Geestelijk verzorgers worden daarbij gezien als directe vertegenwoordigers van het instituut. Dit leidt tot de paradox dat geestelijke verzorging van oorsprong een spiritueel beroep is, maar dat veel hedendaagse spiritualiteit toch buiten de geestelijke verzorging om gaat, omdat geestelijke verzorging niet als minder spiritueel wordt gezien. Hier wordt een belangrijk punt aangesneden, de paradox waarin de geestelijk verzorger zich bevindt. Van de geestelijk verzorgers wordt verwacht dat zij opnieuw bepalen en daarvoor uitkomen wat het instituut voor hen betekent, waarbij het belangrijk is in aanmerking te nemen dat de tendens in de samenleving is om *onbevangen* te zijn. Het gaat erom dat de geestelijk verzorger duidelijkheid verschaffen in hoeverre ze vasthouden aan het instituut en hoe ze invulling, en daarmee openheid, aan spiritualiteit geven.

Uitvoering van het beroep van geestelijk verzorger

Hoewel het religieuze aspect van de geestelijke verzorging naar de achtergrond lijkt te verdwijnen, functioneren geestelijk verzorgers nog wel vaak vanuit een zending of ambt. Jaap Doolaard stelt de vraag wat de toegevoegde waarde zou kunnen zijn van de (ambtelijke) binding aan een kerk of een

ander levensbeschouwelijk genootschap. Volgens hem kan men stellen dat vanuit het gezichtspunt van de gesprekspartner die toegevoegde waarde alleen relevant is als het om geloofsgenoten gaat. Het confessionele etiket voegt *an sich* niets toe aan de professionele kwaliteit. De toegevoegde waarde ligt in *de herkenning van het eigene* (Doolaard, 2009). Aangezien de meeste geestelijk verzorgers (ook binnen Defensie) worden verbonden aan bijvoorbeeld een afdeling, bestaat de groep waar ze zorg voor dragen uit mensen met verschillende levensbeschouwelijke achtergronden. De toegevoegde waarde wordt daardoor niet per definitie toegekend. In dit geval stelt Jaap Doolaard dat het ambt ook kan afschrikken. “Er wordt mij vaak de vraag gesteld of ik ‘van de kerk’ ben. Een bevestigend antwoord op die vraag zou in veel gevallen het einde van het contact betekenen. Anderzijds reageren niet alleen de vele buitenkerkelijke, maar ook de kerkelijk betrokken bewoners van het huis zeer tevreden op het algemene karakter van de geestelijke verzorging” (Doolaard, 2009).

Aan de hand van het beschreven vraag en antwoord van Jaap Doolaard kan gesteld worden dat hij van de geestelijk verzorgers verwacht, dat als ze vanuit een zending te werk gesteld zijn zich alsnog aanpassen aan de gesprekspartner. De reden hiervoor is dat alleen de geloofsgenoten de toegevoegde waarde van deze zending erkennen.

Bij de protestants geestelijk verzorger gaat het enerzijds over het ambt zoals beschreven staat in de eerste alinea van dit kopje. Anderzijds gaat is ook de geestelijk verzorger als persoon belangrijk. Zo kwam in de gelezen literatuur naar voren dat gedrag en houding voor de geestelijk verzorgers erg belangrijk is in de uitvoering van hun beroep. Tijdens de *7th European Conference on Pastoral Care and Counselling* (ECPCC) in augustus 2001 te Janské Lázně (Tsjechië) zei de Joodse Tsjechische psychotherapeute Elena Klimova: ‘Je identiteit is wat je doet’. Uit je doen en laten blijkt wie je bent. Nauwkeurige observatie van het gedrag van iemand biedt zicht op iemands innerlijk, op zijn identiteit (Doolaard, 2009). Daarbij wordt wel de kanttekening gemaakt dat in de driehoek *denken – voelen – handelen* het handelen (het gedrag) door geestelijk verzorgers veronachtzaamd wordt. De geestelijk verzorgers zouden met name gericht en bezig zijn met het gevoel en emotie van zijn gesprekspartner. Terwijl juist het handelen en het gedrag van een mens, datgene is wat meteen in het oog springt en wat in eerste instantie aan een ander laat zien wie die mens is. En dit geldt in een gesprek voor beide richtingen. Voor de geestelijk verzorger is het dus ook van belang om op het eigen gedrag te letten. Hoe gedraag ik mij richting de gesprekspartner en welke boodschap draag ik daarbij uit? Het handelen geeft de identiteit weer van wie die geestelijk verzorger is en daarom wordt er van de geestelijk verzorgers verwacht dit niet de onderschatten en hier aandacht aan te schenken.

4.2 Pastoraat

Binnen het onderzoek ligt de focus op de *protestants* geestelijk verzorgers. In deze paragraaf is het daarom het doel een beschrijving te geven van een theologische visie op wat geestelijke verzorging is vanuit een protestants perspectief.

Kenmerken pastoraat / protestants geestelijke verzorging

Op de vraag wat pastoraat is gebruikt Heitink de metafoer van een herder. Om deze metafoer te benadrukken haalt hij een Bijbelgedeelte aan uit Ezechiël 34:4-6. In het pastoraat gaat het volgens Heitink om het heil van de enkeling. Het gaat om *heel* de mens. “Een pastoraal gesprek is dus niet over gelovige dingen praten, maar gelovig over *alle* dingen kunnen praten” (Dullaert, Heitink, Körver, & Van den Berg, 1996, p. 16).

Om de eigenheid van pastoraat te kunnen aangeven vergelijken Ruud Ganzevoort en Jan Visser het met andere activiteiten (Ganzevoort & Visser, 2007)

Pastoraat als kerkelijke activiteit: Allereerst kunnen we kijken naar de verhouding tussen pastoraat en andere vormen van kerkelijke presentie en activiteit. Pastoraat raakt immers aan praktijken als preken, catechese verzorgen, diaconaal ondersteunen, beleidsmatig structureren, voorgaan in de liturgie, evangeliseren en opbouw van de geloofsgemeenschap. De overeenkomst tussen al deze vormen van kerkelijke presentie is dat het verhaal van God centraal staat. Dat krijgt natuurlijk wel verschillende uitingsvormen, maar op de één of andere wijze draait het om het verhaal van hoe God met mensen omgaat en omgekeerd.

Pastoraat als hulpverlening: Naast verwantschap met andere vormen van kerkelijke presentie heeft pastoraat overeenkomsten met andere vormen van hulpverlening, waarvan psychologie en maatschappelijk werk in bepaalde opzichten het meest dichtbij staan. Bij al deze hulpverlening staat namelijk het concrete leven en levensverhaal van specifieke mensen centraal. Het gaat niet om de groep als groep, noch om algemene uitspraken over mensen in het algemeen, maar om het particuliere. Het gaat om de ene mens met zijn of haar levensgeschiedenis en verwachtingen, teleurstellingen en vreugdes, vrees en verlangen. Het gaat om concrete problemen waar mensen een oplossing voor zoeken, of om persoonlijke groei waarbij ze begeleiding wensen. Afhankelijk van het soort hulpverlener wordt er daarbij meer of minder aandacht gegeven aan de fysieke, emotionele, psychische, relationele of materiële kant.

Pastoraat als medemenselijkheid: Ten slotte is er een derde richting voor de identiteitsbepaling. Naast de kerkelijke presentie en de hulpverlening is er het veld van de tussenmenselijke ontmoeting. Een ontmoeting van vriendschap en verbondenheid, in plaats van een zakelijke ontmoeting.

In het boekje *De pastor en de geestelijke gezondheidszorg*, is een hoofdstuk opgenomen, geschreven door Marinus van den Berg, waarin een aantal aspecten worden beschreven die je van een pastor mag verwachten. Allereerst noemt hij *tijd, aandacht en aanwezigheid*. Hij benadrukt hier het verschil tussen 'klokketijd' en 'betekenistijd' (dr. Harry Kunneman). Aandacht ziet hij als een activiteit en de manier waarop je deze invult maakt het verschil in het gesprek en de ontmoeting. Hierin haalt Van den Berg een uitspraak aan van Herman Andriessen: 'een mens is niet aanwezig maar komt aanwezig'. Dit maakt dat er van een pastor verwacht mag worden dat hij of zij tijd uitstraalt. *Aandacht voor het levensverhaal.* Als pastor maak je tijd voor het levensverhaal van het verleden en het heden. Daarbij is aandacht voor het levensverhaal ook aandacht voor de beleving van het leven in het nu.

Aanwezigheid is niet meetbaar, maar wel voelbaar. Vanuit de gedachte dat de waarde van een pastoraal gesprek niet meetbaar is, is het belangrijk dat de pastor zich oefent en groeit in de kwaliteit van de aanwezigheid.

Herkennen, onderkennen en erkennen van religieuze autobiografie. Persoonlijk vind ik dit een mooi inzicht. Van den Berg erkent dat godsdienst is ontwikkelt en teruggedrongen tot een privé aangelegenheid. Echter geeft hij aan dat het juist van een pastor verwacht mag worden dat hij/zij "ziet hoe iemands religieuze of levensbeschouwelijke geschiedenis, iemand verhaal van waarden en normen, betekenis heeft voor diens leven nu: steunend, inspirerend of storend." Het gaat er dus om een kader te kunnen creëren in een gesprek waarin je hetgeen de ander zegt kunt plaatsen. Het is een expertise die de pastor bijvoorbeeld in tegenstelling tot een psycholoog te bieden heeft.

Kennis van religieuze rituelen en symbolen. Hierin noemt Van den Berg de verantwoordelijkheid die de pastor heeft om de kennis van rituele en symbolen over te dragen aan de generatie zorgverleners die hier niet vertrouwd mee is.

Zorg dragen voor ervaringstaal. In zijn antwoord ervoer ik een verlangen naar echtheid. Dat de pastor zich niet mee laat voeren in de ontwikkeling waarbij de gezondheidszorg overspoelt wordt door bedrijfstaal en de patiënt een cliënt of consument wordt. Maar dat je als pastor dicht bij de mens blijft, ook in taal (Dullaert, Heitink, Körver, & Van den Berg, 1996).

Spanningsveld

Vanouds werd geestelijke verzorging beschouwd als een vorm van pastoraat buiten de kerk, met name toegespitst op specifieke categorieën of situaties ('categoriaal pastoraat'). Concreet ging het dan om de zorg voor mensen die door omstandigheden niet in staat waren deel te nemen aan de geloofsgemeenschap waar ze bij hoorden. Dat kon het gevolg zijn van bijvoorbeeld ziekte of het deel uitmaken van de krijgsmacht. De overheid waarborgde het recht op godsdienst door in deze omstandigheden te zorgen voor een religieus aanbod. Benadrukt wordt dat het hier gaat om omstandigheden die existentiële vragen oproepen door de confrontatie met dood, schuld of geweld. Geestelijke verzorging wordt dan gezien als de professionele begeleiding bij deze existentiële vragen. Het uitgangspunt daarbij is dan het eigen levensbeschouwelijk kader van de gesprekspartner en niet de religieuze traditie waar de geestelijk verzorger uit voortkomt. Precies op dat punt wordt door sommigen het onderscheidt met (kerkelijk) pastoraat gezocht. Dijkstra (Ganzevoort & Visser, 2007, p. 26) stelt bijvoorbeeld dat pastoraat vanuit of binnen een godsdienstig kader plaatsvindt en dat geestelijke verzorging breder is. Nauer (Ganzevoort & Visser, 2007, p. 26) wil zelfs een nadrukkelijker christelijke invulling van de geestelijke verzorging die ze graag zielzorg noemt. Voor veel geestelijk verzorgers spreekt het dan ook niet vanzelf hoe ze hun theologiestudie moeten verbinden met hun werk als geestelijk verzorger. Wat ze aan theologie geleerd hebben, lijkt nogal los te staan van hun dagelijks werk (Ganzevoort & Visser, 2007).

Als geestelijk verzorger sta je in een spanningsveld waarin je zelf een balans zult moeten vinden. De balans tussen professie en professionaliteit. Enerzijds beoefen je een professie, je hebt de gelofte gedaan van toewijding aan God. Anderzijds ben je als professional binnen een instelling aan het werk. "Men wordt of te veel man of vrouw van de kerk, die zich verre boven het aards en professioneel gewemel verheven voelt, of men verschiert van kleur, wisselt van rol en werpt zich op als therapeut of behandelaar" (Dullaert, Heitink, Körver, & Van den Berg, 1996, p. 26).

Hoe dit spanningsveld wordt ervaren verschilt natuurlijk sterk per persoon, onder andere op basis van de visie die men heeft op het beroep van protestants geestelijk verzorger. Zo stelt (Sundén, 1975) in zijn roltheorie dat mensen zich kunnen gaan identificeren met bepaalde rollen die in religieuze teksten (zoals de Bijbel) voorkomen. De Bijbelse teksten bevatten tal van functies (bijvoorbeeld een herder) waarmee mensen zich kunnen identificeren. Een lezer van de Bijbel kan nu ook deze "rol" zien als een referentiekader voor zijn eigen handelen.

4.3 Werken met militairen

Kenmerken geestelijke verzorging binnen de krijgsmacht

De krijgsmacht is qua levensbeschouwingen een afspiegeling van de samenleving. Geestelijk verzorgers binnen de krijgsmacht opereren dan ook in een overwegend seculiere setting. In het boekje 'Naar eer en geweten' (De Boer, Van Bruggen, & Wildering, 2012) wat geschreven is voor de geestelijk verzorgers binnen de krijgsmacht, worden enkele belangrijke eigenschappen genoemd. De geestelijk verzorgers binnen de krijgsmacht hebben een formele positie, een onafhankelijke positie in de krijgsmacht op basis van het ambt. Op basis van deze positie heeft de geestelijke verzorger een belangrijke functie en wordt er van hen verwacht dat zij iedere militair levensbeschouwelijk ondersteunen, ongeacht diens levensbeschouwelijke opvattingen. Zelf representeert elke geestelijke verzorger echter wel een specifieke levensbeschouwelijke traditie en gemeenschap. Tenslotte is het voor de geestelijk verzorger belangrijk dat hij niet alleen een onafhankelijke positie heeft, maar dat hij tegelijk volledig participeert in de krijgsmacht.

De geestelijke verzorger richt zich op 'de persoon achter de militair'. Hij kan daarom een belangrijke rol vervullen in het relateren van morele ervaringen van militairen in vragen met betrekking tot goed en kwaad, zin en betekenis van het leven, mede in het licht van levensbeschouwelijke tradities, die integrerende, oriënterende en kritische betekenissen hebben. Er wordt verwacht dat de geestelijke verzorger precies daar present is waar voor de militair praktische beroepsuitoefening en

persoonlijke levensvoering samenkomen. Een protestantse visie biedt daarbij enerzijds een eigen kijk op de relatie tussen ethiek en geloof en opent anderzijds in het algemeen de ogen voor de relatie tussen ethische vragen en omvattende levensvragen. De vrije positie van de geestelijke verzorger als 'betrokken buitenstaander' in de krijgsmacht geeft hem de ruimte om present te zijn op een manier die geen voorwaarden stelt of gedreven wordt door bepaalde belangen. Deze presentie stelt hem in staat om op een in de krijgsmacht unieke wijze bij te dragen aan de morele vorming van militairen. (De Boer, Van Bruggen, & Wildering, 2012)

In het boek *Trouw aan jezelf* gaat het over de vraag hoe de geestelijk verzorger adequaat kan bijdragen aan de morele vorming van militairen, in het bijzonder in het vormingswerk. Hierbij gaat het in het vormingswerk dikwijls om volwassenen bij wie het morele referentiekader zich nog niet altijd heeft uitgekristalliseerd. In de fase van jongvolwassenheid is er nog veel in beweging als het gaat om het zoeken van (morele) levensoriëntatie. De typische cultuur van de krijgsmacht en het onderdeel waar men in dient, brengen allerlei codes met zich mee die moreel van aard zijn en grote invloed kunnen uitoefenen op de ontwikkeling van het eigen waardenkader van (jong) militairen. Maar ook in de verdere levensloop van een militair kunnen zich allerlei gebeurtenissen voordoen die grote (morele) impact hebben (De Boer, Van Bruggen, & Van Iersel, *Trouw aan jezelf*, 2013). Steeds dient de geestelijk verzorger zich ook bewust te zijn van de specifieke rol die hij heeft. Deze rollen kunnen uiteenlopen van vertrouwenspersoon tot bemiddelaar, van moreel voorbeeld tot adviseur, van gespreksleider tot iemand die zelf deel uitmaakt van een peloton en daarvoor ook een bepaalde verantwoordelijkheid draagt. Hier komt nog bij dat de geestelijk verzorger zijn rol niet vervult vanuit een willekeurige positie of louter als professional. Kenmerkend is immers dat hij of zij een 'gezondene' is. Juist die positie, al dan niet als kerkelijk ambtsdrager, is bepalend voor de unieke en markante rol die hij of zij kan innemen.

Een van de aspecten waarin het gezonden zijn concreet zichtbaar wordt, is dat van de geestelijk verzorger verwacht wordt bij uitstek aandacht te hebben voor achterliggende concepten van en visies op het goede leven en samenleven, zoals deze geworteld zijn in levensbeschouwing en geloof. Daarbij heeft hij in het bijzonder oog en oor voor de diepere bestaansvragen die in allerlei wel en wee van mensen besloten liggen. De geestelijk verzorger loopt een tijdje samen op met een groep militairen, soms op cruciale momenten in hun levensloop. De geestelijk verzorger kan vanuit zijn unieke rol aandacht geven aan het feit dat deel uitmaken van een *Battlegroup* niet maar een spannend avontuur is, maar een zaak waarbij het eigen leven en dat van anderen op het spel staat (De Boer, Van Bruggen, & Van Iersel, *Trouw aan jezelf*, 2013).

In paragraaf 4.1 is reeds ingegaan op het schijnbaar afnemende belang van de zending. Ook binnen Defensie is dit een actueel onderwerp, waar in de komende jaren aandacht aan wordt gegeven. Een gespreksnotitie over kerkelijke zending en geestelijke verzorging van ds. C. Smit *predikant-secretaris protestants geestelijke verzorging*, werpt hier licht op (Smit, 2013). Hij begint deze gespreksnotitie door aan te geven dat vanouds een zending voor de geestelijk verzorgers vanzelfsprekend was. Dit was ook passend in een tijd waarin met name de christelijke kerken een dragende en vanzelfsprekende factor waren in het hart van de samenleving. Echter zijn de tijden veranderd en daarbij komt de vraag naar voren naar de nut en noodzaak naar de waarde van de ambtelijke zending. Ter verduidelijking is het belangrijk om te vermelden dat een levensbeschouwelijke of ambtelijke zending een aanstellingsvoorwaarde is voor geestelijk verzorgers in de krijgsmacht. De zending betekent voor de geestelijk verzorger dat hiermee aangegeven wordt dat hij/zij over de levensbeschouwelijke competentie beschikt. Men is vanuit levensbeschouwelijk oogpunt bekwaam en bevoegd om op te treden als geestelijk verzorger. Hiermee wil men niet suggereren dat wanneer men niet een zending heeft niet over deze levensbeschouwelijke competentie beschikt, maar wel dat de zending de persoonlijke spiritualiteit of levensbeschouwelijke competentie ondersteunt. In de conclusie wordt aangegeven dat de zending voor de geestelijk verzorger van grote waarde kan zijn

omdat zending duidelijkheid biedt over wie de geestelijk verzorgers is, wat hij/zij gelooft, representeert en wat er verwacht kan worden in levensbeschouwelijk of godsdienstig opzicht.

4.4 Conclusie literatuurstudie

Binnen de literatuurstudie is geprobeerd antwoord te geven op de eerste deelvraag:

Wat kan op grond van de literatuur geconstateerd worden over de verwachtingen die leven met betrekking tot het beroep van protestants geestelijk verzorger binnen een organisatie als Defensie? Uiteindelijk kan worden geconcludeerd dat er te weinig literatuur beschikbaar is die zowel in gaat op het thema geestelijke verzorging als ook op de thema's protestants en krijgsmacht. Wel is er literatuur geschreven die 1 of 2 van deze onderwerpen behandelt.

Geconcludeerd kan worden dat er van de geestelijk verzorgers wordt verwacht dat zij aansluiting proberen te vinden bij alle mensen ongeacht de levensbeschouwing. Zo lopen geestelijk verzorgers het risico in een spanningsveld terecht te komen als het gaat om diversiteit aan levensbeschouwing en willen vasthouden aan het instituut. Terwijl van ze verwacht wordt dat ze zich zouden moeten richten op de vraag hoe ze kunnen omgaan met de trend van individualisatie ook binnen levensbeschouwing. Met betrekking tot de zending is het belangrijk dat de geestelijk verzorgers samen met de zendende instantie gaan zoeken naar hoe ze zich opnieuw kunnen legitimeren en omgaan met het aspect levensbeschouwing. Daarnaast wordt van de geestelijk verzorgers verwacht dat zij opnieuw bepalen en daarvoor uitkomen wat het instituut voor hen betekent, waarbij het belangrijk is in aanmerking te nemen dat de tendens in de samenleving is om *onbevangen* te zijn en niet aangesloten bij een instituut. Het gaat erom dat de geestelijk verzorgers duidelijkheid verschaffen in hoeverre ze vasthouden aan het instituut en hoe ze invulling, en daarmee openheid, aan spiritualiteit geven. Jaap Doolaard stelt dat hij van de geestelijk verzorgers verwacht, dat als ze vanuit een zending te werk gesteld zijn zich alsnog aanpassen aan de gesprekspartner. De reden hiervoor is dat alleen de geloofsgenoten de toegevoegde waarde van deze zending erkennen.

Voor pastoraat geeft de literatuur aan dat hier net zoals bij geestelijk verzorging, de mens centraal staat. Pastoraat raakt daarmee het werkveld van de psychologie en maatschappelijk werk. Daarnaast heeft echter ook het verhaal van God een rol in pastoraat. Vanwege de maatschappelijke trend van secularisatie kan dit echter tot een spanningsveld leiden bij protestants geestelijk verzorgers. Enerzijds wil je aansluiten bij de ander, maar anderzijds heb je ook de gelofte gedaan van toewijding aan God. Van de geestelijk verzorgers wordt verwacht dat zij een balans vinden en dat zij niet of te veel een man en vrouw van de kerk worden die *boven het aardse verheven is*, of doorschiet naar de rol van behandelaar of therapeut.

Over het werken als geestelijk verzorger binnen de krijgsmacht wordt in de literatuur aangegeven dat het vormingswerk voor de geestelijk verzorger binnen de krijgsmacht centraal staat, wat tot uiting komt in verschillende rollen zoals bemiddelaar en vertrouwenspersoon. De cultuur binnen Defensie heeft daarbij een belangrijke invloed op de geestelijk verzorger en de uitoefening van zijn/haar taak. Het vormingswerk vindt immers plaats in een context waar zich allerlei gebeurtenissen kunnen voordoen die grote (morele) impact kunnen hebben. Daarbij heeft de geestelijk verzorger een formele en onafhankelijke positie. Op basis van deze positie heeft de geestelijke verzorger een belangrijke functie en wordt er van hen verwacht dat zij iedere militair levensbeschouwelijk ondersteunen, ongeacht diens levensbeschouwelijke opvattingen. En dat de geestelijke verzorger precies daar present is waar voor de militair praktische beroepsuitoefening en persoonlijke levensvoering samenkomen.

Hoofdstuk 5 Praktijkonderzoek

5.1 Focusgroep I *Protestants geestelijk verzorgers*

5.1.1 Gespreksvragen

De focusgroep is gestart met het toelichten van de hoofdvraag en de deelvraag die betrekking heeft op deze focusgroep. Dit had als doel om de focus van de bijeenkomst voor een ieder helder te krijgen. Daarna zijn de documenten besproken met praktijkvoorbeelden van het werk als protestants geestelijk verzorger. Juist omdat de deelnemers doorgaans hun werk alleen uitvoeren en ze beperkt zicht hebben op de werkwijze van collega's, boden de praktijkvoorbeelden een breder beeld van hoe men werkt.

In de voorbereiding op de eerste focusgroep is de deelvraag die betrekking heeft op de protestants geestelijk verzorgers uitgewerkt in diverse gespreksvragen. Sommige gespreksvragen komen voort uit de literatuurstudie zoals beschreven in hoofdstuk 4. Bij de betreffende vragen is aangegeven met welke literatuur de vraag verband houdt. Een uitgebreide verantwoording van de gespreksvragen is opgenomen in de bijlage, bijlage IV.

De te beantwoorden deelvraag in deze focusgroep luidt: Hoe ervaren protestantse geestelijk verzorgers zelf hun werk binnen de krijgsmacht?

Aanvullende gespreksvragen:

1. *Welke visie hebben protestants geestelijk verzorgers op hun werk (beroep of roeping)?*
  - + Wordt het beroep als een beroep of als een roeping ervaren? Enervaar jij je rol als gekozen of ontvangen? (Sundén, 1975) (Zock, 2011)
  - + Wat is jullie taak precies, wat doe je eigenlijk?
  - + In het pastoraat gaat het volgens Heitink om het heil van de enkeling. Het gaat om *heel* de mens. "Een pastoraal gesprek is dus niet over gelovige dingen praten, maar gelovig over *alle* dingen kunnen praten." Wat vinden jullie hiervan? (Dullaert, Heitink, Körver, & Van den Berg, 1996)
2. *Ervaren protestants geestelijk verzorgers problemen met het verantwoorden van hun werk in een seculiere setting in relatie tot hun persoonlijk geloof en God?*
  - + Hoe wordt het ervaren dat je als protestants geestelijk verzorger, als christen, in een seculiere omgeving aan het werk bent?
  - + Wat doet dat met je persoonlijke geloofsleven? Je relatie met God?
  - + Zit er een verschil tussen persoonlijk geloofsleven en wie je bent als gelovige professional? Is dit een balans die je bij jezelf moet vinden? (Dullaert, Heitink, Körver, & Van den Berg, 1996)
  - + Ga je deductief of inductief te werk? Of geen van twee? Bepaald de schrift de norm (deductief) of bepaald de praktijk de norm (inductief) tijdens het werk. Of kijk je als geestelijk verzorger eerst naar de praktijk en legt de schrift ernaast om het vervolgens naar de praktijk terug te koppelen. (Osmer, 2008)
  - + Kun je zeggen dat je houding erg belangrijk is in het uitvoeren van het werk? (McGrath, 2012) (Doolaard, 2009)
3. *Is de genoten opleiding toereikend voor het werk in een seculiere setting?*
  - + Hebben jullie het idee dat je vanuit de opleiding voldoende bent toegerust om dit werk te kunnen doen? (Ganzevoort & Visser, 2007)
4. *Hebben protestants geestelijk verzorgers een verantwoordelijkheidsgevoel richting de zendende instantie?*
  - + Voor wie werk je? Vanuit persoonlijke drijfveer, zendende instantie, of Defensie? (De Boer, Van Bruggen, & Wildering, 2012)

- ✚ Hebben jullie een verantwoordelijkheidsgevoel richting de zendende instantie? Waarom wel of waarom niet? (Doolaard, 2009) (Jorna, 2008)

5. *Hebben protestants geestelijk verzorgers een verantwoordelijkheidsgevoel richting de werkgever (Defensie)?*

- ✚ Hebben jullie een verantwoordelijkheidsgevoel richting Defensie? Waarom wel / waarom niet?

5.1.2 Uitkomsten

Uitkomsten gespreksvraag 1: Welke visie hebben protestants geestelijk verzorgers op hun werk (beroep of roeping)?

Het sleutelwoord van het groepsgesprek tijdens de bijeenkomst was: spanningsveld.

Bij de verschillende gespreksonderwerpen zullen de aspecten van dit spanningsveld uiteen gezet worden.

Het door de protestants geestelijk verzorgers ervaren spanningsveld begint al vorm te krijgen wanneer het gaat om men het beroep als een beroep of als een roeping ervaart anders gezegd, is het beroep ontvangen of gekozen?

Over het algemeen wordt het beroep zowel als een beroep als een roeping ervaren. In het woord beroep zit ook het woord roep, dus eigenlijk geldt het voor elk beroep aldus de protestants geestelijk verzorgers. "Ik heb het idee: geestelijke verzorging is een beroep en daar heb ik voor gekozen maar domineeschap is meer een roeping voor mij en die worden door Defensie bij elkaar geplaatst. Laatst vroeg ik aan een militair *ben je militair of werk je als militair?* Die vraag kreeg ik natuurlijk terug en toen bedacht ik me dat ik niet zal zeggen *ik ben geestelijk verzorger*, maar ik zal wel stellig zeggen *ik ben dominee*. Daar zit ook je gevoel of beroep of roeping."

De protestants geestelijk verzorgers die deelnamen aan de focusgroep zijn op verschillende terreinen te werk gesteld. De taak die ze hebben verschilt per werkplek. Echter de visie en wat men als zijn of haar taak ervoer was sterk met de vraag verbonden of het beroep an sich als beroep of roeping werd gezien. Volgens de deelnemers krijgen protestants geestelijk verzorgers een rol opgelegd waar het domineeschap niet heel duidelijk in mee komt. Het is een opgegeven rol waarin het niet de bedoeling is dat de mensen die ze ontmoeten, de militairen, met een andere levensbeschouwing vertrekken als dat ze aankwamen.

Op de momenten waarop er expliciet iets van hen als protestants geestelijk verzorgers, dominee, wordt gevraagd worden ze geconfronteerd met hun roeping. Dit komt aan de orde onder andere bij bijvoorbeeld een kerstspeech '*Ze zouden gek staan te kijken als je op dat moment uit een sprookjesboek ging voorlezen*'. Ook bij overlijden kijkt men vaak naar de protestants geestelijk verzorgers, omdat men verwacht dat de protestants geestelijk verzorger woorden of gebaren heeft.

Het verschilt sterk per persoon of men zichzelf als dominee ziet en voelt. Sommige deelnemers hebben dit gevoel niet en werd het zelf als lastig ervaren. De kerk heeft een bepaalde geschiedenis en een bepaald image en er zijn van allerlei beelden. Dat heeft ook veel schade aangericht en men krijgt dan ook zo nu en dan uitspraken te horen van *de schuld van al die oorlogen is religie of dominee zonder geloof hadden wij geen werk*. Dit zorgt voor een (kerkelijke) ballast en een ervaren spanningsveld in de uitvoering van hun taak omdat men zich afvraagt of men dit beeld ook met hen associeerde. Andere deelnemers voelen zich meer dominee dan dat ze zich in tegenstelling tot andere werkplekken gevoeld hebben, met name doordat ze ook als *dominee* worden aangesproken.

Men is op zoek naar de invulling van de rol, rollen die raken of aansluiten en dat is soms meer of minder kerkelijke- Bijbelse taal. Waarbij we komen bij een ander aspect van het spanningsveld, de context. Binnen de context zijn ze zoekende hoe ze aansluiting kunnen vinden en hoe ze *op het level*

van de andere kunnen komen. De taal die de protestants geestelijk verzorgers spreken wordt als een minder kerkelijke taal gezien, desalniettemin is het niet een minder Bijbelse taal.

“Ik ervaar het spanningsveld als prettig, het houdt me scherp. Lekker zoekende zijn, waar sta je voor? Je wilt een visite kaartje zijn. Je wilt je geloof uitstralen, je staat ergens voor en als er iemand van je kerk in de zaal zit wil je ook niet denken doe je oren maar dicht want ik ben iemand anders. Je wilt dezelfde zijn. Voor mij bestaat het spanningsveld uit een combinatie. Deels wil ik er voor iedereen zijn, mensen hebben inderdaad misschien als een bepaalde verwachting of een beeld en je wilt dat ze zich veilig voelen. Aan de andere kant wil ik ook niet alleen maar algemeen blijven want bijvoorbeeld bij de kerstspeech, in de zaal zitten ook christenen. Dat hoort ook bij het spanningsveld; er zit van alles en nog wat in de zaal. Waardoor je soms het gevoel krijgt dat je voor de niet christenen zo algemeen mogelijk moet worden, terwijl dat ik denk van je wilt recht doen aan verschillende mensen.”

Als protestants geestelijk verzorgers willen ze dus enerzijds niet aan mensen die het geloof niet delen het gevoel geven dat ze aan hen geen boodschap hebben. Ze zijn voor het geheel protestants geestelijk verzorger en niet alleen voor de *eigen* mensen. Anderzijds willen ze, in het voorbeeld van de kerstspeech, ook een boodschap hebben voor de mensen die in de zaal zitten en wel affiniteit hebben met het christelijk geloof. Dagelijks zijn ze zoekende naar de balans, waarbij ze niet in het hoofd van mensen willen komen maar in het hart.

Een ander aspect wat hierbij aan de orde kwam is dat de deelnemers tijdens het gesprek tot de conclusie kwamen dat ze in hun werk misschien wel te bescheiden zijn. Dit brengen ze ook onder de aandacht in hun documenten, zo heeft een deelnemer met opzet een document ingeleverd omdat in deze situatie expliciet werd gevraagd om een gebed, dit had hij- zichzelf niet bedacht of uit zichzelf voorgesteld.

“Dat vinden ze er dan toch wel bij horen en dat verwachten ze dan ook van de predikant”

Een andere deelnemer beaamde dit met een ander mooi voorbeeld “Na de speech bedacht ik me ‘Ik heb het woord God niet genoemd! En dat had ik me wel voorgenomen’. Later sprak me echter een militair aan en hij zei tegen me dat toen ik het over het kerstverhaal had toen sprak er geloof uit mijn ogen. Terwijl een andere militair zei dat ik wel wat strenger mocht zijn en tegen iedereen mocht zeggen dat ze moesten bidden. Toen bedacht ik me dat ik zo niet wilde zijn, maar dat ik misschien wel te voorzichtig ben en me bijna excuseer om ruimte te bieden voor bidden. ”

Zoekende naar een verklaring voor de bescheidenheid die door de deelnemers word ervaren kwamen er verschillende elementen naar voren, dit was met name wat hiervoor is beschreven over het zoeken en aansluiting vinden bij de doelgroep. Opmerkelijk was dat er in de bespreking van dit onderwerp ook werd gewezen naar de eigen dienst en dat een deel van het spanningsveld ook gecreëerd wordt hen. *We moeten ons wel presenteren als geestelijk verzorger en dominee, we zijn ook dominee en dat mag ook wel, maar soms toch wel een beetje voorzichtig.*

Aansluitend hierop is de deelnemers gevraagd wat een gesprek een gesprek maakt met de dominee en wat daarin het verschil is met bijvoorbeeld een humanistisch raadsman/vrouw. De conclusie na deze vraag besproken te hebben is dat het voor de militair niet zoveel uitmaakt, dit komt ook doordat het beroep heel persoonlijk wordt ingevuld en er ook wel humanistische raadsmanen en vrouwen zijn die bereid uit de Bijbel lezen of een gebed zullen uitspreken. Het verschil wordt als heel persoonlijk ervaren, dat je als dominee je werk biddend doet.

“We helpen mensen om mens te blijven. Bijvoorbeeld in tegenstelling tot andere hulpverleners die gericht zijn op inzetbaarheid zijn wij gericht op de mens.” Hierin zien de protestants geestelijk verzorgers zelf het onderscheid en het verschil met andere denominaties en hulpverleners binnen Defensie: de bron waaruit ze putten en de wijze waarop ze zelf hun inspiratie en kracht vandaan halen, door biddend hun werk te doen maar ook door het mensbeeld wat ze hanteren. Bij een van de vragen werd nog een citaat aan van Heitink aangehaald, volgens hem gaat het in het pastoraat om

het heil van de enkeling. Het gaat om *heel* de mens. “Een pastoraal gesprek is dus niet over gelovige dingen praten, maar gelovig over *alle* dingen kunnen praten.”

Hier waren de protestants geestelijk verzorgers het zeker mee eens. “Dat is juist binnen Defensie zo leuk, mensen praten heel graag over hun werk. Dit vormt de brede basis van het gesprek en kom je ook tot de kern van iemands leven.”

Uitkomsten gespreksvraag 2: Ervaren protestants geestelijk verzorgers problemen met het verantwoorden van hun werk in een seculiere setting in relatie tot hun persoonlijk geloof en God?

Er zit een verschil in het persoonlijke geloofsleven en wie je bent als gelovige professional. De protestants geestelijk verzorgers nemen een rol aan waarin het mogelijk wordt om de ander bij te staan. Dit is niet mogelijk wanneer men met het vingertje gaat wijzen wanneer je bepaald gedrag vanuit je eigen waarden en normen afkeurt.

“Ik geloof dat in mijn manier van naar mensen te kijken, luisteren en aandacht geven aan mensen daarin als iets laat zien hoe God naar mensen kijkt. Dit hoef ik dan ook niet expliciet te noemen. Men heeft door dat ik iemand ben die op een andere manier naar ze kijkt.”

De protestants geestelijk verzorgers zien zichzelf niet als moraalridders. Maar ervaren het soms wel lastig als er dingen gebeuren waarvan zij vinden dat die niet door de beugel kunnen, waarbij het strookt met hun eigen waarden en normen en ze zich afvragen of ze het zelf wel kunnen verantwoorden naar God. Ook dit vormt een aspect van het spanningsveld.

Uitkomsten gespreksvraag 3: Is de genoten opleiding toereikend voor het werk in een seculiere setting?

De algemene tendens was dat de protestants geestelijk verzorgers het erover eens waren dat de genoten opleiding met name is gericht op het kerkelijk werk. Dit werd echter niet als een gemis ervaren, *praktijk is de beste leermeester*. Daarnaast wordt de protestants geestelijk verzorger binnen Defensie ook nog opgeleid om de context eigen te kunnen maken.

Uiteindelijk heeft elke wereld zijn eigen dingen, die je door het gewoon te doen eigen moet leren maken.

Uitkomsten gespreksvraag 4: Hebben protestants geestelijk verzorgers een verantwoordelijkheidsgevoel richting de zendende instantie?

De zending neemt een belangrijke plaats in bij de protestants geestelijk verzorgers. Ze hebben dan ook zeker een verantwoordelijkheidsgevoel richting de zendende instantie. Dit uit zich niet zozeer in de wijze waarop zij hun taak invulling geven en ten uitvoer brengen, maar wel dat ze het allemaal belangrijk vonden om de kennis die ze binnen Defensie opdoen terug te koppelen naar de zendende instantie om zo iets terug te geven.

“Dat ik gezonden ben heeft niet zozeer invloed op mijn manier van werken. Wel heb ik een heel duidelijk gevoel bij de zendende instantie, in de zin van; ik vind het erg waardevol dat je niet maar zo bent binnen gerold maar dat je ook in dienst daarvoor wordt uitgezonden wat met een mooi ritueel wordt gemarkeerd. Ik heb ook altijd gevoeld dat ik dit moest terugkoppelen, dat men binnen de kerk ook weet hoe een militair leeft en wat zijn/haar gezin doormaakt. Mensen hebben hier geen idee van. Er is ook ruimte om dit terug te koppelen.”

De protestants geestelijk verzorgers zijn hierin nog wel zoekende. Sommigen lossen dit op door bijvoorbeeld tijdens de zondagse diensten in kerkelijke gemeenten voor te blijven gaan. Anderen zoeken het persoonlijke contact op met de zendende instantie om zo duidelijk te krijgen wat er terug gegeven kan worden. Dit betreft dan kennis over het werken an sich (wie zijn de militairen?).

Uitkomsten gespreksvraag 5: Hebben protestants geestelijk verzorgers een verantwoordelijkheidsgevoel richting de werkgever (Defensie)?

“Je dient twee heren.”

Ook hierin dienst men een balans te vinden. Ze hebben zeker een verantwoordelijkheidsgevoel richting Defensie. Zij zijn immers degene die de protestants geestelijk verzorgers betalen. Het uit zich op de werkvloer enerzijds doordat men zich verbonden voelt met de organisatie, anderzijds heeft men het idee dat men ook wel de luis in de pels mag zijn. Juist omdat men aan de rand van de organisatie staat en bijvoorbeeld in het hiërarchische systeem niet is opgenomen ben je vrijer om hier anders mee om te gaan en mensen een spiegel voor te houden. De luis in de pels zijn, zien de protestants geestelijk verzorgers ook als een vorm van loyaliteit.

In de afsluiting van het groepsgesprek werd nog de feedback gegeven dat het gesprek als heel positief werd ervaren. Het groepsgesprek werd als heel prettig ervaren, doordat men er- en herkenning vond bij elkaar door het lezen van elkaars stukken en het gesprek. De deelnemers concludeerden dat deze vorm van werkervaring delen onder collega's vaker zou moeten plaatsvinden.

5.1.3 Conclusie Focusgroep 1 *Protestants geestelijk verzorgers*

Door middel van een focusgroep met protestants geestelijk verzorgers is geprobeerd antwoord te krijgen op de tweede deelvraag: Hoe ervaren protestantse geestelijk verzorgers zelf hun werk binnen de krijgsmacht?

Wel in de wereld maar niet van de wereld

Het is een zoektocht naar de invulling van de rol om aansluiting te vinden binnen de context waar de protestants geestelijk verzorgers werkzaam zijn. Een van de belangrijkste aspecten binnen deze context is dat het gaat om een publiek domein wat bestaat uit mensen met verschillende levensbeschouwelijke achtergronden. De protestants geestelijk verzorgers willen er voor iedereen zijn wat de uitdaging met zich meebrengt dat men enerzijds toegankelijk en neutraal dient te blijven. Anderzijds wil men ook voor de mensen die wel affiniteit hebben met het geloof een boodschap hebben en niet te oppervlakkig blijven. Zo zien zij de taal die zij spreken als minder kerkelijke taal maar desalniettemin is het niet een minder Bijbelse taal. Dit komt ook in de aangeleverde documenten met praktijkvoorbeelden naar voren. De protestants geestelijk verzorgers zien zichzelf dan ook niet als moraalridders. Soms ervaren ze het wel als lastig wanneer zich een situatie voordoet waarbij het tegen hun eigen waarden en normen ingaat. Om dit gedrag openlijk af te keuren en met een vingertje wijzen strookt met de prioriteit van de protestants geestelijk verzorgers om bij de ander te blijven staan, waardoor de openheid niet in stand blijft.

De protestants geestelijk verzorgers hebben als doel bij het hart van de mensen te komen en niet in het hoofd. Een aspect in de uitvoering van hun werk bestaat uit de mensen helpen om mens te blijven. Hierin ervaren de protestants geestelijk verzorgers ook het onderscheid met andere hulpverleners, *wij zijn gericht op de mens in plaats van de inzetbaarheid.*

De werkgever

Opmerkelijk tijdens het gesprek was dat op een gegeven moment het gesprek ging over een bepaalde bescheidenheid die de deelnemers ervoeren in de uitvoering van hun taak, bijvoorbeeld tijdens een speech vragen om voor te gaan in gebed.

Gaandeweg het gesprek kwamen ze voorzichtig tot de conclusie dat een deel van dit aspect van het spanningsveld gecreëerd wordt vanuit de eigen dienst. Het wordt geaccepteerd dat men dominee is en zich als zodanig presenteert, echter moet men ook een beetje voorzichtig / terughoudend zijn. Dit creëert een spanningsveld omdat de protestants geestelijk verzorgers dus ervaren dat ze terughoudend moeten zijn in het laten zien wie ze zijn, namelijk predikanten.

Dit vinden ze lastig maar proberen zich toch te schikken omdat de protestants geestelijk verzorgers ook een verantwoordelijkheidsgevoel hebben ten opzichte van Defensie als werkgever.

Het verantwoordelijkheidsgevoel richting Defensie krijgt vorm doordat ze hun steun betuigen voor de organisatie en daarbij dat ze een *luis in de pels zijn*. De protestants geestelijk verzorgers staan, zoals ze zelf ook aangeven, aan de rand van de organisatie en zijn bijvoorbeeld niet in de hiërarchie opgenomen. Met de *luis in de pels zijn*, doelen ze op gezond kritisch hun taak uitvoeren.

“Je dient twee heren” is een uitspraak die door de protestants geestelijk verzorgers als zeer toepasselijk wordt beschouwd. Niet alleen hebben ze een verantwoordelijkheidsgevoel richting de werkgever. Ook de zendende instantie neemt een belangrijke positie en heeft een gedeelde eerste plaats. Het feit dat de protestants geestelijk verzorgers een verantwoordelijkheidsgevoel richting de zendende instantie hebben komt niet zozeer tot uiting op de werkvloer. Zij vinden het belangrijk om de kennis die ze opdoen binnen Defensie, over het werk en de militairen terug te koppelen. Anderen geven er vorm aan door tijdens de zondagse erediensten nog in gemeenten voor te gaan. Het is een aspect waarin ze nog sterk zoekende zijn hoe ze hier invulling aan moeten geven.

Spanningsveld

De protestants geestelijk verzorgers ervaren in de uitvoering van hun taak dus een ‘spanningsveld’. Opmerkelijk was de uitspraak dat de kerk een bijdrage levert aan het spanningsveld. De kerk heeft een imago en er bestaan verschillende beelden, ook beelden die schade aanbrengen. Dit creëert een kerkelijke ballast wat in de praktijk vorm krijgt in uitspraken als *de schuld van al die oorlogen is religie of dominee zonder geloof hadden wij geen werk*.

Er zijn verschillende aspecten die een bijdrage leveren aan het door de protestants geestelijk verzorgers benoemde ‘spanningsveld’. Ze krijgen een rol opgelegd waarin het domineeschap niet heel duidelijk mee komt en door het verantwoordelijkheidsgevoel richting Defensie handhaven ze deze rol.

Ze torsen soms met het image van de kerk.

En het is, tot slot, niet de bedoeling dat de militairen die ze ontmoeten met een andere levensbeschouwing vertrekken dan ze aankwamen. Ze proberen daarom aansluiting te zoeken bij iedereen waarbij ze voor de militairen die geen affiniteit hebben met het christelijk geloof neutraal willen blijven. Maar voor de militairen die wel affiniteit hebben met het christelijk geloof willen ze ook een boodschap hebben en niet in het uiterste vervallen van oppervlakkigheid.

5.2 Focusgroep 2 Militairen

5.2.1 Gespreksvragen

In deze focusgroep moet de deelvraag worden beantwoord 'Welke verwachtingen hebben de militairen van de protestants geestelijke verzorging?' Het doel is dat er zoveel mogelijk gerichte informatie te verkrijgen, daarom is de deelvraag uitgewerkt in gespreksvragen. Bij het formuleren van deze gespreksvragen is er gebruik gemaakt van de gelezen literatuur die terug te vinden is in de literatuurstudie in hoofdstuk 4.

Persoonlijke ervaring met protestants geestelijk verzorger

- + Wat is je eigen achtergrond op gebied van spiritualiteit en zingeving? (niet gelovig - gelovig en waar geloof je dan precies in? – niet duidelijk en wat is voor jou belangrijk/ waarden en normen) (Ter Borg, 2000) (Nauta, 1995)
- + Kun je hierover praten met de protestants geestelijk verzorger (in het vervolg de dominee)? (Dullaert, Heitink, Körver, & Van den Berg, 1996) (Doolaard, 2009) (De Boer, Van Bruggen, & Wildering, 2012)
- + Wat is jullie ervaring met de dominee (opleiding – kazerne – uitzending – persoonlijke gesprekken). Zo ja, beschrijf deze ervaring. Zo niet, waarom niet, heeft het een bijzondere reden?
- + Wie is voor jullie de dominee: iemand uit de kerk 'de dominee' die binnen Defensie zijn/haar werk doet. – een hulpverlener (net zoals bijvoorbeeld bedrijfsmaatschappelijk werker/psycholoog) of zien jullie de dominee als een medemens. (Ganzevoort & Visser, 2007)
- + Is voor jullie duidelijk wat je van de dominee kunt verwachten?
- + Heeft je eigen achtergrond invloed hoe je naar de dominee kijkt en wel of niet naar hem of haar toegaat?

Persoonlijke verwachtingen ten opzichte van de protestants geestelijk verzorger

- + Jullie hebben de documenten gelezen, wat vond je ervan? Spreekt het je aan of totaal niet?
- + Wat is volgens jullie de taak van de dominee? Leg uit
- + Sluit de dominee genoeg bij jullie aan? Of zou hij/zij het werk volgens jullie anders moeten invullen zodat hij/zij 'beter' bij jullie aansluit? (Zock, 2011) (Dullaert, Heitink, Körver, & Van den Berg, 1996) (Doolaard, 2009) (Ganzevoort & Visser, 2007) (Jorna, 2008)
  - a. Is de dominee voldoende zichtbaar aanwezig?
  - b. Zouden er meer gesprekken moeten plaatsvinden?
  - c. Ook geplande gesprekken net zoals bijvoorbeeld bij bedrijfsmaatschappelijk werker?
- + Stelling: De dominee mag best tijdens een gesprek over God praten of uit de Bijbel lezen. Daar is hij de dominee voor. Eens, gedeeltelijk eens of oneens.

Defensie

- + De cultuur en sfeer binnen Defensie wordt vaak als macho omschreven waarbij je niet over je gevoelens praat en je 'kwetsbare' kant laat zien. Ervaren jullie dit ook zo?
- + Zou het goed zijn als hierin verandering kwam waarbij het wel normaal en geaccepteerd is om over je gevoelens te praten?

5.2.2 Uitkomsten

Persoonlijke ervaring met protestants geestelijk verzorger

Het sleutelwoord van het groepsgesprek tijdens de bijeenkomst was: respect.

Bij de verschillende onderdelen worden de aspecten van dit sleutelwoord uiteen gezet.

Om de antwoorden op de vragen binnen dit onderwerp in een kader te kunnen plaatsen is de eerste vraag die aan de deelnemers gesteld is, of men gelovig is en hoe men in het leven staat.

Deelnemer 1: Niet gelovig, zijn opa was moslim en de enige gelovige in de familie. Hem is de keus gelaten wat hijzelf wilde, hij doet *zijn eigen ding* maar is wel geïnteresseerd zo heeft hij delen uit zowel de Koran als uit de Bijbel gelezen.

Belangrijke waarden en normen is met name respect voor zichzelf en voor anderen, dit is volgens hem het begin van goede communicatie. Als je geen respect hebt voor anderen kun je ook geen respect terug verwachten.

Deelnemer 2: Niet gelovig, *ik ben niet zo arrogant om te denken dat wij alleen zijn in dit hele universum, er zal vast en zeker wel iets extra's zijn maar daar houd het bij mij dan ook wel op.*

Respect is erg belangrijk, hij heeft wel respect voor andere mensen die wel geloven. Hij behandelt met hetzelfde respect als wat hij hoopt te krijgen, echter moet je respect wel verdienen.

Volgens hem is bij de eerste ontmoeting het niveau van respect gelijk, uit de daden en gebeurtenissen daarna wordt de balans opgemaakt. *Het is een ladder waarop men zich verplaatst, afhankelijk van de houding, gedrag en concrete daden. Mijn persoonlijkheid is wie ik ben, mijn houding hangt af hoe jij bent. Zo sta ik erin, als je normaal doet tegen mij dan doe ik normaal terug en is er niets aan de hand.*

Deelnemer 3: Volgens hemzelf is hij niet christelijk maar normaal opgevoed. Zijn vader is wel christelijk maar heeft altijd tegen hem gezegd dat hij moest geloven wat hijzelf wilde.

Hij gelooft nergens is. Op de vraag wat belangrijk is kon hij niet zo goed antwoord geven, *het leven is gewoon doen.*

Deelnemer 4: Doordat zowel grootouders als ouders geen gelovige achtergrond hebben heeft hij er ook nooit iets mee gedaan of mee gehad. Wel heeft hij respect voor anderen en hoeft je elkaar volgens hem ook niet om het geloof belachelijk te maken, het is *leven en laten leven.*

Deelnemer 5: Hij is vanaf zijn geboorte met de Bijbel opgevoed. Zijn ouders zijn Jehovah's getuigen, tot zijn achttiende is hij hierin met zijn ouders in meegegaan daarna heeft hij zijn eigen pad gekozen. Nog steeds heeft hij respect voor zijn ouders en hetgeen ze doen.

Terugkijkend op zijn opvoeding heeft hij belangrijke waarden en normen meegekregen, dit uit zich in hoe hij met mensen omgaat *give respect get respect. Door normaal met elkaar om te gaan en elkaar in elkaars waarde te laten kun je het misschien in eerste instantie niet met elkaar vinden, maar door deze openheid later soms wel.*

De ervaring die de deelnemers met de dominee hebben zijn verschillend in die zin dat de deelnemers die op uitzending zijn geweest meer contact met de dominee hebben gehad dan de deelnemers die geen uitzendervaring hebben. De balans in de groep lag op drie wel en twee geen uitzendervaring. De twee deelnemers zonder uitzendervaring gaven te kennen dat hun ongelovige achtergrond hen er niet van weerhield om naar de dominee toe te stappen. Hun ervaring met de dominee bestond uit kennismakingsgesprekken die ze als positief ervoeren. Op de vraag waarom ze verder geen contact hadden gehad met de dominee was het antwoord dat ze prima contact hebben met de sergeant om persoonlijke zaken mee te bespreken, verder had zich niet de gelegenheid voorgedaan dat er een situatie was om met de dominee te bespreken.

De deelnemers bedeelde de dominee verschillende rollen toe, deze rollen liepen uiteen van vertrouwenspersoon en luisterend oor naar bemiddelaar. De uitleg van de toebedeelde rollen kwamen duidelijk naar voren bij de voorbeelden van de deelnemers die wel uitzendervaring hadden. De belangrijkste taken die tijdens het gesprek naar voren kwamen was dat de dominee een luisterend oor biedt "...Ik heb precies hetzelfde, ook op uitzending. Er gaat er altijd wel één of twee mee op het schip. Sommige die soms vier of vijf maanden weg zijn en alleen maar water zien, ik heb gezien dat ze dan helemaal doordraaien en niet meer weten wat ze moeten doen. Dan is de dominee er om een gesprekje mee te voeren en je verhaal te kunnen doen, meestal gaat het daarna wel weer. Als er iets moet gebeuren richting het thuisfront dan zijn ze er ook voor je. Ze zijn er puur en alleen aanwezig om bemanningsleden te helpen met emotionele en psychische problemen en een gesprek te voeren. Ze zijn nodig, absoluut."

Een andere duidelijke rol die ze de dominee toebedeelde is die van bemiddelaar. Deze rol kent verschillende vormen en lagen, een belangrijke lijn is dat ze de dominee als de persoon zien die weet hoe er iets geregeld moet worden en *welk pad je moet bewandelen*. Dit komt met name aan de orde wanneer het gaat over het thuisfront. Een deelnemer vertelde dat hij vlak voor de uitzending een gesprek met de dominee had en daarbij aangaf dat zijn moeder nog al overstuurd thuis zat. Tijdens het gesprek en de uitzending heeft de dominee met toestemming van hemzelf contact gehouden met zijn moeder. De wetenschap dat het thuis goed was en zijn moeder de dominee kon bellen als ze zich zorgen maakte heeft hem door de moeilijke situaties van de uitzending heen geholpen. Het heeft hem de rust gegeven die hij nodig had om zijn taken uit te kunnen voeren.

De geestelijk verzorger staat buiten het geheel en is niet in de hiërarchie opgenomen, dit wordt ook heel duidelijk door de militairen ervaren. Hierdoor kan de dominee als vertrouwenspersoon fungeren. “Naar mijn mening is het ook makkelijker om naar de geestelijk verzorger toe te stappen dan naar je leidinggevende, dan heb je dat hele hiërarchie verhaal weer. Als je naar je sergeant of luitenant heb je toch het idee dat zij zich in de kring bevinden waar het probleem ligt en dan stap je liever naar de geestelijk verzorger. De geestelijk verzorger zorgt er dan wel weer voor dat het komt waar het moet zijn zonder dat gefilterd wordt door alle kanalen heen.”

Het wordt zeer gewaardeerd dat de gesprekken met de dominee vertrouwelijk zijn. Voor de persoonlijke gesprekken zoekt men de dominee zelf op *maar hij zag het ook wel aan mij dat er iets mis was, zijn aanwezigheid is wel een pluspunt binnen de organisatie*. Bij de dominee, zo ervaren de deelnemers, heb je niets hoog te houden. Ze kunnen hun ego aan de kant zetten en hoeven niet stoer te doen. Ze kunnen de dominee hun ware aard laten zien en hun gevoelens tonen, dit kan men niet bij zijn leidinggevende omdat men er dan later weer mee geconfronteerd wordt. Dat de dominee buiten de hiërarchie staat vormde een belangrijk aspect. Een vraag die hierbij vanuit de literatuur gekoppeld is, betreft wie de dominee voor ze is welke rol hij heeft: iemand uit de kerk – hulpverlener of medemens. Hier waren de meningen enigszins verdeeld enerzijds werd er gezegd dat alle rollen wel van toepassing zijn. Anderen gaven heel duidelijk aan dat de dominee zeker geen medemens is, medemensen zijn hun collega's en dat is de dominee niet. Medemens en hulpverlener was het verkeerde woord, het was gewoon de dominee *je mattie bij wijze van spreke*.

Gezien de achtergrond van de deelnemers (vier van de vijf deelnemers waren niet gelovig) en hun visie wie de dominee is en welke rol hij heeft, werd de vraag gesteld of het voor de deelnemers ook uitmaakt of ze een gesprek voeren met de bedrijfsmaatschappelijk werker of de dominee.

Hier waren ze het allemaal over eens dat hierin een duidelijk verschil zat. Bij de bedrijfsmaatschappelijk werker gaat het volgens de deelnemers in eerste instantie over het werk en daarna, aan het eind van het gesprek pas over privé zaken. Bij de dominee gaat het gelijk over privé zaken en ervaren ze tijdens de gesprekken dat er belangstelling wordt getoond hoe het met hen persoonlijk gaat en in de thuissituatie.

Tussen de verschillende diensten (dominee / protestanten, aalmoezenier / katholieken en humanisten) zien echter ze weinig verschil. “De één heeft dan weer een andere geloofsovertuiging of geen één, maar ze zijn er uiteindelijk voor hetzelfde doel: ze zijn er voor iedereen ongeacht of men gelovig is of niet.” Dit maakt ook dat de ongelovige in de groep het geen probleem vinden om naar de dominee toe te stappen.

Of men met de dominee een band kan opbouwen heeft alles te maken met openheid en gedrag. “Tijdens de uitzending naar Afghanistan ging de geestelijk verzorger ook mee buiten de poort. Hij ging toen ook gewoon mee met patrouilles lopen met ons, dat vond ik wel kicken. Ik moest hem ook beveiligen. Het zijn heel gezellige mensen en ik heb er eigenlijk alleen maar positieve ervaringen mee. Ze zijn heel open, oprecht en ontspannen. Ik kan heel goed met ze praten en grapjes met ze maken” Ook hierbij kwam het aspect van respect aan de orde. Ze bouwen een band op met de dominee en zien in dat het niet uit maakt met wie de dominee praat, ze passen zich aan. De gelovige deelnemer in de groep gaf aan dat hij het als gelovige het heel fijn vond als er een dominee of

geestelijk verzorger mee ging op uitzending. Men spreekt dezelfde taal en zit gelijk op één lijn in het gesprek doordat je dezelfde waarden en normen deelt.

Daarnaast zien de deelnemers het ook als hun eigen verantwoordelijkheid dat op het moment er iets is om daarover te praten. “Absoluut, als ik ergens mee zit dan weet ik dat als ik het opkrop dan gaat het ergens een keer fout. Dat doe ik dus niet, zeker niet als je in een situatie dat je op uitzending gaat. Ik denk dat dit niet veilig voor jezelf is en niet veilig voor je collega’s. Je kunt het beste een beetje verantwoordelijkheid nemen om hier iets aan te doen, ook al help het niet direct, zo iemand is er om het te bespreken met jouw en doe dat. Het maakt dan niet uit dan je zelf niet gelovig bent en je hoeft je daar ook niet voor te schamen. Sommige mensen schamen zich ervoor, *ik ga naar de dominee want ik heb een probleempje*. Ik weet gewoon dat het jouw verantwoordelijkheid is en dat jij op dat moment met je werk bezig bent en daarvoor sterk in je schoenen moet staan. Als jij gaat afzwakken en dingen gaat opkroppen omdat jij je schaamt om naar de dominee te gaan om hem je probleem voor te leggen dan wordt de één chagrijnig en dan wordt de hele club chagrijnig en dan leidt de hele sfeer eronder.”

Persoonlijke verwachtingen van de protestants geestelijk verzorger

Op de vraag wat volgens de deelnemers de taak van de dominee is, waren ze het allemaal eens: aanwezig zijn.

“Er zijn, aanwezig zijn, luisterend oor. Als je weet dat hij aanwezig is dan is het al goed, je kan hem altijd wel vinden.”

Echter werden hier wel een aantal kanttekeningen bij gemaakt. Het ging om actief aanwezig zijn, wanneer de dominee alleen maar in zijn gebouwtje bleef zitten wachten tot men naar hem kwam kon hij het vergeten.

Hij moet actief aanwezig zijn, door bijvoorbeeld een rondje loopt en een praatje maakt. De dominee moet volgens de deelnemers sociaal zijn, een beetje grappig en hij moet zich kunnen verplaatsen in de ander zodat men tijdens het gesprek op dezelfde hoogte staat.

Ook tijdens de uitzending werd het zeer gewaardeerd wanneer de dominee actief betrokken was bij de compagnie en het initiatief toonde om een band op te bouwen met de groep.

Tegelijk gaven ze aan dat de verwachtingen die ze omschreven de al bestaande taken van de dominee onderstreepte, een kenmerk wat over de grenzen heen gaat. “Het mooie vond ik ook op uitzending dat het niet nationaal gebonden is. Je kon bij elke nationaliteit terecht. Als jij je eigen geestelijk verzorger niet kon vinden en je liep naar het kerkje toe en daar zat de priester (chaplain) van de Amerikanen dan kon je ook gewoon daar even je ei kwijt. Dat vind ik ook één van de mooie taken, ze zijn er niet alleen voor hun eigen land. Ze zijn er voor de medemens, zit jij ergens mee? Ga zitten neem een bak koffie en je praat erover.”

Zoals tijdens de conclusie meerdere malen onder de aandacht is gebracht is het algemene beeld van de dominee zeer positief. Vanuit dit beeld gaf men ook te kennen dat er enige verandering zou moeten plaatsvinden. Het gesprek wat naar aanleiding van deze vraag volgde had met name betrekking op de diensten die tijdens de oefening en uitzending plaatsvinden. Dit had de praktische reden dat de deelnemers aan het begin van het onderwerp was gevraagd wat ze van de documenten vonden die ze lezen hadden (en door de protestants geestelijk verzorgers waren opgesteld).

“Het algemene beeld van geestelijk verzorger binnen Defensie daar mag wel wat aan gedaan en verandert worden. Dat de geestelijk verzorger ook zelf meer de stap naar voren zet en initiatief neemt om bijvoorbeeld bekend te maken dat er tijdens de oefening op zondag dienst is en dat iedereen gewoon naartoe kan gaan. Bij ons wordt dat vaak pas na twee maanden bekend. Aan het begin zitten we dan maar met een paar man bij de dienst terwijl, als het bekend is de halve bemanning er zit. Er blijft altijd een deel die zich te macho vind om er naartoe te gaan.

Daarnaast ligt het er ook aan hoe de geestelijk verzorger het zelf brengt. Als hij een verhaal uit de Bijbel voorleest waarbij iedereen in slaap valt dan snap ik het wel dat mensen de volgende keer niet meer komen. Maar als gewoon een leuk en spannend verhaal verteld, dat kan over alles gaan van

feest vieren tot seks bij wijze van spreke. Als hij het maar open, sociaal en gezellig houdt en in gesprek gaat / je erbij betreft”

Over het algemeen worden de kerkdiensten zeer gewaardeerd omdat men even uit de sleur van het dagelijkse routine en werkzaamheden kan ontsnappen. De verhalen die tijdens deze momenten worden verteld gaf de ruimte om er een eigen interpretatie aan te geven. Volgens de deelnemers moest het ook niet de bedoeling zijn om tijdens de kerkdiensten een preek te houden omdat men dan afhaakte, maar zo ingevuld worden dat iedereen er herkenning in vindt.

“Je kunt als je een verhaal uit de Bijbel verteld zeggen van “Sjake die gaat op een ezel zitten, of Sjake gaat in zijn Audi DR8 zitten en blaast hem naar ik weet veel wat” Als je het zo een beetje brengt, voor ons jongere gasten dan kun je nog een beetje lachen en geinen. Af en toe zit er iets diepers tussen natuurlijk en dat kan dan iedereen voor zichzelf invullen. De connectie moet absoluut wel gelegd worden.”

Kort om, de dominee moet aan het geheel een modern jasje geven. De invulling van de diensten relativeren naar de tijd van nu en niet stijf vasthouden aan oude tradities.

Een ander aspect wat men hierbij ter sprake bracht, was dat men het belangrijk vond dat er iets veranderde aangezien Defensie ook steeds jonger wordt. Tegenwoordig komen er steeds meer mensen binnen van rond de achttien / negentien jaar. Wanneer deze mensen die dienst ingaan wil dat nog niet gelijk zeggen dat ze daarmee volwassen zijn, hier missen ze een stukje levenservaring voor. Hierin geeft men de dominee ook een belangrijke rol, in het creëren van een aantrekkingskracht voor deze groep mensen om een band op te bouwen met de dominee.

Stelling

De dominee mag best tijdens een gesprek over God praten of uit de Bijbel lezen. Daar is hij de dominee voor.

Hier was men het stelling over eens dat het niet kon. In eerste instantie kregen ze de vraag terug aangezien het is het begin ging over het aspect van respect. Of men uit respect de dominee op dit vlak in zijn of haar waarde kon laten. Echter maakte de deelnemers een duidelijke lijn in de rol van de dominee en dat binnen deze rol dit niet gepast is. “Ik vind het niet gepast als ik in een één op één gesprek met een dominee zit. Soms kan dat wel, maar ik zit daar als persoon en ik ben niet gelovig en dat respecteren we dan naar elkaar. Ik heb daar geen sterk gevoel bij.

Als je gelovig bent zul je dat wel fijn vinden maar ik niet. Ik kan dan niet op dezelfde hoogte zitten als de dominee. Wanneer ik in gesprek ben met de dominee en ik leg mijn probleem op tafel dan zit ik er niet op te wachten dat hij met Bijbelverhalen aankomt.”

Dat men deze houding aannam had volgens de deelnemers te maken met het opbouwen van een band waar het eerder in het gesprek en in de conclusie over ging. Wanneer de dominee op deze manier met iemand het gesprek aangaat, iemand die geen affiniteit heeft met het christelijk geloof en geen behoefte heeft om over deze taken te praten, kan dan geen band opbouwen. Er is dan geen wederzijds respect en men laat elkaar dan niet in elkaars waarde. De dominee is in dit aspect dan de professional waarvan verwacht wordt (en zoals eerder aangegeven: zeer gewaardeerd) dan hij/zij zich aanpast.

Naar aanleiding van de reacties werd de vraag gesteld of je de verschillende diensten van de geestelijk verzorger binnen Defensie zou moeten afschaffen om er één algemene dienst van te maken. De reactie was zeer opmerkelijk, ze waren het er namelijk niet mee eens. Ondanks dat het voor hen persoonlijk niet uitmaakte met welke geestelijk verzorger ze een gesprek hadden, waren ze wel van mening dat iemand naar de geestelijk verzorger moet kunnen gaan met dezelfde geloofsovertuiging.

“Als je het allemaal gaat samenvoegen ga je de inhoud ook afzwakken als het allemaal uit één boekje komt.”

Defensie

Tot slot zijn er twee vragen gesteld over de cultuur en sfeer binnen Defensie en of de deelnemers vonden dat er vanuit Defensie zelf ook veranderingen moesten doorgevoerd worden. Hierbij ging het onder andere over het aspect van de mogelijkheid om open over je gevoelens te praten.

“Ik vind het een beetje dubbel. Als iemand een beetje down is dan is het ook fijn dat je op dat moment doorgaat en later erop terug komt. En verder het macho gedrag, als er één iemand tussen zit die zich macho gedraagt dan wordt hij echt wel op zijn punt getikt.”

De algemene tendens in de bespreking van deze laatste vraag was dat het overal verschillend is en afhankelijk is van heel veel factoren. Je persoonlijkheid heeft betrekking, groep, leidinggevende, situatie (kazerne, oefening of uitzending). Men vond het een beetje dubbel, soms wordt het juist ook als prettig ervaren dat op het moment hij zich niet zo prettig voelde doorging om er later op terug te komen. Immers is er binnen Defensie eenmaal een hiërarchie en een bepaalde manier waarop je met elkaar omgaat. Volgens de deelnemers werd iemand die zich in de groep macho gedraagt wel daarop aangesproken.

5.2.3 Conclusie Focusgroep 2 Militairen

Door middel van een focusgroep met militairen is geprobeerd antwoord te krijgen op de derde deelvraag: Welke verwachtingen hebben de militairen van de protestants geestelijke verzorging?

Give respect get respect

De tendens tijdens de kennismaking aan het begin van de bijeenkomst was dat iedereen respect een belangrijk goed acht. Men behandelt anderen, ook gelovigen met het respect wat ze zelf hopen te ontvangen. Naar aanleiding van iemands gedrag wordt de balans opgemaakt of iemand het respect wel of niet verdiend.

De ervaring die de deelnemers met de protestants geestelijk verzorger hebben hangt sterk samen met de uitzendervaring. Tijdens uitzending, zo blijkt, is er een intensere omgang met de protestants geestelijk verzorger. Dit komt tot stand door een aantal beïnvloedende factoren waaronder heftige (gevecht) situaties, ver van huis en weinig contact, beperkte ruimte en privacy. Door deze factoren heeft men behoefte aan een vertrouwenspersoon waarmee over thuis of naar aanleiding van een gevaarlijke situatie, over levensbeschouwelijke zaken kan praten.

Spreken is zilver, zwijgen is goud

Protestants geestelijk verzorger hebben volgens de militairen de belangrijkste taak dat ze aanwezig zijn en een luisterend oor hebben. Dit gaat om actief aanwezig zijn door over de kazerne rond te lopen, de militairen op te zoeken en hiermee het initiatief nemen om een band met de militairen op te bouwen. Verder is het volgens de deelnemers van de focusgroep belangrijk dat de protestants geestelijk verzorger sociaal is, een beetje grappig en dat hij / zij zich kan verplaatsen in de ander zodat men op dezelfde hoogte staat.

Dat de protestants geestelijk verzorger geheel buiten de hiërarchie is opgenomen is ook voor de militairen belangrijk. Hierdoor kan volgens de militairen de protestants geestelijk verzorger als vertrouwenspersoon fungeren. Men stapt hierdoor makkelijker naar de protestants geestelijk verzorger dan naar bijvoorbeeld hun sergeant of luitenant (leidinggevende van de groep/ peloton). Een ander belangrijk aspect van de rol van vertrouwenspersoon is dat de militairen ervaren dat ze bij de protestants geestelijk verzorger kunnen zijn wie ze zijn, niet stoer hoeven te doen en niets hoog hoeven te houden. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de leidinggevende omdat ze hier de indruk willen geven dat het goed gaat, ze sterk zijn en geschikt zijn voor de taak die ze hebben.

De rollen van de protestants geestelijk verzorger

De verwachting hangt ook samen met een rol die iemand heeft of toebedeeld krijgt. Voor de militairen is de belangrijkste rol van de protestants geestelijk verzorger vertrouwenspersoon en bemiddelaar. De protestants geestelijk verzorger krijgt de rol van bemiddelaar omdat ze hem / haar duidelijk zien als de persoon die weet hoe iets geregeld moet worden. Bijvoorbeeld met betrekking tot uitzending en thuisfront.

Behoeften van de militairen richten de protestants geestelijk verzorger

Om helder te krijgen wie de protestants geestelijk verzorger voor de militair is werd deze ook vergeleken met onder andere bedrijfsmaatschappelijk werker die binnen Defensie werkzaam is. Hierin werd een duidelijk verschil ervaren. Bij de protestants geestelijk verzorger gaat het in het gesprek in eerste instantie over henzelf en privé zaken en daarna pas over werk. Bij de bedrijfsmaatschappelijk werker is het omgekeerd en gaat het in eerste instantie over het werk waarbij de militair soms het gevoel heeft duidelijk te maken dat het probleem niet met het werk maar privé omstandigheden te maken heeft. Daarbij heeft de protestants geestelijk verzorger in tegenstelling tot de bedrijfsmaatschappelijk werker de mogelijkheid om vrij rond te lopen en de militairen op te zoeken. Hierdoor wordt het voor de militair mogelijk om een band op te bouwen met de protestants geestelijk verzorger.

Tussen de verschillende diensten van de geestelijke verzorging (protestants geestelijk verzorger, katholieken, humanisten) ziet men niet zoveel verschil. Dit verschil wordt alleen duidelijk ervaren door de militairen die er affiniteit mee hebben en zelf bijvoorbeeld protestants of katholiek zijn.

Gedurende het gesprek werd er meerdere malen door de militairen benadrukt dat men het beeld van de protestants geestelijk verzorger zeer positief is.

Wel is de deelnemers de vraag gesteld hoe de protestants geestelijk verzorger eventueel beter bij hen zou kunnen aansluiten of in de uitvoering van zijn taak anders kan doen. Uitkomsten hiervan zijn: vanuit Defensie meer bekendheid creëren; de protestants geestelijk verzorger mogen zelf meer het initiatief nemen om bekendheid te creëren (bijvoorbeeld voor de georganiseerde diensten tijdens de uitzending); geen preek houden en aan oude tradities vasthouden maar het geheel moderniseren zodat het bij de doelgroep aansluit en iedereen er iets voor hem / haar persoonlijk uit kan halen.

Morele vorming

Hierbij werd aangegeven dat de militairen zelf ervaren dat Defensie steeds jonger wordt en er mensen rond de achttien of negentien jaar binnenkomen. Juist voor deze groep zien de militairen een belangrijke taak weggelegd voor de protestants geestelijk verzorger. Wanneer deze jonge mensen de dienst ingaan zijn ze daarmee nog niet gelijk volwassen en de militairen ervaren dat deze groep toch een stukje levenservaring mist. Voor de protestants geestelijk verzorger de taak om aantrekkingskracht te creëren en een band op te bouwen met deze groep. De protestants geestelijk verzorger zou begeleiding kunnen bieden bij de vorming.

Give respect get respect?

Met de stelling *de dominee mag best tijdens een gesprek over God praten of uit de Bijbel lezen* waren de deelnemende militairen van de focusgroep het niet eens. Mensen die geen affiniteit hebben met het christelijk geloof zitten hier niet op te wachten. Het zou ten koste gaan van het opbouwen van een band en het wederzijdse respect. De militairen verwachten van de protestants geestelijk verzorger dat hij/zij respect heeft voor hun opvattingen en daarbij de zijne te laten voor wat het is als hier niet naar gevraagd wordt en behoefte aan is.

5.3 Visie werkgever

5.3.1 Uitkomsten Visie Werkgever

Het document wat is ontvangen betreft een profiel van de geestelijk verzorger. Dit document is opgenomen in bijlage VIII. Uit het contactmoment hierna is gebleken dat er verder geen documenten zijn die concreter ingaan op de gestelde vraag.

5.3.2 Conclusie Visie werkgever

Welke verwachtingen heeft de werkgever (Hoofdkrijgsmachtspredikant) van de protestants geestelijk verzorgers? Om antwoord te geven op deze deelvraag zal aan de hand van het ontvangen document de competenties uiteen gezet worden die hierin opgenomen zijn. Vanuit de werkgever (Hoofdkrijgsmachtspredikant) wordt verwacht dat de protestants geestelijk verzorger over deze competenties beschikt.

Mensgericht: Kernwoorden bij deze competentie zijn onder andere respectvol, gevoelens bespreekbaar maken en inlevingsvermogen. Empathie en inlevingsvermogen wordt als cruciaal gezien in het werk van geestelijke verzorging. De geestelijk verzorger moet een hart voor mensen hebben en oprecht met hen begaan zijn.

Leervermogen: Bij deze competentie gaat het om het leervermogen en ontwikkeling van de geestelijk verzorger persoonlijk. Kernwoorden bij deze competentie zijn onder andere ontwikkelingsgericht, alles uit de kast halen en open staan voor kritiek. Met deze competentie komt de geestelijk verzorger zelf in beeld. In het werk nodigt de geestelijk verzorger regelmatig de ander uit tot zelfreflectie, waardoor het belangrijk wordt geacht dat de geestelijk verzorger ook tot zelfreflectie in staat is en kan omgaan met kritiek.

Communiceren: Deze competentie kan als kerncompetentie worden beschouwd. Kernwoorden bij deze competentie zijn onder andere mondelinge en schriftelijke communicatie, luisteren, overtuigen en rekening houden met anderen. Communicatie staat in het werk van de geestelijk verzorger centraal, waardoor er hoge eisen worden gesteld aan de competentie communicatieve vaardigheden. Hierbij gaat het om het belang dat de geestelijk verzorger verbindingen kan leggen tussen het niveau van de ervaring en de religieuze en levensbeschouwelijke dimensie. Daarbij gaat het om de hermeneutische vaardigheid dat de geestelijk verzorger in staat is om luisterend naar het verhaal van de ander de verschillende niveaus (rationeel, emotioneel, gedrags- en spiritueel of existentieel niveau) herkennen en op in te spelen.

Analyseren: Bij deze competentie gaat het om erkennen van hoofd en bijzaken en het zien van verbanden, wat doordringen tot de kern mogelijk maakt. Kernwoorden bij deze competentie zijn onder andere verhelderen van probleem, onderzoeken en oorzaak en gevolg. De competentie *analyseren* is van belang omdat de geestelijk verzorger regelmatig te maken krijgt met complexe veelheid aan informatie en vragen. Voor het kunnen geven van een geloofwaardig advies is het belangrijk dat de informatie goed geanalyseerd wordt.

Omgevingsgericht: *Laten blijken geïnformeerd te zijn over maatschappelijke en politieke ontwikkelingen of andere omgevingsfactoren.* Kernwoorden bij deze competentie zijn onder andere van buiten naar binnen, breed georiënteerd en politiek-bestuurlijke verhoudingen. Bij deze competentie gaat het om kennis van en inzicht in ontwikkelingen en beleid binnen de krijgsmacht, politiek en kerk en samenleving. Daarbij heeft het betrekking op de functie van solidariteit van de geestelijk verzorger met de krijgsmacht en haar mensen.

Flexibel: Kernwoorden bij deze competentie zijn onder andere inspelen op verandering, een andere weg met hetzelfde einddoel en niet vastklampen aan het oude.

De militaire context is een dynamische context die wordt gekenmerkt door veranderingen en wisseling van omstandigheden. De geestelijk verzorger wordt geacht zich te kunnen aanpassen aan deze context, er adequaat mee om kan gaan en daarbij in staat is zo nodig de gedragsstijl aan te passen.

Samenwerken: De geestelijk verzorger werkt voornamelijk zelfstandig, echter wordt er van hem / haar geacht in staat te zijn samen te kunnen werken. Deze samenwerking geldt zowel binnen de Diensten Geestelijke Verzorging als binnen de eenheid bij interdisciplinaire samenwerking (bijvoorbeeld bedrijfsmaatschappelijk werker en bedrijfsarts).

Kernwoorden bij deze competentie zijn onder andere informatie delen, helpen en teamgeest.

Verder is opvallend aan het document dat er bij de inhoud van de taken veel aandacht wordt gegeven aan de denominatie en bevoegdheden vanuit de zendende instantie. Zo is er in het document opgenomen dat vanuit de verschillende zendende instanties een denominatiespecifiek aanvullend profiel worden geleverd.

Tenslotte is in de profielschets ook de toerusting na aanname en tijdens de eerste plaatsing opgenomen. Dit is opvallend omdat het een relatief grote omvang heeft van vijf opleidingen / trainingen.

5.4 Focusgroep 3 Zendende instantie

5.4.1 Uitkomsten Focusgroep 3 Zendende instantie

Zoals in de voorbereiding is aangegeven is het niet gelukt een focusgroep samen te stellen vanuit de zendende instantie. De secretaris heeft tenslotte toezegging gedaan documenten vrij te geven waarover de beleidsgroep Kerk en Krijgsmacht beschikt. Deze documenten hebben betrekking tot het beleid en visie vanuit de zendende instantie richting de protestants geestelijk verzorgers binnen Defensie. Deze documenten zijn opgenomen in de bijlage, bijlage IX. Het gaat om een document van de Generale Synode van november 2008 waarin krijgsmachtpastoraat wordt beschreven. Daarnaast is er een document in opgenomen van een, door de beleidsgroep Kerk en Krijgsmacht georganiseerde contactdag voor krijgsmachtpredikanten (protestants geestelijk verzorgers). Een belangrijk gegeven binnen de uitkomsten naar aanleiding van de documenten vormt het beschreven doel van de protestants geestelijke verzorging, wat is opgenomen in de notitie van de Generale Synode.

De Dienst Protestantse Geestelijke Verzorging, waarbinnen de protestantse predikanten werkzaam zijn, ondersteunt militairen en hun directe relaties bij geloof en zingeving. De dienst is deskundig in levensbeschouwelijke communicatie in de krijgsmacht. Zorg voor humaniteit bij optreden van de krijgsmacht, ook in internationaal verband, heeft zijn bijzondere aandacht. De krijgsmachtpredikanten verrichten pastoraat namens hun zendende kerken. Zij zijn geroepen omwille van het Evangelie van Jezus Christus. Als ambtsdragers van hun kerk gaan zij voor in liturgie en bezinning van militairen overal ter wereld. In een militaire omgeving zijn vragen rond leven en dood, goed en kwaad, zinvolheid en zinleegte immer actueel. Krijgsmachtpredikanten staan in een lange kerkelijke traditie, en zijn juist opgeleid om in te gaan op zulke levensvragen. Pastoraat vereist als eerste 'bij de mens te zijn' tijdens uitzending en operationele inzet. Zij zijn er voor iedereen. Geestelijke verzorging is te onderscheiden in persoonsgerichte, groepsgerichte en structuurgerichte activiteiten. Die activiteiten zijn principieel aanvullend aan elkaar.

Daarbij wordt er aangegeven dat de kerk als zendende instantie verantwoordelijk is voor de inhoudelijke aspecten van het krijgsmachtpastoraat en de boodschap die door de protestants geestelijk verzorgers wordt uitgedragen.

5.4.2 Conclusie Focusgroep 3 Zendende instantie

Welke verwachtingen heeft de zendende instantie van de protestants geestelijk verzorgers binnen de krijgsmacht?

Om antwoord te geven op de deelvraag is gebruik gemaakt van wat volgens de notitie van de Generale Synode het doel is van de dienst protestants geestelijk verzorgers. Waarmee ze gelijk hun verwachting richting de protestants geestelijk verzorgers uitspreken.

De verwachtingen die bij de zendende instantie liggen zijn onder andere dat de protestants geestelijk verzorgers militairen en hun directe relatie bij geloof en zingeving ondersteunen. Dit wordt benadrukt doordat benoemd wordt dat de protestants geestelijk verzorger geroepen zijn omwille van het Evangelie van Jezus Christus en als ambtsdrager voorgaan in liturgie en bezinning.

Daarnaast is er aandacht voor de inhoud van het werk, volgens het opgestelde doel van de notitie is het verrichten van pastoraat namens de zendende instantie van de protestants geestelijk verzorger. De pastoraat vereist volgens het gestelde doel, als eerste bij de mens te zijn. Dit is opvallend dat dit wordt aangegeven, dat van de krijgsmachtpredikanten wordt verwacht dat ze als eerste 'bij de mens zijn'. Het verhaal van God komt blijkbaar daarna.

Tot slot is het opvallend dat in de notitie van Generale Synode vermeld staat dat de kerk als zendende instantie verantwoordelijk is voor de inhoudelijke aspecten van het krijgsmachtpastoraat. Als ook de boodschap die door de protestants geestelijk verzorgers wordt uitgedragen. Dit is opvallend omdat hierdoor iedere protestants geestelijk verzorger een andere opdracht ontvangt en hierdoor mensen met een eigen agenda invulling geven aan hun taak.

Hoofdstuk 6 Conclusie en aanbevelingen

6.1 Eindconclusie

In dit onderzoek heeft de vraag centraal gestaan: Wat zijn de verwachtingen over het functioneren van de protestants geestelijk verzorger binnen de krijgsmacht?

De hoofdvraag is opgesplitst in deelvragen, onder andere om het onderzoek te kunnen richten op specifieke betrokken groepen, zijnde de protestants geestelijk verzorgers, militairen, zendende instantie en werkgever.

Literatuurstudie

Geconcludeerd kan worden dat er van de geestelijk verzorgers wordt verwacht dat zij aansluiting proberen te vinden bij alle mensen ongeacht de levensbeschouwing.

De overheid voelde zich moreel verplicht om geestelijke verzorging aan te bieden. Hiertoe zijn de Diensten Geestelijke Verzorging opgericht waarbij geestelijk verzorgers vanuit verschillende levensbeschouwelijke achtergronden zijn opgenomen. In een seculariserende samenleving blijkt er een gat te ontstaan tussen enerzijds de geestelijk verzorgers met religieuze achtergrond en anderzijds het individu die daar geen kennis meer van heeft.

Protestants Geestelijke Verzorging

De essentie is dat de protestants geestelijk verzorgers een spanningsveld ervaren. Wat te maken heeft met de invulling van hun taak, waarbij ze er voor iedereen willen zijn ongeacht de levensbeschouwelijke achtergrond. Het spanningsveld betreft enerzijds de uitdaging toegankelijk en neutraal te blijven. Anderzijds wil men voor de mensen die wel affiniteit hebben met het christelijk geloof een boodschap hebben en niet te oppervlakkig blijven. Het geconstateerde spanningsveld is in overeenstemming met de conclusie van de literatuurstudie.

Militairen

Give respect get respect. De protestants geestelijk verzorgers hebben volgens de militairen als belangrijkste taak dat ze aanwezig zijn en een luisterend oor hebben. Dit gaat om actief aanwezig zijn door over de kazerne rond te lopen, de militairen op te zoeken en hiermee het initiatief nemen om een band met de militairen op te bouwen. De militairen vinden het fijn om in vertrouwen met iemand te praten die buiten de hiërarchie staat. Het gaat eerst over de persoon en dan over het werk.

Voor de militairen die geen affiniteit hebben met het christelijk geloof is over het geloof praten niet gewenst. Bij gelovige militairen is dit wel gewenst.

Tussen de verschillende diensten van de geestelijke verzorging (protestants geestelijk verzorger, katholieken, humanisten) ziet men niet zoveel verschil. Dit verschil wordt alleen duidelijk ervaren door de militairen die er affiniteit mee hebben en zelf bijvoorbeeld protestants of katholiek zijn.

Uitkomsten met betrekking tot gewenste veranderingen vanuit de militairen zijn: vanuit Defensie meer bekendheid creëren; de protestants geestelijk verzorger mogen zelf meer het initiatief nemen om bekendheid te creëren (bijvoorbeeld voor de georganiseerde diensten tijdens de uitzending); geen preek houden en aan oude tradities vasthouden maar het geheel moderniseren zodat het bij de doelgroep aansluit en iedereen er iets voor hem / haar persoonlijk uit kan halen.

Daarnaast zien zij voor de protestants geestelijk verzorgers een belangrijke taak weggelegd voor de morele vorming van de jonge militairen die bij Defensie binnen komen en werkzaam zijn.

Werkgever

Bij de werkgever staat voorop dat de protestants geestelijk verzorger er met name voor de militair moet zijn.

Vanuit de werkgever wordt verwacht dat de protestants geestelijk verzorgers de volgende competenties en vaardigheden beschikt: mensgericht, leervermogen, communiceren, analyseren, omgevingsgericht, flexibel, samenwerken.

De werkgever acht de zendende instantie verantwoordelijk voor een denominatiespecifiek aanvullend profiel.

Zendende instantie

De protestants geestelijk verzorgers zijn volgens de zendende instantie geroepen omwille van het Evangelie van Jezus Christus en om als ambtsdrager voor te gaan in liturgie en bezinning.

De zendende instantie verwacht van de protestants geestelijk verzorgers dat ze militairen en hun directe relatie bij geloof en zingeving ondersteunen.

Volgens de notitie van Generale Synode verrichten de protestants geestelijk verzorgers pastoraat namens de zendende instantie. Het pastoraat vereist volgens het gestelde doel om als eerste 'bij de mens te zijn'.

Geconcludeerd kan worden dat volgens de notitie van Generale Synode van de protestants geestelijk verzorger wordt verwacht dat ze als eerste 'bij de mens zijn'. Het verhaal van God komt blijkbaar daarna.

In dezelfde notitie staat vermeld dat de kerk als zendende instantie verantwoordelijk is voor de inhoudelijke aspecten van het krijgsmachtpastoraat.

6.2 Aanbevelingen

Bij het tot stand komen van de aanbevelingen is gelet op het door de protestants geestelijk verzorger ervaren spanningsveld.

Naar aanleiding van de eindconclusie kan worden geconcludeerd dat de verwachtingen van de werkgever en de militairen vergelijkbaar zijn, namelijk dat de protestants geestelijk verzorger er voor de militair is.

Het wordt van belang geacht en geadviseerd om in eventueel vervolgonderzoek de nadruk te leggen op de rol van de zendende instantie. De verwachtingen die zij hebben richting de protestants geestelijk verzorgers en de realiteit hiervan met betrekking tot de praktijk.

Oplossing spanningsveld

Een oplossing voor het spanningsveld zou kunnen zijn: een geestelijk verzorger die los staat van het geloof.

Echter wordt het voor de gelovige militairen wel als prettig ervaren om een eigen geestelijk verzorger te hebben. Dit wordt ook door de ongelovige militairen aangegeven / benadrukt. De basis van het ontstaan van de Diensten Geestelijke Verzorging is juist dat men het belangrijk vond dat militairen geestelijke verzorging kregen en naar een eigen geestelijk verzorger konden gaan.

De Diensten Geestelijke Verzorging zoals die er nu zijn moeten gewaarborgd worden. De oplossing zit dan in het ondersteunen van de protestants geestelijk verzorgers in het omgaan met het verlangen om meer van het geloof kwijt te kunnen in hun werk. De meest aangewezen partij hiervoor is de zendende instantie.

De zendende instantie is de aangewezen partij omdat zij met betrekking tot hun verwachtingen richting de protestants geestelijk verzorgers als enige benadrukken dat de protestants geestelijk verzorger geroepen zijn omwille van het Evangelie van Jezus Christus. Het is belangrijk dat vanuit de zendende instantie duidelijkheid en nuancering komt over invulling van de taak.

Alternatief

Een alternatief is dat er wel protestants geestelijk verzorgers worden aangesteld, maar dat deze geen achtergrond van predikant en universitaire theologische opleiding hebben. De eis van zending moet dan komen te vervallen. In plaats daarvan komen er dan protestants geestelijk verzorgers die iets minder de wens hebben het evangelie te brengen / minder als dominee erin staan.

Hierbij wordt een aanbeveling gedaan richting de HBO opleidingen voor een specialisatie voor werken in een publiek domein / seculiere setting.

Bijlage

Overzicht bijlage

Bijlage I – Literatuurlijst
Bijlage II – Literatuurstudie
Bijlage III – Praktijkcases door protestants geestelijk verzorgers
Bijlage IV – Verantwoording gespreksvragen Focusgroep 1 *Protestants geestelijk verzorgers*
Bijlage V – Uitwerking Focusgroep 1 *Protestants geestelijk verzorgers*
Bijlage VI – Verantwoording gespreksvragen Focusgroep 2 *Militairen*
Bijlage VII – Uitwerking Focusgroep 2 *Militairen*
Bijlage VIII – Documenten *Werkgever*
Bijlage IX – Documenten Kerk en Krijgsmacht

Bijlage I - Literatuurlijst

Titel	Auteur	Overige gegevens
Literatuur met betrekking tot opzet en onderzoeksvormen:		
Basisboek kwalitatief onderzoek <i>Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek</i>	Dr. D.B. Baarda, Dr. M.P.M. de Goede en Dr. J. Teunissen	ISBN 9789020731798 Uitgever: Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, the Netherlands, 2009
Focus Group Practice	Claudia Puchta Jonathan Potter	ISBN 9780761966913 Uitgever: London : Sage Publications, 2006
Literatuur bij het onderwerp 'Geestelijke verzorging':		
Nieuw Handboek Geestelijk Verzorging	Jaap Doolaard (red.)	ISBN 9789043510257 Uitgever: Kampen : Kok, 2009
Echte woorden <i>Authenticiteit in de geestelijke begeleiding</i>	Ton Jorna	ISBN 9789066659650 Uitgever: Amsterdam : Humanistics University Press, 2008
Waarom geestelijke verzorging?	Meerten ter Borg	ISBN 9075886136 Uitgever: Nijmegen - KSGV, 2000
Beroep of roeping?	Hetty Zock	ISBN 9789059725157 Uitgeverij: Delft - Eburon, 2011
Literatuur bij het onderwerp 'Pastoraat':		
Practical Theology <i>An Introduction</i>	Richard R. Osmer	ISBN 9780802817655 Uitgever: Wm. B. Eerdmans Publishing Co, 2008
Zorg voor het verhaal	Jan visser Ruard Ganzevoort	ISBN 9789021141541 Uitgever: Zoetermeer - Meinema, 2007
Gott erfahren <i>Das Rollenangebot der Religionen</i>	Hjalmar Sundén	ISBN 3579038982 Uitgever: Gütersloher Verslaghaus Gerd Mohn, Gütersloh, 1975
Pastoraat en Geestelijke Gezondheidszorg	G. Heitink J. Körver M. van den Berg R. Dullaert	ISBN 9026314434 Uitgever: Nijmegen : KSGV, 1996
Handboek apologetiek	Alister McGrath	ISBN 9789023923671 Uitgeverij: Zoetermeer - Boekencentrum, 2012
Literatuur bij het onderwerp 'Werken met militairen':		
Naar eer en geweten <i>Geestelijke Verzorging en de morele vorming in de krijgsmacht</i>	René de Boer Jan Peter van Bruggen Ger Wildering	ISBN 9789460360466 Uitgever: Budel : Damon, 2012
Trouw aan jezelf	Fred van Iersel Jan Peter van Bruggen René de Boer	ISBN 9789460361555 Uitgever: Budel : Damon, 2013
Ik geloof het wel <i>Godsdienstpsychologische studies over mens en religie</i>	R. Nauta	ISBN 9789023229254 Uitgeverij: Gorcum B.V. - november 1995 (alleen hoofdstuk: 7)
Gespreksnotitie: kerkelijke zending en geestelijke verzorging	ds. C. Smit predikant en secretaris Protestants Geestelijke Verzorging	Den Haag 2013

Bijlage II - Literatuurstudie

Verslagen van gelezen literatuur

2.1 Literatuur bij het onderwerp 'Geestelijke verzorging':

Jaap Doolaard (red.)
Nieuw handboek Geestelijke Verzorging

DEEL 1 ONTWIKKELING Blz. 15-199

1 Geestelijke verzorging anno 2006, een inleiding Blz. 19-22

Drs. J.J.A. Doolaard

Blz. 21

In 2002 is door de beroepsvereniging, de Vereniging van Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen, een beroepsstandaard vastgesteld.

Geestelijke verzorging wordt daarin gedefinieerd als *'De professionele en ambtshalve begeleiding van en hulpverlening aan mensen bij zingeving aan hun bestaan, vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging en de professionele advisering inzake ethische en/of levensbeschouwelijke aspecten in zorgverlening en beleidsvorming.'*

Het is wel duidelijk dat wie dit beroep wil uitoefenen in de gehele breedte van deze definitie, dient te beschikken over een grote deskundigheid. Het vraagt om kennis van antropologie, psychologie, theologie, humanistiek, sociologie, ethiek; maar ook is inzicht nodig in organisatie en management.

3. DE GEESTELIJKE VERZORGING IN DE VERANDERENDE ZORG Blz. 101-130

3.3 De vereniging voor geestelijk werkers 'Albert Camus'; een pleidooi voor ontzuiling van de geestelijke verzorging Blz. 110-117

H. Schouten

Blz. 111

Geén ambtelijke binding

In een multiculturele samenleving is naar onze mening het standpunt, dat zorgcentra hun cliënten een geestelijk verzorgende *van de eigen levensbeschouwelijke richting* behoren aan te bieden, onhoudbaar. En zeker niet alleen omdat dit tot een onwerkbare versnippering van de geestelijke zorg leidt. Vasthouden aan *verzuilde* geestelijke verzorging betekent naar onze overtuiging onontkoombaar de ondergang van deze discipline. Niet alleen omdat de invloed van kerken en andere levensbeschouwelijke instituten in onze samenleving wordt gemarginaliseerd, maar nog veel meer vanwege het feit dat *de kwaliteit* van de geestelijke begeleiding niet gediend is met de binding aan een levensbeschouwelijke richting.

Geestelijk verzorgers die zich bij de Vereniging voor Geestelijk Werkers 'Albert Camus' aansluiten ambiëren dus géén ambtelijke binding aan een kerk of ander levensbeschouwelijk genootschap.

Geestelijke verzorging als discipline van hulpverlening binnen zorginstellingen dient zich o.i. nadrukkelijk te onderscheiden van de verkondiging van geloofswaarheden. De Vereniging voor Geestelijk Werkers 'Albert Camus' pleit voor *algemene* geestelijke verzorging. Om eerst globaal duidelijk te maken wat wij daaronder verstaan, citeer ik een alinea uit het informatieboekje voor nieuwe bewoners van het verzorgingshuis waar ik werk:

'De geestelijk verzorger vertegenwoordigt niet een bepaalde godsdienstige richting, maar wil mensen ondersteunen op basis van hun eigen overtuiging. Hij kent de verschillende godsdienstige en

ongodsdienstige systemen, die ieder hun eigen invulling geven aan “de zin van het leven”. Maar in tegenstelling tot de kerkelijke pastor of dominee maakt hij niet bij voorbaat de keuze voor een bepaalde opvatting. Hij gaat mee met de wijze waarop zijn gesprekspartner het leven verstaat en helpt binnen die horizon steunpunten en hulpbronnen te vinden die het leven meer leefbaar – en tenslotte ook sterfbaar – kunnen maken’.

Blz. 112

Toegevoegde waarde van de ‘confessional’

Ik keer terug naar de gestelde vraag, wat vandaag-de-dag voor de geestelijke verzorging de toegevoegde waarde zou kunnen zijn van de (ambtelijke) binding aan een kerk of een ander levensbeschouwelijk genootschap.

Vanuit het gezichtspunt van de cliënt kan men stellen, dat die toegevoegde waarde alleen relevant is voor de geloofsgenoten van de functionaris. Het confessionele etiket voegt *an sich* niets toe aan de professionele kwaliteit. De toegevoegde waarde ligt in de *herkenning van het eigene*: de eigen terminologie, het eigen denkkader, de sfeer en de rituelen van de eigen traditie. De herkenning van vertrouwde begrippen en rituelen zal door veel cliënten als steunend worden ervaren. De richtinggebonden geestelijk verzorgende kan daar gebruik van maken om voor de cliënten van de eigen richting het gevoel van veiligheid te versterken.

Echter: tegenwoordig kiezen de zorginstellingen ervoor om geestelijk verzorgenden – ongeacht hun levensbeschouwelijke richting – aan een bepaalde afdeling te verbinden. Zo zijn de meeste cliënten geen geloofsgenoten van de geestelijk verzorgende en delen dus niet in de voordelen van diens toegevoegde waarde. In de discussie over de waarde van de confessionele c.q. ambtelijke missie van de geestelijk verzorgende duikt vaak het begrip ‘vrijplaats’ op. Veel van wat ik daarover heb mogen lezen had een hoog theoretisch en illusoir gehalte. Theologen lijken moeilijk te kunnen accepteren dat ze gewoon werknemer zijn; ze hebben behoefte aan een ‘transcendent’ aspect van hun functie. In de praktijk zal het vrijplaats karakter slechts iets kunnen voorstellen indien en voor zover de directie van de instelling het zinvol acht een dergelijke rol aan de geestelijke verzorging toe te kennen. Een ambtelijke binding van de functionaris doet daaraan niets toe of af.

Blz. 112

Het ambt schrikt af

Naast de vraag naar de *toegevoegde waarde* van de confessionele binding van een geestelijk verzorgende moet ook de vraag naar de *afschrikkende werking* ervan worden gesteld. In kennismakingsgesprekken met nieuwe bewoners van het verzorgingshuis waar ik werk, wordt mij vaak de vraag gesteld of ik ‘van de kerk’ ben. Een bevestigend antwoord op die vraag zou in veel gevallen het einde van het contact betekenen. Anderzijds reageren niet alleen de vele buitenkerkelijke, maar ook de kerkelijk betrokken bewoners van het huis zeer tevreden op het algemene karakter van de geestelijke verzorging.

Mij dunkt, dat iedere ervaren geestelijk verzorgende weet, dat de werkelijk relevante kenmerken van de levensbeschouwelijke oriëntatie van cliënten tegenwoordig nog maar voor een klein deel gerelateerd kunnen worden aan het ‘horen bij’ een bepaalde levensbeschouwelijke traditie. In onze postmoderne samenleving is de levensovertuiging zozeer geprivatiseerd en geïndividualiseerd, dat de traditionele zuilen – óók door degenen die er van harte toe behoren – niet zonder meer worden ervaren als richtinggevend voor het denken over zingeving en moraal.

Blz. 113

Respect voor levensbeschouwelijke tradities

Natuurlijk dient iedere geestelijk verzorgende oog te hebben voor de specifieke waarde van het eigen taalveld en de eigen rituelen van de levensbeschouwelijke traditie (‘zuil’) waartoe haar cliënt behoort. Voor zover zijzelf niet adequaat kan inspelen op de daarmee verbonden behoefte, behoort het vanzelfsprekend tot haar taak, ervoor te zorgen dat de cliënt desgewenst in contact gebracht wordt met een geestelijk begeleider van de eigen richting. Dit geldt evenzeer voor de

richtinggebonden als voor de algemene geestelijk verzorgende. Het is aannemelijk dat het onderhouden van de daartoe nodige contacten met uiteenlopende religieuze en levensbeschouwelijke organisaties makkelijker is voor een algemeen geestelijk verzorgende dan voor iemand die zélf (officieel!) een bepaalde richting vertegenwoordigt.

Geestelijk verzorgers die lid zijn van de Vereniging voor Geestelijk Werkers 'Albert Camus' zijn tot dusver bij de grote beroepsvereniging VGVZ niet welkom als lid omdat zij geen ambtelijke missie hebben en deze ook niet ambiëren. De meesten zouden het toejuichen wanneer hun vereniging kon worden voortgezet als een volwaardige 'Sector Algemeen' binnen de VGVZ.

Blz. 113-114

Profiel van een 'algemene geestelijke verzorging'

A. GEESTELIJKE VERZORGING

Alvorens een profiel van de *algemene* geestelijke verzorging te schetsen, lijkt het mij goed om globaal aan te geven wat ik onder geestelijke verzorging versta. Kortweg wat wil ik beschrijven als: *hulp en begeleiding bij levens- en zingevingsvragen*.

De vijf belangrijkste aspecten, die ik hierin zou willen onderscheiden, zijn:

6. Hulp en begeleiding bij vragen naar de *betekenis* of *zin* van (ingrijpende) gebeurtenissen.
7. Hulp en begeleiding bij vragen in het proces van het vinden van *perspectieven*, zowel toekomst gericht als retrospectief.
8. Hulp en begeleiding bij vragen naar wat belangrijk is, wat moed, kracht en troost kan geven (*waarden*).
9. Hulp en begeleiding bij de *integratie* van ingrijpende gebeurtenissen in het eigen levensconcept.
10. Hulp en begeleiding bij het maken van keuzen die een gecompliceerde afweging van goed en kwaad vergen (*ethiek*).

Bij 'hulp en begeleiding' moet uiteraard niet alleen aan de (individuele en groeps-) gesprekken worden gedacht, maar ook aan rituelen, presentaties, meditatieoefeningen, voorlichting in woord en schrift, etc.

Naast de hulp en begeleiding, die de geestelijk verzorgende aan *cliënten* biedt, heeft zij binnen de *instelling* haar inbreng in bezinning op ethische en levensbeschouwelijke aspecten van *het beleid*.

Blz. 114

B. ALGEMENE GEESTELIJKE VERZORGING

Iedere levensbeschouwing (c.q. religie) heeft m.b.t. de vijf hierboven genoemde aspecten van geestelijke verzorging bepaalde vóórkeuzes gemaakt. Dit leidt tot een grondhouding van waaruit bepaalde antwoorden sterk voor de hand liggen en andere vrijwel uitgesloten worden geacht. Voor de algemene geestelijk verzorgende zijn in principe alle opties open. Zij vormt zich door zorgvuldig luisteren een beeld van de *persoonlijke levensbeschouwing van de cliënt* (waarvan het behoren tot een bepaalde stroming één van de factoren is) en tracht vanuit *volledig respect voor diens overtuiging* die hulp en begeleiding te geven waar de authentieke beleving van de cliënt mee gediend is.

Het is denkbaar dat een richtinggebonden geestelijk verzorgende met dezelfde intentie haar wek doet. Echter, als het al mogelijk zou zijn om in individuele gesprekken haar levensbeschouwelijk etiket te ignoreren, in groepsactiviteiten en (vooral) rituelen kan dit niet buiten beeld blijven. De identiteit van de richtinggebonden geestelijk verzorgende is binnen de instelling onlosmakelijk verbonden met die van de levensbeschouwelijke organisatie, die zij representeert. Óók als zij zich niet uitdrukkelijk identificeert met de geestesrichting die zij vertegenwoordigt, kan zij niet voorkomen dat zij ermee geïdentificeerd wordt.

De algemeen geestelijk verzorgende vertegenwoordigt geen geestelijke stroming of instituut. Zij respecteert de levensbeschouwelijke achtergrond van de cliënt en is er niet op uit een bepaalde levensvisie te dragen. Zij onderhoudt begeleidingsrelaties met cliënten van uiteenlopende levensovertuigingen, maar kiest geen partij, tenzij er sprake is van onverdraagzame of inhumane

opvattingen. Dáártegen tekent zij bezwaar aan; juist vanwege het feit, dat haar eigen positie gekenmerkt wordt door verdraagzaamheid en respect, mag dat ook van haar worden verwacht. Blz. 114-115

De eigen overtuiging van de geestelijk verzorger

Men vraagt zich wel eens af of deze attitude geen spanningen oplevert m.b.t. de integriteit van de geestelijk verzorgende terzake van het omgaan met *de eigen levensovertuiging*. Mij dunkt, dat zich in dit opzicht bij een enigszins professionele opstelling geen problemen voordoen. Net als iedere andere hulpverlener (arts, maatschappelijk werker, verpleegkundige, psychotherapeut, etc) kan ook de geestelijk verzorgende naar gelang van de situatie ervoor kiezen zijn eigen levensbeschouwelijke overtuiging wél of níet bekend te maken, zonder zich ooit te laten leiden door 'partijdigheid'. Hetzelfde wordt immers ook van hem (en van andere hulpverleners) verwacht waar het gaat om zijn politieke overtuiging?

De algemene geestelijk verzorgende zal zich ervoor inspannen, dat cliënten die tot een specifieke religieuze of levensbeschouwelijke groepering behoren, optimaal betrokken kunnen blijven bij het gemeenschapsleven van hun eigen groepering. Daartoe onderhoudt hij goede contacten met kerken en andere organisaties, die op het gebied van zingeving een rol spelen in het leven van zijn cliënten. Hij creëert voor verschillende richtingen de gelegenheid om diensten of groepsbijeenkomsten in het huis te houden en treedt – voor zover gewenst – daarbij als gastheer/vrouw op. Hij neemt contact op met een RK priester wanneer in het contact met een bewoner de vraag om het sacrament der zieken aan de orde komt. Hij weet zowel de Turkse als de Marokkaanse imam te vinden, evenals de pandit, de voorganger van de Pinkstergemeente, van Jehova's Getuigen, enzovoort. Juist doordat hij zelf geen geestelijk ambt bekleedt, kan hij goed als intermediair tussen zijn cliënten en hun ambtsdrager fungeren.

In zijn begeleidingsrelaties met cliënten kan de algemeen geestelijk verzorgende gebruik maken van teksten, symbolen en rituelen uit uiteenlopende tradities. Daarnaast staan hem tal van bronnen uit de wereld van kunst en cultuur ter beschikking. En een open oog voor wat er gaande is in de postmoderne samenleving verschaft hem tal van handvaten om de communicatie met zijn cliënten op het niveau van geestelijk leven en zingeving te voeren.

Samenvattend: de belangrijkste kernbegrippen van de algemene geestelijke verzorging zijn: respect, flexibiliteit, levensbeschouwelijke neutraliteit en een coöperatieve instelling. De functie vereist een brede kennis van de vele geestelijke stromingen die in ons land voorkomen. Bovendien vereist ze een tolerante levenshouding en het vermogen om verbindend en tegenstellingen overbruggend te functioneren.

De veelgehoorde klacht van geestelijk verzorgenden dat de betekenis van hun functie binnen de instelling wordt gemarginaliseerd, hangt o.i. nauw samen met het vasthouden van de beroepsgroep aan een identiteit die thuishoort in het – nagenoeg voorbij – tijdperk van verzuiling.

De overgang van verzuilde naar algemene geestelijke verzorging zal voor veel geestelijk verzorgenden een zware opgave betekenen. Specifieke aandacht zal besteed moeten worden aan de vraag, hoe men in hulpverleningscontacten professioneel omgaat met de eigen levensovertuiging. Dezelfde overgang biedt echter ook nieuwe kansen aan de geestelijke zorg. Ik voorzie met name een betere integratie in het totale zorgaanbod.

DEEL 2 WERKVELDEN Blz. 201-716

9 INLEIDING Blz. 207-266

9.1.1 Geestelijke verzorging in het algemeen ziekenhuis Blz. 208-214

Drs. J.J.A. Doolaard

4 Het eerste gesprek Blz. 209-212

4.1 Wat maakt het gesprek tot een pastoraal of geestelijk gesprek? Blz. 210

Wanneer een pastor zich aandient verschijnen er beelden, woorden, herinneringen bij de gesprekspartner, er vindt een soort projectie plaats op het scherm van iemands leven; er komt iets naar voren van een ontmoeting met het andere, de Ander, God.

Het gesprek dat zich ontwikkelt is vaak meer een gesprek van de ander met zichzelf dan met de pastor. De pastor heeft zijn plaats op dat projectiescherm. Hij is een 'onpersoonlijke', maar zeer nabije, menselijke, meegaande begeleider in het gesprek van die mens met zichzelf, met het lot dat hem heeft getroffen, met wat het geloof in God in deze tijd van crisis betekent.

Door de innerlijke beweging van deze mensen zo goed mogelijk te volgen en die te laten voor wat ze zijn en zelf als persoon op de achtergrond te blijven, vervult de pastor de taak waarvoor hij staat. De pastor is niet 'niemand', maar een gestalte, een boodschapper, van het verleden bijvoorbeeld (toen de beelden ontstonden), een dienaar van de liefde van God en van de geborgenheid bij Hem; de pastor is dan daar waar de angst groot is bemiddelaar van moed en troost. Geen ogenblik is de pastor inactief, maar in die 'terughoudendheid' zeer actief. Hij neemt initiatief en is bij de mensen in hun lijden.

Deze beweging van terughouden én toekeren is de actieve inspanning van het pastorale, geestelijke gesprek.

DEEL 3 ONDERWIJS EN ONDERZOEK Blz. 717-824

16 DE MODERNE GEESTELIJK VERZORGER ALS ETHICUS: EEN TOEVALSTREFFER? Blz. 735-746

Dr. T.A. Boer

1 Inleiding Blz. 735

De geestelijk verzorger is meer dan enig ander *professional* in de zorg ethisch geschoold. Meininger constateert elders in dit handboek 'dat het management van dit aspect van het beroep van geestelijk verzorger een duidelijker beeld lijkt te hebben dan van andere aspecten'. Waarom die associatie van geestelijk verzorgers met ethiek? In Nederland hebben ethici als Kuitert en Dupuis de ethiek juist van de godsdienst willen emanciperen; het geloof is er voor het verhaal, de ethiek voor de moraal. Ook praktisch theologen hebben met goede redenen bepleit om pastoraat en ethiek te scheiden. Het universaliseerbare van de moraal staat immers op gespannen voet met het onherhaalbare en individuele van de pastorale ontmoeting. Door zijn prescriptiviteit heeft moraal ongewenste autoritaire en moraliserende connotaties, en dan praten we maar niet over de schade die schuldgevoelens kunnen veroorzaken. Is dit de ethische expertise van de gemiddelde geestelijk verzorger een coincidentie die over twintig of dertig jaar verleden tijd is?

Het antwoord op die vraag lijkt mij een eenduidig 'neen' te moeten zijn. het grootste deel van dit artikel is gewijd aan een bespreking van de twee hoofdredenen daarvoor. Ten eerste: zonder levensbeschouwing wordt de ethiek stuurloos en dreigt zij cynisch te worden. Ook het omgekeerde is waar: de geestelijk verzorger kan niet zonder ethiek, al was het alleen maar omdat geestelijke verzorging *zelf* een ethische bezigheid is.

Blz. 735-736

2 Levensbeschouwing: triade van theorie, waarden, levensgevoel

Een 'levensbeschouwing' heeft drie componenten: (1) een theoretische component, namelijk impliciet of expliciete opvattingen over hoe dingen zijn – over *God* en zijn 'eigenschappen' is relatie tot de mens (liefde, macht, nabijheid, rechtvaardigheid, oordeel); over de *mens*, zijn oorsprong, wezen en bestemming; over oorsprong en bestemming van de *ons omringende werkelijkheid*; (2) een evaluatieve component, ook wel een centraal waardensysteem genoemd. Dit evaluatieve aspect vormt het fundament van onze ethiek; (3) een affectieve component, een levensgevoel. Mensen kunnen dezelfde feitelijke overtuigingen en waarderingen hebben, maar toch heeft de één een pessimistisch, de ander een optimistisch levensgevoel. Deze drie elementen kunnen elkaar onderling beïnvloeden.

Kijken we eens naar enkele levensbeschouwingen die we in Nederland aantreffen. Het moderne seculiere humanisme (er was ooit een premodern, godsdienstig geïnspireerd humanisme) neemt aan dat de mens in een proces van gelukkige toevalligheden is ontstaan. Al zou er een God bestaan, dan nog vindt de humanist dat de mens zich, autonoom als hij is, zelf moet zien te redden. Het benadrukt waarden als autonomie, zelfontplooiing en gelijkheid. Het levensgevoel kenmerkt zich in het algemeen door optimisme over de menselijke mogelijkheden. De (orthodoxe) protestant ziet de mens als het resultaat van Gods scheppend handelen; doel en bestemming van het universum worden door de mens niet gemaakt maar ontdekt. Liefde en persoonlijke verantwoordelijkheid vormen centrale waarden. In het levensgevoel van de protestant strijden pessimisme over de staat van de mens (moreel, ontologisch én epistemisch) en vertrouwen in de goede afloop om de voorrang. De katholieke gaat in dit alles een eind mee, maar is positiever over de staat waarin de mens verkeert en minder wantrouwig over onze mogelijkheden om het goede te kennen, ook buiten de bijbel om.

Bij een postmoderne levensbeschouwing zijn de overtuigingen minder vastomlijnd: de postmoderne mens wantrouwt dogma's en kiest voor het naast elkaar laten staan van feitelijke overtuigingen, waarden en gevoelens, ook als die contradictoir zijn. De postmoderne mens neemt ne eens uit de ene, dan weer uit de andere levensbeschouwing een element dat hem op dat moment waar, waardevol of praktisch voorkomt. Het resultaat is een waardepluralisme met individuele autonomie als goede eerste. Grote idealen ontbreken, over de goedheid van de mens maakt de postmoderne mens zich weinig illusies. Het is van belang om bij het postmodernisme stil te staan, omdat deze stroming *alle* levensbeschouwingen in Nederland (de christelijke niet uitgezonderd) direct of indirect beïnvloedt. In de geestelijke verzorging, in het pastoraat en in de ethiek horen we regelmatig dat 'iedereen het zelf moet weten', moet doen wat 'bij hem past'. Liturgiekenner constateren dat kerkdiensten in toenemende mate elementen uit tal van tradities bevatten.

3. Ethiek heeft levensbeschouwing nodig Blz. 736-740

Op verschillende wijzen is ethiek aangewezen op levensbeschouwelijke bronnen. We werken dit uit aan de hand van de drie elementen: basale overtuigingen, centrale waarden en een levensgevoel.

3.1 De theoretische overtuigingen uit een levensbeschouwing Blz. 736-737

Vrijwel elke inleiding in de ethiek thematiseert de problematische relatie tussen waardeoordelen en feiten. Het meest geprononceerd is dat omschreven in de theorie van de naturalistische drogreden: wie normen afleidt uit feiten, maakt zowel een logische als een morele fout. Een paar voorbeelden: dat de meeste mensen hun eigen belang voorop stellen, betekent nog niet dat eigenbelang de hoogste waarde is; dat mannen van nature polygaam zijn, rechtvaardigt geen polygamie; en dat in *commercials* de jonge gezonde vakantieganger in het middelpunt bestaat, betekent nog niet dat een oudere of gehandicapte minder mens is. De zogenaamde werkelijkheid heeft ook kwalijke aspecten en zit vol met tegenstrijdigheden en tragiek. Wie in de zorgsector werkt, kan daarover meepraten: de dood is nuchter gesproken een heel 'normaal' verschijnsel, en toch doen we alles om mensen in leven te houden. Nieuwe behandelmethode zijn even werkelijk als de ziekten die zij bestrijden, maar mag en moet ook alles wat kan? We hebben dus een normatieve visie op de werkelijkheid

nodig. De christelijke theologie, met zijn noties van ‘schepping’, ‘val’ en ‘verlossing’, is een voorbeeld hoe getracht is de kluwen tussen ‘normatief’ en ‘kwalijsk’ te ontwarren. Dat brengt ons ook bij het begrip ‘natuurlijkheid’. Beducht als ze is voor het begaan van de naturalistische drogreden, heeft de moderne zorgethiek weinig op met de waarde van natuurlijke processen. Maar ‘het natuurlijke’ mag dan nog zo moeilijk kenbaar, dubbelzinnig en soms mensvijandig zijn, ceteris paribus hebben we toch altijd nog een voorkeur voor het natuurlijke boven het artificiële. Vraag een willekeurig mens of hij liever via natuurlijke of kunstmatige weg aan een gewenste zwangerschap begint; vraag haar of zij liever stilletjes in haar slaap overlijdt of na het innemen van een euthanaticum; of vraag hem of hij liever in de natuur bruin wordt of op een zonnebank. Voorzover dit soort veelal illusoire keuzes aanwezig zijn, gaat over voorkeur gewoonlijk uit naar het alternatief waar het meeste respect voor de eigen gang van de natuur in naar voren komt. Aan dat respect voor de natuur kunnen levensbeschouwingen een theoretische onderbouwing geven. Een rooms-katholieke (thomistische) visie is daar een voorbeeld van. Ook aanhangers van oosterse vormen van religiositeit (waaronder is gemakshalve ook new ege en het holisme reken) en een meer ecologische benadering hebben veel aandacht voor de integriteit van de natuur en van natuurlijke processen. Het protestantisme, dat nooit heeft nagelaten om de gevolgen van ‘de val’ voor de hele geschapen werkelijkheid te benadrukken, is in dit opzicht een minder vanzelfsprekende bondgenoot.

Naast normatieve interpretaties van de werkelijkheid biedt een levensbeschouwing soms ook aanvullende feitelijke overwegingen met een evaluatief element, ook wel value facts genoemd. Een voorbeeld is je visie op de oorsprong, het doel en het wezen van het menszijn en de implicaties daarvan voor je visie op ouder worden. Voor de één is ouderdom de definitieve en onomkeerbare teloorgang van menselijk kunnen; voor een andere een fase van nieuwe mogelijkheden, van rijping, van in het reine komen met ziektes en sterfelijkheid; en voor een derde een tijd van doorbijten in afwachting van een doorleven na de dood. Een ander voorbeeld. Voor de één zijn handicaps, ziekte of afhankelijkheid een inbreuk op iemands waardigheid, maar voor een ander wordt iemands waardigheid juist groter naarmate hij zich in ziekte of afhankelijkheid weet te schikken. Een derde voorbeeld: voor de één is een ongeboren vrucht volledig mens, voor een ander is mens-zijn afhankelijk van de aanwezigheid van menselijke vermogens als willen en denken, en ontbeert een ongeboren vrucht de volledige menselijke status. Zo vormen levensbeschouwelijke overtuigingen een toonaangevend kader waarbinnen we ethische beslissingen maken.

3.2 Het waardensysteem uit een levensbeschouwing Blz. 738-739

Sinds ‘Beauchamp en Childress’ weten we dat veel morele situaties kunnen worden beschreven met behulp van de principes van autonomie, weltdoen, niet schaden en rechtvaardigheid. Bij die principebenadering worden intussen nogal wat vraagtekens gesteld. Hij zou te cerebraal en te eenzijdig mannelijk zijn en te weinig oog hebben voor andere morele overwegingen, zoals idealen en deugden. Ook zou hij niet passen in een narratieve benadering met oog voor iemands netwerk en levensloop. Dit soort tegenwerpingen is in zekere zin terecht: denken in termen van principes biedt evenmin een garantie voor een goede moraal als vork, mes, lepel en servet garant staan voor goede tafelmanieren. Maar denken in termen van een pluraal systeem van principes kan wel helpen om morele conflicten te ontrafelen en te benoemen waar de schoen wringt.

Laten we eens enkele principes onder de loep nemen en bekijken hoe zij met behulp van onze levensbeschouwing kunnen worden geduid en onderling afgewogen. De neiging bij Beauchamp en Childress is om bij botsingen met andere principes aan *autonomie* voorrang te geven. In het algemeen kennen godsdienstige oriëntaties aan autonomie niet die doorslaggevende waarde toe. we hoeven slechts te denken aan het verzet vanuit orthodox-christelijke hoek tegen actieve levensbeëindiging of aan rooms-katholieke pleidooien over een gemeenschapsgerichte ethiekbenadering. Ook vanuit andere perspectieven, bijvoorbeeld medisch-professionele of niet-godsdienstig gebonden theorieën, worden vraagtekens gezet bij de dominantie van autonomie en bij tendensen om autonomie overwegend individueel te duiden. Zo besloot een ethische commissie in de gehandicaptenzorg om autonomie voortaan standaard te duiden als een relationeel begrip met

oog voor het netwerk van de cliënt. De inmiddels welbekende zorgethische benadering zoekt – net als een hermeneutische aanpak – de rode draad in iemand leven, in plaats van alleen de vraag te stellen: wat wil iemand hier en nu?

Een ander principe. Als de vraag naar zorg het aanbod overtreft, zegt het principe van *rechtvaardigheid*: schaarse middelen eerlijk verdelen en gelijke gevallen gelijk behandelen. Ook dat moet ingevuld worden: wat heet ‘gelijk’ en ‘eerlijk’? Mag iedereen ongeveer even veel zorg ontvangen, los van hun persoonlijke situatie, hun draagvlak en individuele behoeften? Mogen we bij verdeelvragen rekening houden met verdienste, bijvoorbeeld financiële verdienste (veel premie afdragen), maatschappelijke verdienste (veel voor het land gedaan) of persoonlijke verdienste (gezond geleefd, niet overmatig gedronken of gerookt)? Het christendom duidt ‘rechtvaardigheid’ vooral in termen van ‘verdeling naar behoefte’. Dat wekt weinig verbazing tegen de achtergrond van de daar vigerende overtuiging dat ieder mens het moet hebben van Gods genade en dat, als een mens krijgt van hij verdient, dit voor niemand goed nieuws betekent. Humanisten pleiten op basis van seculiere mensenrechtenbeginselen eveneens voor een invulling op basis van behoeften. Het liberalisme staat positiever tegenover begrippen als verdienste en eigen verantwoordelijkheid (eigen schuld). Het utilisme heeft geen voorkeur: dat kiest het criterium dat het gunstigste uitpakt voor de eindafrekening. In het postmodernisme is geen duidelijke voorkeur voor de ene of de andere invulling.

Voorts is dikwijls onhelder wat we bedoelen met *weldoen* en hoe dit zich verhoudt tot autonomie. Soms is er de neiging om ze ineen te schuiven (‘als iemand iets wil, zal dat zijn welzijn bevorderen’) tot en met ze samen te voegen (‘wat welzijn is, wordt door het individu bepaald’). Dat laatste is weliswaar op feitelijke gronden onhoudbaar, omdat er gevallen bestaan waarbij klip en klaar is wat welzijn is, los van wat iemand al dan niet vurig wenst. Maar er zijn ook grijze gebieden. Is niet-medische geïndiceerde plastische chirurgie een weldaad? Bevordert genetische modificatie bij mensen hun welzijn? Hoe verhouden leefstijl en welzijn zich? Wat als iemand met een verstandelijke beperking een kind wenst? Is ambitieus en keihard werken beter dan regelmatig met een glas wijn op de bank zitten? Wat als een drieëntachtigjarige een open hartoperatie wenst? Is een ‘laatste-wil pil’ een hogere vorm van welzijn dan een afgewacht levenseinde?

Voor de postmoderne mens kunnen veel welzijnsvragen alleen door de persoon in kwestie worden beantwoord; wat voor de één ‘goed’ is, mag voor de ander helemaal ‘fout’ zijn. Het christendom denkt daar anders over omdat het uitgaat van een aan de mens van Godswege toegedachte bestemming. Allerm minst een hem wezensvreemde bestemming overigens. Moderne theorieën in de praktische theologie gaan er dan ook doorgaans van uit dat die bestemming voor en door de pastorant navoelbaar moet zijn. Maar het kan soms wringen.

3.3 Het levensgevoel uit een levensbeschouwing Blz. 739-740

Je kunt je allerlei goeds voornemen, een commissie kan er rapporten aan wijden: ‘respecteer de wens van patiënten!’, ‘heb oog voor het levensverhaal van de cliënt!’, ‘geef mensen met een verstandelijke beperking en mensen met een psychiatrisch verleden een volwaardige plaats in de samenleving!’, ‘de vergrijzing is niet alleen een probleem maar ook een kans!’, etc. Toch vormen dergelijke conclusies nogal eens het eindpunt van een ethisch bezinningsproces in plaats van een start. Al snel nadat een nota is gepresenteerd, doen zich weer nieuwe problemen voor die om aandacht vragen. Als we voor onszelf al op een rijtje hebben waarom we ons vol overgave aan het realiseren van een menselijke samenleving zouden committeren.

Door de eeuwen heen hebben filosofen zich het hoofd gebroken over de vraag: waarom zou een mens moreel zijn? dat een samenleving zich als geheel zich aan een bepaalde moraal houdt (waarom *wij* moreel moeten zijn), daar is de ratio nog wel van in te zien. Maar waarom zou *ik* me inzetten als *ik* er tussenuit kan knijpen, als niemand *mij* ziet? Waarom werken in de zorg als er elders meer geld is te verdienen? Waarom een baan waarvan de beelden je ook ‘s avonds of ‘s nachts nog bijstaan? Soms wordt zo’n vraag beantwoord met een verwijzing naar intuïties (‘dat doe je toch gewoon’) of pragmatische overwegingen (‘Als jij nú helpt, helpen anderen jou sneller als je in zo’n situatie komt’). Maar zulke antwoorden volstaan niet altijd, met name niet als je geduld en medemenselijkheid

duurzaam op de proef worden gesteld en je als individu geen enkel voordeel ('Voor wat hoort wat') kunt behalen, ook niet op termijn. Waarom dan toch moreel zijn? Kant stelt dat je moreel moet zijn uit pure onbaatzuchtige achting voor de 'plicht', maar niet onbetekenend is dat hij als vanzelfsprekend van het bestaan van God uitgaat. God als het postulaat van de praktische rede. Een traditioneel protestants antwoord is dat wij moreel zijn uit dankbaarheid voor wat God gegeven heeft. Anderen benadrukken dat God de mens voor zijn gedrag verantwoordelijk stelt. Voordat hij de stap naar theologisch nonrealisme maakte, benadrukte Kuitert de functie van het geloof in een laatste oordeel als reden voor mensen om moreel bij de les te blijven. Onderzoek wijst bij herhaling uit dat er tussen godsdienstigheid en de bereidheid om vrijwilligerswerk te verrichten een duidelijke correlatie bestaat. Interessant genoeg noemen ook atheïstische filosofen die de verbinding tussen ethiek en godsdienst willen opheffen, haar om motivationele redenen soms onmisbaar. Ook als we wel redenen zien om moreel te zijn, de 'geest dus gewillig is', dan nog blijkt het vlees zwak. Naast 'redenen' behoeven we daarom ook 'stimulansen' tot moreel commitment. Behalve algemene negatieve en positieve prikkels zoals angst, trots of liefde, is hier op twee bijdragen vanuit de godsdienst te wijzen. Ten eerste is er de godsdienstige gemeenschap waar iemand toe behoort, en waarvan de betekenis moeilijk kan worden overschat. Als mensen regelmatig samenkomen, wordt het oog-hebben voor morele kwesties en voor de waarde van onzelfzuchtig handelen met regelmaat ingeoefend. Mensen voelen zich door een gemeenschap gestimuleerd om de gedeelde moraal uitte leven. Ten tweede: in de christelijke traditie is er ook het geloof in de werking van de Geest, Gods bijstand die je boven jezelf uittilt. Daardoor kun je, ook zonder met je handen te zwaaien, aan je geloof een zekere opgewektheid en relativiseringsvermogen ontleenen. Geloof houdt de moraal springlevend, zij biedt ('als het goed is', moeten we erbij zeggen) een tegengif tegen moreel cynisme en pessimisme.

DEEL 4 KERNTHEMA'S Blz. 825-914

26 GEESTELIJKE VERZORGING EN GEDRAG Blz. 857-867

Drs. J.W.G. Körver

INLEIDING Blz. 857-858

'Ik doe, dus ik ben'. Naast 'ik denk, dus ik ben' (Descartes) en 'ik voel, dus ik ben' (Van Krogten, 2000; geciteerd door Mooren, 2001) is deze uitspraak evenzeer gerechtvaardigd, zelfs noodzakelijk in het kader van geestelijke verzorging. Tijdens de *7th European Conference on Pastoral Care and Counselling* (ECPCC) in augustus 2001 te Janské Lázně (Tjechië) zei de Joodse Tjechische psychotherapeute Elena Klimova: 'Je identiteit is wat je doet'. Uit je doen en laten blijkt wie je bent. Zij gebruikte deze uitspraak om de geestelijke identiteit van haar landgenoten te benaderen. Daartoe probeerde zij eerst het gedrag van hedendaagse jongelui in beeld te brengen. Wat zij ziet is het najagen van consumptieve waarden, het onmiddellijk toegeven aan behoeften en het niet kunnen omgaan met verdriet en leed, een *billboard*maatschappij. Dit leidt volgens haar tot innerlijke leegte, het niet meer kunnen cultiveren van innerlijke ruimte. Met name bij meisjes kan dat spiritueel gebrek of deze spirituele honger uitlopen op *anorexia nervosa* of *boulimie*. Beide extreme vormen van het omgaan met fysieke honger, deze vormen van gedrag die beide door schaamte worden gevoed, ziet Klimova als beelden voor de identiteit van de huidige moderne (jonge) mens. Nauwkeurige observatie van het gedrag van iemand biedt dus zicht op iemands innerlijk, op zijn identiteit. Een dergelijk uitgangspunt is allesbehalve vanzelfsprekend in het kader van geestelijke verzorging.

In de driehoek *denken – voelen – handelen* wordt m.i. het handelen, het gedrag, door geestelijk verzorgers veronachtzaamd. De geestelijk verzorger is veelal druk bezig met gevoel en emotie van zijn gesprekspartner, en ook wel met diens gedachtewereld. Het doen en laten van de geestelijk verzorger is vooral probleem-georiënteerd. Het handelen van de gesprekspartner, als

observatiecategorie en als doelstelling van het contact, blijft dikwijls buiten beeld. Ook het handelen van de geestelijk verzorger zelf, ten aanzien van zijn gesprekspartners maar ook ten aanzien van medewerkers en organisatorische context, krijgt te weinig systematische aandacht. Terwijl juist het handelen, het gedrag van een mens datgene is wat van hem meteen in het oog springt en wat in eerste instantie aan een ander laat zien wie die mens is, wie die geestelijk verzorger is.

Deze bijdrage is een poging om het derde hoekpunt van de driehoek – het handelen, het gedrag, het doen – nader te verkennen in het kader van de geestelijke verzorging. Eerst komt aan de orde om welke redenen de geestelijk verzorger waarschijnlijk een gebrekkige aandacht voor gedrag heeft (1). Vervolgens geef ik aan waarom die aandacht zowel gerechtvaardigd als noodzakelijk is voor het werk van de geestelijke verzorging (2). De derde paragraaf gaat in op de vraag hoe dan de overgang te maken van gedrag naar identiteit, toegelicht onder andere aan de hand van de Klinische Pastorale Vorming (KPV), een leersituatie die de geestelijk verzorgers aan den lijve hebben meegemaakt (3). Daarna ga ik in op de consequenties die de voorgaande beschouwingen hebben voor de aandacht van de geestelijk verzorger in zijn contacten met cliënten (4) en in zijn relatie tot de organisatie waarin hij werkzaam is (5). Tenslotte sluit ik af met een korte samenvatting (6). Identiteit zie ik in dit verband als het complexe geheel van denkwijzen, vormen van gedrag en houdingen.

1 Aandacht voor gedrag: WAAROM niet? Blz. 858-859

Het is opvallend dat Heitink in zijn boek *pastorale zorg* bij de differentiatie van individuele pastorale zorg vanuit het perspectief van de pastorant een cognitief, emotioneel en experiënteel niveau onderscheidt, maar geen handelings- of gedragsniveau. Pastorale zorg richt zich volgens hem ‘op het geestelijk functioneren van een mens in relatie tot anderen, waarbij zingeving verstaan wordt vanuit een religieus perspectief, dat inhoudelijk wordt gevuld vanuit het christelijk geloof’ (Heitink, 1998, 151). Het cognitieve niveau betreft het begrip van mezelf in relatie tot anderen en de wereld om me heen. Het emotionele niveau benadert het omgaan van mezelf met die omgeving. Het experiëntiële niveau speelt in op de ervaring van mezelf als gelovige tot diezelfde omgeving. De drie niveaus representeren drie centrale thema’s in pastorale zorg, namelijk referentiekader, geestelijke gezondheid en spiritualiteit (Heitink, 1998, 151-172). Dat de drie niveaus en de drie centrale thema’s tevens een handelings- of gedragscomponent hebben, of, misschien sterker nog, niet zonder het handelen kunnen, zou m.i. een boeiende aanvulling kunnen zijn.

Elders in zijn boek (Heitink, 1998, 96-97) geeft de auteur mogelijk een verklaring voor dit gemis. In dat hoofdstuk gaat Heitink in op de verhouding van verschillende psychologische stromingen tot pastorale zorg. Op de genoemde pagina’s behandelt hij de behavioristische richting. Deze richting is sterk natuurwetenschappelijk en experimenteel georiënteerd. In de mensvisie die ten grondslag ligt aan deze richting, wordt de mens gezien als een mechanisme die op zijn omgeving reageert op basis van *stimulus* en *response*. Hoewel een aantal vertegenwoordigers van deze stroming een bepaalde marge van vrijheid bij de mens niet ontkent (gedrag wordt immers gestuurd door motivatie en cognitie), wordt deze stroming toch vooral geassocieerd met begrippen als conditionering, modellering en determinisme. Volgens Heitink verklaart dit de gespannen verhouding van theologie en pastoraat tot de diverse vormen van gedragstherapie. Hiermee zal waarschijnlijk ook de veronachtzaming van het handelen in pastorale zorg of geestelijke verzorging samenhangen. Heitink wijst in dit verband op enkele uitzonderingen. Schilder (1987) bijvoorbeeld ontwikkelt op basis van het concept *aangeleerde hulpeloosheid* (een term van Seligman) een therapie om op religie gebaseerde negatieve gedachten en gedrag te corrigeren. Bovendien correspondeert een meer gedragsgeoriënteerde aanpak met meer directieve benadering in het (pastorale) contact. Dit laatste wijst zeer waarschijnlijk op een tweede verklaring voor de beperkte aandacht voor het gedrag in de contacten van pastor en geestelijk verzorger. Hij of zij is veelal opgeleid en in het beroep gesocialiseerd aan de hand van non-directieve vormen van counseling. Directiviteit, aandacht voor gedrag, opdrachten, tegenspraak en sturing passen niet in dat concept, en passen niet in het

beroepsbeeld dat m.i. de meeste pastores en geestelijk verzorgers koesteren of ideologisch belijden (vgl. ook Blom, 1981).

2 Aandacht voor gedrag: waarom NIET! Blz. 859-860

Het model van geestelijke begeleiding *Tussen Naam en Identiteit* (Van Knippenberg, 1998 en 2005) maakt inzichtelijk dat identiteit, ook religieuze identiteit, altijd via tijd en ruimte tot stand komt. Levensoriëntatie of een filosofie/theologie over het leven is onafscheidelijk verbonden met een handelingsroute. De vraag 'welke is mijn plaats en bestemming in de wereld?' kan niet zonder de vragen 'wat doe ik? Wat moet ik doen en wat wil ik doen?' Geestelijke (bege)leiding dient op beide samenhangende vragen in te gaan. Het zoeken naar identiteit vindt dus plaats in de concrete condities van tijd en ruimte. Juist die concrete condities maken iemands identiteit zichtbaar en toegankelijk. Het theologische fundament is in het verhaal van de schepping te vinden. 'Het decor van de schepping is de voortschrijdende tijd en de zich vullende ruimte. De geschiedenis van de schepping (Gen. 1, 1-2, 3) verhaalt over de ordening van de ruimte: uit een vormeloze massa van aarde en water schept God de kosmos. Het verhaal van de tuin van Eden presenteert de mens in een netwerk van relaties: tot God als de schenker van leven, tot de medemens, tot de dieren en tot de aarde. Die creativiteit blijft niet beperkt tot een enkel scheppingsmoment' (Van Knippenberg, 1998, 165). Zo ontwikkelt zich de identiteit van de mens, en vooral ook van God in communicatie en interactie met anderen en de omgeving, in het doen en laten van beiden. Om die identiteitsontwikkeling te begeleiden is er de Decaloog. De Tien Woorden zijn volgens Buber (1970; geciteerd bij Van Knippenberg, 1998, 172) in drie groepen te verdelen: 1. De Naam van God (1-3); 2. De Ordening van de tijd (4-5); 3. De ordening van de ruimte en relaties (6-10). De theologie van de schepping en van de decaloog biedt dus enerzijds een levensoriëntatie en anderzijds een handelingsroute. Zij is de formulering van de hulp waarmee mensen tot identiteit, tot religieuze identiteit, kunnen komen. Deze identiteit is, volgens dit model, slechts via de lijnen van ruimte en tijd te benaderen. Geestelijke begeleiding, die religieuze identiteit beoogt, kan niet om de gesitueerdheid van mensen in ruimte en tijd heen. Geestelijke begeleiding dient dus niet alleen een oriëntatie te bieden, maar juist ook aandacht voor het handelen van de mens in ruimte en tijd te hebben. 'Overigens is het belangrijk om te beseffen dat, hoewel de ziel [de verbinding van de eigen naam met De Naam; jk] het hart vormt van de geestelijke begeleiding, deze begeleiding niet mag worden gereduceerd tot de binnenlijn. Dit komt overeen met het theologische axioma dat Gods heilshandelen nooit geschiedt buiten de wereld en de geschiedenis van mensen om, maar juist daar middenin. Het 'puur spirituele' is een idee; het verwatert zonder de aanraking met tijd en ruimte' (Van Knippenberg, 1998, 203-204).

In dezelfde lijn liggen de gedachten van de Amerikaanse partoraaltheoloog Warren. Hij benadrukt in de religieuze opvoeding van jeugdigen de aandacht voor wat de lokale kerk hier en nu doet en vooral ook wat concrete mensen in die concrete context doen in relatie tot hun gelovige identiteit: juist in dat doen, in die praktijk, in het gedrag komt de identiteit van kerk en theologie naar voren, niet in vrome woorden die op zondag geïsoleerd van de rest van de week worden uitgesproken. Deze auteur stelt dat de keuzen die een gelovige of een gelovige groepering maakt, feitelijk hun leven en hun manier van denken structureren. Ons gedrag bepaalt onze identiteit. De Geest moet in deze tijd en op deze plek tot gestalte komen, hier en nu. Deze opstelling stelt ook de eredienst over kritiek, want die kan ongeloofwaardig zijn als de woorden en idealen uit de eredienst niet op de een of andere wijze herkenbaar zijn in het gedrag van alledag (Warren, 1999, 7-24).

3 Leren door te doen: geloof in eigen kunnen Blz. 860-861

Het handelen, het gedrag kan dus als invalshoek worden gekozen om zicht te krijgen op de identiteit van een gesprekspartner en om corrigerende ervaringen op te (laten) doen die uiteindelijk van invloed zijn op zijn of haar identiteitsbesef. Dit laatste vraagt een nadere toelichting.

Zoals Vossen voor de KPV laat zien, is het uiteindelijke doel van de training 'communicatieve heroverweging, cogniteif-emotionele herstructurering en herijking van de pastorale identiteit' (Vossen, 1991, 192). Waar het in dit verband om gaat is de constatering dat deze doelen slechts via

het *learning by doing* tot stand kunnen komen (als ze al tot stand komen). Het nieuwe gedrag kan in de training zelf worden uitgetoetst, maar ook in de eigen werksituatie van de deelnemer. Instructie, vaardigheidstraining en haalbare doelen zijn daarbij van het grootste belang. In aansluiting op de attitudetheorie van Fishbein & Azjen (1975) geeft Vossen aan dat een gedragsintentie niet rechtstreeks voortkomt uit iemands identiteit, maar beïnvloed wordt door twee factoren. Op de eerste plaats door de attitude als product van de waarde die iemand hecht aan bepaalde handelingsresultaten én van de verwachting dat dit handelen tot het gewenste resultaat zal leiden. Op de tweede plaats door de subjectieve vormen en het subjectieve belang dat de persoon daaraan toekent (Vossen, 1991, 180-181). In het uitgebreide Fishbein & Azjen-model spelen in deze ook de sociale normen ten aanzien van het gedrag en het feitelijk gedrag van referenten een rol (Jager e.a., 1996). Deze twee factoren nu zijn door reflectie maar ook door oefening te beïnvloeden. De verwachting bijvoorbeeld dat een meer confronterende benadering in het pastorale gesprek succes zal hebben, is niet alleen door instructie en het aanbieden van theorie te beïnvloeden, maar juist ook door het oefenen van het alternatieve gedrag, in de training zelf maar ook in de eigen werksituatie. Het doen zal deelnemers leren dat het nieuwe gedrag, uiteraard onder bepaalde condities, effect heeft. En deze ervaring zal de verwachting, en dus de attitude als element van de pastorale identiteit van de deelnemer, bijstellen. De nieuwe ervaringen zullen tevens van invloed zijn op de waarde die de trainee hecht aan het voor hem alternatieve gedrag. Het betekent dus dat de directie waargenomen positieve gedragsuitkomsten een bijzonder sterke bekrachtiging vormen en aanleiding zijn om tot de vorming van nieuwe gewoonten te komen. Bovendien geeft de nieuwe ervaring de trainee de waarneming dat hij controle heeft over zijn gedrag. De interventies van de trainer zullen er op gericht zijn de deelnemer te stimuleren om het gewenste. Alternatieve gedrag uit te proberen, ook al kan de deelnemer zelf nog niet precies overzien welk effect dit bij hem teweeg zal brengen. Een tweede mogelijke interventie van de trainer is erop gericht de *beliefs* en/of sociale normen ten aanzien van een bepaald gedrag of een bepaalde gewoonte zichtbaar te maken op het moment dat gedrag of gewoonte zich voordoen. Deelnemers kunnen hun gedragskeuze weer gaan beredeneren, waardoor nieuwe attitudes en normen een kans krijgen (vgl. Jager e.a., 1996, 175).

De sociale leertheorie van Bandura (o.a. 1977 en 1986) is verwant met het model van *reasoned action* van Fishbein & Azjen. Het begrip *self-efficacy* is een centraal begrip in die sociale leertheorie. Het begrip is in het Nederlands te omschrijven als *het geloof in eigen kunnen* (Bakens, 2001, 84). *Self-efficacy* betreft het geloof dat iemand heeft in een specifiek te omschrijven kunnen, bijvoorbeeld als geestelijk verzorger kunnen samenwerken met een andere discipline. Het begrip heeft drie dimensies:

1. Moeilijkheid (*magnitude*): deze dimensie verwijst naar hoe moeilijk iemand het (nieuwe) gedrag vindt.
2. Zekerheid (*strength*) geeft aan hoe zeker iemand is van het kunnen uitvoeren van de betreffende taak of activiteit.
3. Generaliseerbaarheid (*generality*) geeft iemands inschatting aan in hoeverre hij de activiteit ook in andere situaties kan uitvoeren.

Met name de tweede dimensie – zekerheid – bepaalt ‘of mensen een activiteit oppakken, de hoeveelheid inspanning die zij bereid zijn te leveren en in hoeverre zij volharden bij tegenslagen’ (Bakens, 2001, 85).

Naast de drie dimensies zijn er vier bronnen voor *self-efficacy* te onderscheiden:

1. Het geloof in eigen kunnen wordt gevoed door intensief en vaak met het specifieke – soms nieuwe – gedrag te oefenen (*performance accomplishment*). Zo doet iemand ervaring op, waarbij succes het gevoel geeft iets te kunnen en falen dit juist afremt of belemmert.
2. Het geloof in eigen kunnen wordt tevens gevoed door het zien uitoefenen van het gewenste gedrag door significante rolmodellen (*vicarious experience*).
3. Positieve bevestiging of bekrachtiging (*verbal persuasion*) van het bepaalde gedrag is een derde belangrijke bron voor het geloof in eigen kunnen. Natuurlijk zijn de geloofwaardigheid,

deskundigheid, betrouwbaarheid en prestige van degene die deze feedback geeft van wezenlijk belang.

4. Als laatste speelt de interpretatie van fysieke gewaarwording (zweet op het voorhoofd, spanning in de buik, klamme handen) een rol (*perceived physiological state*).

5 De geestelijk verzorger en het gedrag in de relatie tot de organisatie Blz. 864-865

Het probleem van nogal wat diensten geestelijke verzorging is dat zij 'in de lijn' van de organisatie onbekend zijn en dat managers niet of nauwelijks besef hebben wat geestelijk verzorger in hun instellingen feitelijk doen of behoren te doen. Op het niveau van een unit of afdeling en in de relatie tot cliënten en patiënten is meestal wel duidelijk wat geestelijk verzorgers doen en representeren meestal ook wel in de volle breedte van hun taakopvatting. Geestelijk verzorgers veronderstellen meestal ten onrechte dat 'men' (directie, management, specialisten of behandelaars) wel zal weten wat zij doen. In dit verband is vaak maar al te duidelijk dat het management de geestelijk verzorgers identificeert met wat zij publiekelijk doen, met wat van hen zichtbaar is. Vaak komt dit neer op uitvaarten, crisissituaties, kerkdiensten. 'Wat je doet, dat ben je' geldt hier uitdrukkelijk. Het zichtbare handelen bepaalt in de ogen van andere medewerkers van de organisatie de identiteit van de geestelijke verzorging. Zolang geestelijk verzorgers hier zelf niets aan veranderen, zal dit beeld blijven bestaan.

Een Dienst Geestelijke Verzorging in een psychiatrisch ziekenhuis had zich jaren teruggetrokken op het verzorgen van uitvaarten met name in het circuit ouderenzorg. Na verandering van samenstelling verscheen een geestelijk verzorger op het toneel die niet aan het gangbare beeld voldeed. Zij nodigde zichzelf uit in allerlei overlegsituaties, publiceerde regelmatig een column in het personeelsblad, en stuurde ongevraagd enkele notities aan de Raad van Bestuur. Menig medewerker was verrast door de energieke aanpak en reageerde verbaasd in de zin van: 'doen jullie dit ook?' Het gevolg was dat de dienst vaker werd benaderd door behandelaars, door afdelingen, maar ook door werkgroepen en commissies die meer algemene zaken in het ziekenhuis behartigden.

Over het algemeen reageren organisatie en management positief op dergelijke initiatieven van geestelijk verzorgers. In zekere zin is er een geestelijke 'honger', waarop geestelijk verzorgers kunnen inspelen – mits zij bereid zijn zich te engageren met de organisatie. Dit laatste is niet vanzelfsprekend voor geestelijk verzorgers (Körver, 1999a en 1999b). Het is mijn indruk dat menig geestelijk verzorger zijn marginale positie in de organisatie koestert. Klagend vult hij zijn dagen in het verborgene, waarbij zijn verwachtingen ten aanzien van de organisatie over het algemeen negatief zijn. Het ziekenhuis als geheel en het management in het bijzonder worden als vijanden die in essentie de humaniteit bedreigen, gecultiveerd. Zichzelf ziet de geestelijk verzorger als het laatste bastion in de strijd om het menselijke in de zorg.

Een geestelijk verzorger, werkzaam in een verpleeghuis, brengt en supervisie ter sprake dat zij in principe geïntegreerd wil werken op de verschillende afdelingen, maar dat zij niet durft op de hoofden af te stappen om met hen deze wens te bespreken. In de reflectie blijkt dat zij problemen heeft met autoriteit in die zin dat zij zich minderwaardig voelt ten opzichte van ieder die een leidinggevende functie heeft.

De supervisor kiest ervoor om niet uitvoerig op zoek te gaan naar de oorzaken van dit gevoel van minderwaardigheid in opvoeding en socialisatie. Hij kiest ervoor om haar geloof in eigen kunnen te versterken door haar te stimuleren het gewenste gedrag 'in porties' te gaan uitproberen. De supervisor gaat niet probleem- maar oplossingsgericht te werk. In een eerste stap formuleren supervisor en supervisante de opdracht om wekelijks één keer aan één afdelingshoofd te vragen, welke patiënten mogelijk in aanmerking komen voor een gesprek met haar. Na een aantal weken wordt dit gedrag vertrouwd en formuleren zij een nieuwe opdracht: een kennismakingsgesprek met de afdelingsarts. Een derde stap is een praatje bij de koffie met de verpleegkundigen van de afdeling tijdens een pauze. De vierde stap is deelname aan het afdelingsoverleg, eerst luisterend, dan

geleidelijk de eigen inbreng opvoierend. Gaandeweg dit traject overwint de supervisante haar angst enigermate, waardoor zij in staat blijkt in situaties op te treden waar zij zich in het verleden verre van hield. Zij heeft in de loop van de supervisie tevens contact gezocht met een aantal geestelijk verzorgers uit de regio en hen bevraagd hoe zij zich in dergelijke situaties opstellen. Deze voorbeelden hielpen haar aan extra impulsen en suggesties.

Ton Jorna

Echte woorden

Authenticiteit in de geestelijke begeleiding

INLEIDING Blz. 9-17

Dit boek staat in dienst van wat mensen in hun leven tegenkomen aan situaties die hen diep raken en tegelijk te boven gaan. Het is deze werkelijkheid die in geestelijke begeleiding het aandachtsgebied is en deze werkelijkheid vraagt om contact tussen deze geestelijk begeleider en deze mens in deze situatie. De Britse dichter T.S. Eliot schrijft in *Four Quartets 1: Burnt Norton*: '...human kind // Cannot bear very much reality'. Ik denk dat hij dit goed ziet, maar toch is het voor individuen die door de praktijk van het leven zijn ingehaald, dan wel met hun leven niet meer uitkomen, noodzakelijk dat zij werkelijkheid (leren) verdragen. Wat geestelijke begeleiding dan te bieden heeft, is bevorderen dat werkelijkheid wel kan worden toegelaten en de ander kan helpen haar te verdragen. Geestelijke begeleiding laat zich daartoe in met *dit* leven dat opschudding teweegbrengt en onbegrijpelijk is geworden. Wanneer de vraag naar zin wordt gesteld, roert zich diepte die ontsloten wil worden en daarin kan de geestelijk begeleider de ander bijstaan, als vroedvrouw.

Belangrijk in mijn levensvisie en mensbeeld is dat ik heel de mens in het hele leven op het oog heb. Elke amputatie van leven, geestelijk of lichamelijk, uiterlijk of innerlijk (vergelijk Feldman, 2005, p. 74) doet afbreuk aan het leven en verhindert dat een mens zijn leven voluit kan ontvouwen en tot eigen bestaansverhoudingen kan komen. vooral binnen instituties leiden machtsverhoudingen, strategische belangen en dominante conventies al snel tot gefixeerde verhoudingen die een scheiding tussen binnen en buiten teweegbrengen. Dat kan een blokkerende werking hebben op datgene waar het voor individuele mensen om gaat, namelijk in heel het leven tot eigen, andere of nieuwe verhoudingen te komen. Het gaat erom dat wij ons verhouden tot de werkelijkheid die *is* en geen zaken uitsluiten omdat ze onbekend, impopulair, bedreigend of uit de mode zijn. juist de omschrijving van spiritualiteit als 'onvoorwaardelijke aandacht voor de werkelijkheid' (Apostel, 1998, p.34), maakt dat ze thuishoort in de geestelijke begeleiding, waar het erom gaat de andere te helpen 'zich te verhouden tot de werkelijkheid', of dat nu is in de cel, aan het ziekbed, op uitzending, of onder het spreekuur.

In een dergelijke spirituele benadering is elk mens behalve 'heel' ook 'onherleidbaar', dat wil zeggen niet te herleiden tot concept of theorie. Concepten fungeren maar al te vanzelfsprekend als 'herleidingen' op basis waarvan bij situaties van mensen eerst een doel wordt geformuleerd om vervolgens met dat doel voor ogen tot actie over te gaan. Hiermee wordt de situatie van de cliënt teruggebracht tot een hanteerbare en overzichtelijke 'casus'. Het meest verstoring daaraan is dat de (vermeende) betekenis van het gebeuren eenzijdig door de werker wordt bepaald zonder dat hij zijn eenzijdigheid inziet. Niet voor niets is 'niemand luistert naar mij' een veel gehoorde verzuchting, want de cliënt komt in zijn actuele situatie in het moment van het contact niet aan zichzelf toe. In onze tijd zijn *maatschappelijke* instellingen zozeer gericht op het behalen van doelstellingen dat de binnenkant van het bestaan niet echt gezien wordt. In *geestelijke* begeleiding mag dat niet gebeuren. Het is juist die binnenkant die zich in de verhalen opdringt en de daarin opgesloten zin kan ontsloten worden door luisteren en antwoorden. Als het gaat om de binnenkant van het bestaan moet het verhaal van de cliënt – wil die binnenkant verstaan worden – door de werker ook van binnenuit worden beluisterd. Het is de enige manier om echte woorden te kunnen (gaan) spreken. Echte woorden die spreken, worden alleen gevormd wanneer de geestelijk begeleider tot de 'bodem' heeft geluisterd, omdat daar, vanuit diepte, de ware en werkelijke woorden ontstaan die afgestemd zijn op

‘deze mens in deze situatie’. Omdat alle mensen, en dus ook de werker en de cliënt, die binnenkant van het bestaan gemeen hebben, kan denwerker die daar oog en oor voor heeft een ervaringscontact leggen waarin de cliënt toekomt aan zijn innerlijke ervaring. Spiritueel gezien is er dan goed werk verricht en dat zal aan de cliënt te horen en te zien zijn.

In mijn visie op geestelijke begeleiding is deze onherleidbaarheid een elementair gegeven. Wanneer het opplakken van een etiket achterwege wordt gelaten, krijgt het contact daarmee een onvoorspelbaar verloop dat weliswaar ongewis is, maar wanneer juist ook ruimte wordt geschapen voor een mogelijk kloppende ontsluiting: kloppend met wie deze ander in deze situatie nu hier is en met wat hij voor de dag wil komen. Het onherleidbaarheids principe heeft dan in de ontmoeting tot een onherleidbare uitkomst geleid en zo wellicht de grijze, ondoorzichtige en diffuse situatie wat kleur en contour gegeven.

De opdracht en de kwaliteit van geestelijke begeleiding liggen daarom niet in maatschappelijke doeleinden of in doelstellingen die door de professionele werker gehaald moeten worden, maar aan innerlijk beleefde waarden en ondervonden zin die als gevormde geesteshouding of grondhouding de geestelijk begeleider doet uitgaan naar de ander. Hierdoor kunnen ervaringen en inzichten mededeelbaar zijn en kan het verhaal van de cliënt tot zijn recht komen. Omdat daar dan wel tijd en ruimte voor moet zijn, werkt de professionele geestelijk begeleider niet met resultaatstijd maar met aandachtstijd. De ruimte die wordt ingezet is geen bezette werkplaats, maar een innerlijke vrijplaats. Van Praag (1953, p, 42) schreef in zijn eerste uiteenzetting over geestelijke verzorging op humanistische grondslag: ‘Gij staat op heilige rond’. De eerbied die hieruit spreekt, verwijst naar mijn mening naar de onherleidbaarheid van heel de mens die maakt dat wij ons verbinden met en ons ontfermen over de gebrokenheid in het bestaan van deze ander. Dat de ander iets kostbaars met zich meedraagt, iets eigens dat gezien wil worden in de situatie waarin hij verkeert, is primaire intuïtief te ervaren en te zien. En als het dan met eerbied wordt gezien en de werkelijkheid van de ander zich in die beweging kan tonen, niet gehinderd door voorstellingen van een bedachte, uit concepten geconstrueerde werkelijkheid die de echte werkelijkheid juist tegenhouden, wordt zin ondervonden. Geestelijke begeleiding staat daarmee enerzijds midden in het leven, terwijl ze zich anderzijds juist onderscheidt van de *mainstream* in het maatschappelijke verkeer en de daarin heersende kaders en geldende conventies. Het principe van de onherleidbaarheid van elk individu kan daarom worden gekoppeld aan het principe van ‘scheiding van kerk en staat’ waarin het grondrecht van geestelijke begeleiding ligt vervat om de cliënt een vrijplaats te bieden. Negatief uitgedrukt betekent dit dat geen mens samenvalt met dat wat al bepaald en (in)gekaderd is en dat geen mens met een enkel schema, theorie of concept afdoende te vangen is of geïnterpreteerd kan worden. Positief verwoord houdt dat in dat een mens op een gegeven moment aan het wezenlijke in zichzelf wil toekomen, juist op momenten dat hij met al het bepaalde niet meer uitkomt. Als ‘mij’ als mens de gelegenheid wordt gegeven mij te onderscheiden van mijn omgeving, wordt mij tevens de mogelijkheid geboden mij te verbinden met wat er in mij leeft. En als de geestelijk begeleider daarin een taak te vervullen heeft, dan houdt die taak in dat hij ‘mij’ ziet.

Scheiding van kerk en staat betekent ook dat geestelijke begeleiding zich onderscheidend verhoudt tot wat in het maatschappelijk leven aan beleid is voorgeschreven en in de levensbeschouwing aan betekenissen is vastgelegd. Dit komt tot uitdrukking in de dubbele positionering van het geestelijk werk: de werker staat middenin de maatschappij (tijdens een militaire uitzending, bij het teamoverleg), maar is teven onafhankelijk van die maatschappij. De geestelijk begeleider neemt de maatschappij en institutionele realiteit weliswaar zeer serieus, maar wat hij dient is, gezien en gehoord de situatie van de ander, de binnenkant van het bestaan. Door diens innerlijke realiteit ruimte te geven en te zien, kan de cliënt tot zijn recht komen, even opademen, zijn eigen weg gaan, zijn eigen bestemming vinden.

Omdat de geestelijk begeleider niet oordeelt, geen verwachtingen heeft of prestaties eist, kan de ander zich uiten. Tegenover de vereiste snelheid in het dagelijks leven staat de noodzaak van een vertraging in de tijd, tegenover de outputgerichte professionaliteit plaats ik de waarde van ‘ergens’ vanuit werken en tegenover de afrekencultuur zet ik de onherleidbaarheid van elk individu en de levensruimte die hem gegeven moet worden. Geestelijke begeleiding in spiritueel perspectief is zo

beschouwd tevens een vorm van maatschappijkritiek: als tegenbeweging honoreert ze vanuit een ruimere kijk op het leven de complexiteit en authenticiteit die mensen in zich dragen en die verder reikt en een andere gang heeft dan in de opvatting van de gevestigde orde wordt gezien en gehonoreerd. Terwijl in het maatschappelijk verkeer gewerkt wordt met de functionele buitenkant van het bestaan, geeft het geestelijk en innerlijk leven zin aan de binnenkant van het bestaan. Vertaald naar de professionaliteit van de geestelijk begeleider, betekent dit dat hij zich van binnenuit oriënteert op de omgang met moeilijkheden van mensen.

DEEL 1 GEESTELIJKE BEGELEIDING ALS SPIRITUEEL BEROEP Blz. 20-76

1. De actualiteit van de geestelijke verzorging Blz. 20-31

Al decennia kennen er geestelijke verzorging op rooms-katholieke, protestants-christelijke, joodse en humanistische grondslag, aangevuld met de nieuwe denominaties op islamitische, boeddhistische en hindoeïstische grondslag. Verder weten we dat de facilitering van dit vak door de overheid is gebaseerd op de grondwet (met name op artikel 6 waarin de scheiding van kerk en staat is verankerd), dat het gekoppeld is aan een zendend genootschap, dat het specifiek 'ambt' wordt genoemd en dat het zich met zijn 'vrijplaatsfunctie' onderscheidt van aanverwante beroepen. Door een aantal factoren staat deze vormgeving vandaag de dag onder druk. Er zijn bewegingen gaande op wat ik beschouw als de drie bakens van geestelijke verzorging, namelijk *levensbeschouwing*, *zingeving* en *spiritualiteit*:

1. Het ledental van de zendende genootschappen is afgenomen, terwijl het aantal *levensbeschouwingen* is toegenomen en de levensbeschouwing zelf is geïndividualiseerd. Met de 'detraditionalisering' die in onze cultuur gaande is, wordt dan ook de diversiteit van de nieuwe levensbeschouwelijkheid getoond. De vraag is niet zozeer *of* die diversiteit door de gevestigde en geïnstitutionaliseerde levensbeschouwingen gehonoreerd moet worden, maar *hoe* die levensbeschouwingen dat kunnen doen. Omdat rond die stromingen schotten zijn geplaatst met de intentie de eigen visie en de eigen traditie veilig te stellen, bestaat bij sommigen de neiging alles wat eroverheen dreigt te klimmen of te groeien af te kappen en zo het leven dat zich daar zou kunnen ontwikkelen onmogelijk te maken. In elke denominatie is er dan ook sprake van een spanningsveld tussen instituut en inspiratie. Hoewel die schotten vandaag de dag weliswaar ter discussie staan, worden zij nog wel overeind gehouden, ook door de steun van een groot aantal geestelijk verzorgers en andere betrokkenen voor wie zij op organisatorische vlak een aantal zaken vergemakkelijken. Dat veroorzaakt echter ook een spagaat: geestelijke verzorging op levensbeschouwelijke grondslag bestaat dankzij de zendende genootschappen, maar omdat het zendend genootschap bij de mensen in het land aan gezag heeft ingeboet en geen inspiratiebron meer blijkt te zijn, is het voor het eigenlijke werk min of meer een obstakel geworden.
2. Het begrip *zingeving* is weliswaar in opmars, maar dat betekent dat ook andere, aanverwante beroepen zich net als geestelijke verzorging met zingevingsvragen zijn gaan bezighouden. Om aan te sluiten bij deze tijdsgeest tooit ook de geestelijke verzorging zich nadrukkelijk met zingeving, enerzijds omdat dit als begrip toegankelijker is dan 'geestelijk' en anderzijds ook wel ter vervanging van het begrip 'levensbeschouwing' voor zover dat staat voor institutie en collectiviteit. De Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen (VGvZ) omschrijft geestelijke verzorging in en vanuit zorginstellingen als volgt: 'De professionele en ambtshalve begeleiding van en hulpverlening aan mensen bij zingeving aan hun bestaan, vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging en de professionele advisering inzake ethische en/of levensbeschouwelijke aspecten in zorgverlening en beleidsvorming.' Wat opvalt in de definitie is de combinatie van zingeving en geloofs- en levensovertuiging. Zock (2007, p.9), hoogleraar geestelijke verzorging in Groningen, ziet in onze tijd echter een verschuiving optreden van 'religieuze functionaris naar zingevingdeskundige'. 'In de geestelijke verzorging', zo merkt zij op, 'is het accent in

toenemende mate komen te liggen op begeleiding bij zingeving- en existentiële vragen in plaats van op begeleiding vanuit een bepaalde religieuze of levensbeschouwelijke traditie. Hiermee is de geestelijk verzorger eerder een “zingevingsdeskundige” dan een religieuze functionaris geworden. ‘Zij ondersteunt deze ontwikkeling van institutionele religie naar individuele zingeving. Het primaat ligt bij het individu, en in het begrip zingeving, een bij uitstek persoonlijke zaak, komt dat primaat tot uitdrukking. Met deze positionering komt de – collectieve – levensbeschouwing en met name de rol van de zendende genootschappen op losse schroeven te staan, evenals de legitimatie van de geestelijk verzorgers zelf. De kanttekening die ik daarbij plaats, is dat we er niet zijn met een van levensbeschouwing ontdane zingeving die alle kanten op kan gaan. Levensbeschouwing kan inderdaad als massief collectief passief worden geconsumeerd, maar als levend beginsel en gewortelde traditie kan het ook een sturend en inspirerend baken zijn dat mogelijk oriëntatie verschaft of de weg wijst. De stroming van zingeving is vandaag de dag sterk en de bakens van levensbeschouwing zijn wellicht wat zwak, maar dat lijkt mij juist een reden om levensbeschouwing spiritueel te vitaliseren.

3. Ook wat er bij individuen en groepen buiten het institutionele gedachtegoed en het collectieve kader leeft aan *spiritualiteit*, zaagt aan de poten van die instituties en tornt aan de interne en externe legitimatie van de geestelijke verzorging. In die nieuwe constellatie wil men onbekommerd en onbevangen gebruik maken van alle mogelijke beschikbare inspiratiebronnen. En vertegenwoordigers van zo’n hedendaagse spiritualiteit bevragen – direct of indirect – die instituties kritisch op hun spirituele inspiratie. Idealiter zou zo’n individuele spiritualiteit natuurlijk mogelijke inkadering in bestuurlijke machtsverhoudingen en een verstand levensbeschouwelijk denken tegen moeten gaan. Diezelfde machtsverhoudingen zorgen er echter vaak voor dat dergelijke als ongewenst of bedreigend ervaren initiatieven buiten de deur worden gehouden. Omgekeerd is het zo dat aansluiting bij instituties door de betrokken individuen zelf evenmin wordt nagestreefd, vaak omdat men er geen vertrouwen in heeft dat de geïndividualiseerde spiritualiteit gezien en gehonoreerd zal worden. Met spiritualiteit en geestelijke verzorging is het dus vreemd gesteld: geestelijke verzorging is ‘uit de aard’ een spiritueel beroep, maar toch gaat veel hedendaagse spiritualiteit buiten de geestelijke verzorging om en wordt geestelijke verzorging niet spiritueel gezien, althans niet als een vak dat aan spiritualiteit zijn vitaliteit ontleent.

1.2 De binnenkant van het bestaan Blz. 29-31

Idealiter zouden de vertegenwoordigers van zendende instanties zich thuis moeten voelen bij zowel het zendend genootschap als hun eigen bron. Georganiseerde levensbeschouwing is immers gebaseerd op het hebben van gedeelde opvattingen *over* het leven. Dat is vandaag de dag echter geenszins vanzelfsprekend, want mensen, ook de werkers, hebben en vormen zelf hun eigen levensovertuiging. Moeten de werkers zich nu voegen naar het ‘centrale gezag’ van de zendende instantie, of naar wat zij op de werkvloer meenemen aan eigen zingeving en wat zij daar aan individuele zingeving tegenkomen? Ik denk dat het voor cliënten belangrijker is dat geestelijk begeleiders in hun werk zijnskwaliteiten tonen dan dat zij zijn te ‘identificeren’ met het ‘eigen’ zendend genootschap; cliënten zijn meer gebaat bij iemand die zijn verhaal met ‘hart en ziel’ kan horen en die het geestelijke kan belichamen. En daar wringt het momenteel: terwijl gestolde levensbeschouwelijkheid in de praktijk van de geestelijke verzorging een ballast kan zijn, kan de werker met zijn individuele inspiratie de ander bereiken dankzij een mystieke inslag van eenvoud en echtheid, van mededogen en wijsheid. Het eigen bestaan blijft levend en vernieuwend zolang er een beweging gaande blijft tussen zinverving en vormgeving: dat wat stromend is wordt doorleefd en zou, eenmaal gestold tot waardevolle traditie, een bedding moeten zijn voor nieuwe stromen van leven.

Terwijl geestelijke verzorging als beroepsidentiteit dus enerzijds in onrustig vaarwater terecht is gekomen, is anderzijds het bewustzijn groeiende dat de kwaliteit van geestelijke begeleiding staat of

valt met een zelf verworven diepte van de werker. Met andere woorden: de aandacht voor de binnenkant van het bestaan moet het uitgangspunt zijn c.q. blijven. De vraag is dan hoe dit spirituele uitgangspunt vorm kan geven aan niet alleen de vernieuwing van de inhoud, maar ook aan de verankering van het vak. Als levensbeschouwing ook in de toekomst als onderscheidend kenmerk een legitimatie wil vormen voor werk, dan moet de individuele werker op de beschreven wijze 'binnenstebuiten' zijn gekeerd, want in de ervaring van gebrokenheid in zingeving en wat dat met ons doet, ligt de potentie van de transformatie die het vak weer diepgang en vaart geeft. Dat het in het geestelijk werk om de overdracht van leerstellingen zou gaan, is al lang achterhaald, maar evenmin moet het gaan om het inzetten van levensbeschouwelijke kennisinhouden. Waar het wel om gaat, is dat de werker *in relatie staat met de ander*, zodanig dat hij de eigen innerlijke ruimte kan aanwenden voor de ontsluiting bij de cliënt van diepere regionen waar zin te vinden is. Wil de werker zo in-relatie-staan en deze relatie ondergaan teneinde echte woorden te spreken die als kwaliteit in het werk tot uitdrukking komen, dan zal iedere werker zelf de keuze voor systematische introspectie gemaakt moeten hebben, waarbij 'traditionele' levensbeschouwelijke en spirituele bronnen kunnen worden aangewend als voeding.

Omdat dit werk zijn uitgangspunt, zijn motief, zijn anker vindt in de persoon van de werker zelf – die in zijn eigen innerlijk zinsamenhang van en met het grote geheel van leven belichaamt, als vertegenwoordiger van een bepaalde gemeenschap en van de mensengeschiedenis die ruimer is dan de individuele werker en de individuele cliënt – gaat het in dit werk om levenszaken en zingeving. Een levensbeschouwelijke en wetenschappelijk-wijsgerige scholing is daarvoor niet toereikend en er zal daarom ook werk gemaakt moeten worden van diepte-spiritueel en emotioneel-relationale vorming. En net als bij de individuele werker kan ook bij de beroepsgroep als geheel de dynamiek die voortkomt uit systematische introspectie bewerkstelligen dat de gestolde 'levensbeschouwing' wordt omgevormd tot een 'kwaliteit van schouwen' en dat de taal van het hart voorafgaat aan de logisch-rationele en argumentatieve taal. Zo doet zich ook in het vak de paradoxale mogelijkheid voor dat het besef van een gemeenschappelijke menselijkheid samengaat met het vinden van de eigen vorm, waar vervolgens op natuurlijke wijze ook een externe legitimatie uit kan voortvloeien. Dit is de vitale mogelijkheid van deze tijd: dat mensen, zowel individueel als in georganiseerd verband, de weg naar binnen gaan om zin te ervaren, te vinden, te geven en te delen. In het begin van dit hoofdstuk noemde ik *levensbeschouwing*, *zingeving* en *spiritualiteit* de drie bakens van geestelijke verzorging. Hoe noodzakelijk deze begrippen ook zijn voor de kwaliteit van leven, alle drie hebben ze zo hun problematische kant: levensbeschouwing is vaak tot dogmatiek 'verstolde' beleving, het zingevingsbegrip is uitgewaaid naar en overgenomen door tal van andere al dan niet verwante beroepsgroepen en spiritualiteit is een containerbegrip geworden. Dat neemt niet weg dat deze drie termen in en om het vakgebied dagelijks worden gebruikt, en terecht. Dat maakt het gewenst om die problematische kanten wat te neutraliseren en ze zodanig te verwoorden dat ze meer specifiek van toepassing zijn op het vakgebied van geestelijke verzorging. Om dat te kunnen doen, heb ik de negatieve formulering als het ware omgedraaid: levensbeschouwing dient een wisselwerking gaande te houden met levensbeleving. Zingeving is geen 'gegeven zin', maar vloeit voort uit de zinervaring en zinvinding die in de binnenruimte en de tussenruimte plaatsvindt. En zo zou spiritualiteit een dynamische weg van levensbeleving en zelfbestemming kunnen zijn. Zo krijgen zingeving en spiritualiteit een authentiek levensbeschouwelijk jasje, zelden effen van compositie, meestal een levendig patchwork-achtig patroon, samengesteld uit verschillende tradities en bronnen, met alle schoonheden en onvolkomenheden van dien.

Wat er elders, buiten de wereld van de geestelijke verzorging, ook mag gebeuren met betrekking tot 'religie' en op het vlak van zingeving en spiritualiteit, hoe de geestelijke verzorging zelf zich vakinhoudelijk ook mag ontwikkelen en hoe het ambt zich ook gaat verhouden tot de indicatoren die een andere richting uitwijzen, de intrinsieke waarde van 'er zijn voor deze ander in deze situatie' is gelegen in ontsloten diepte en ondervonden transcendentie. Deze bekwaamheid laat zich 'persoonlijk' articuleren in ervaringen, verhalen en bevindingen als ervaringsweg van het individu tot enking, die als zodanig vanuit de impulsen van het hart de gemeenschap vormt en dient.

DEEL V

GEESTELIJKE BEGELEIDING: ER ZIJN VOOR DE ANDER Blz. 245-303

23 Drie competenties van de geestelijk begeleider, met 'lezen' als sleutelterm Blz. 245-248
Geestelijke begeleiding behelst kort gezegd: er zijn voor de ander, opdat die kan toekomen aan zichzelf en zijn actuele situatie en zo in de ontmoeting kan doormaken wat hij moet doormaken. De geestelijk begeleider is betrokken op de moeilijke of netelige situatie van de ander, die – doordat die situatie de levensgang en zelfbestemming van deze mens raakt – een 'diepgaande' impasse beleeft of een existentiële zoektocht doormaakt. In deze situatie wil deze mens niet langer alleen gelaten worden of wil hij zelf iets doormaken. Hij ervaart innerlijke beroering en de geestelijk begeleider schept daar de ruimte voor, onder meer door het aanspreken van zijn eigen diepte die hij op zijn beurt op basis van geleefde ervaring heeft ontsloten en verworven. Daarmee vormt deze eigen diepte tevens de maat van de ruimte die hij voor de ander weet te scheppen.

Wanneer hij op deze wijze bekend is geworden met innerlijke processen en geestelijke dimensies, komt daar een driedelig vermogen uit voort: (1) vanuit onvoorwaardelijke aandacht diepte kunnen peilen en daardoor ervaring kunnen honoreren; (2) vanuit onderscheidingsvermogen ruimte kunnen bieden om 'deze' innerlijke ervaring door te maken; (3) vanuit de verworven innerlijke ruimte 'open' te luisteren teneinde echte woorden geboren te laten worden die deze ander in deze situatie aanspreken.

Dit driedelig vermogen stelt de werker in staat betrokken te zijn op de situatie van de ander. En omdat ieder contact ook weer een nieuwe situatie is, zal in het actuele contact steeds weer een nieuwe ruimte, een nieuwe verdieping worden geschapen voor iedere nieuwe ander. Juist die nieuwe ruimte geeft de mogelijkheid om weer tot een nieuw, vers en kloppend antwoord te komen. Een voorbeeld hiervan is te vinden bij voormalig raadvrouw Hoogeveen (1996, p.83) die een gesprek beschrijft met een jonge vrouw die haar levensgeschiedenis vertelt. Het blijkt een 'kleurrijk, treurig en bizar verhaal'. Op een gegeven moment zegt de jonge vrouw tegen de raadvrouw: 'Dat had je niet verwacht hé, bij mij, zo'n geschiedenis.' De raadvrouw antwoordt: 'Soms bloeit er een roos op een mestvaalt (...) want er zullen op die plek ongetwijfeld zeer vruchtbare stoffen aanwezig zijn.' Dit antwoord, ogenschijnlijk een cliché, was voor de jonge vrouw wel precies het goede beeld: haar geschiedenis en alles wat zij had meegemaakt, werd gehonoreerd door dit antwoord, dat getuigt van tegenwoordigheid van geest.

Deze geest die daar in de diepte als zinervaring wordt beleefd en gevonden, vormt het werkzaam beginsel van het beroep en doet beseffen dat elk uitgaan naar de ander een nieuw begin is. Daarom kunnen we zeggen dat de geestelijk begeleider steeds weer een 'beginner' is die bij elk contact bij het begin begint: 'Hoe gaat het?' Dat is ook precies waarin het beroep van geestelijke begeleiding zich onderscheidt van de wereld van doelstellingen, stappenplannen en afrekenen: door in het contact niet een 'daar-en-dan' centraal te stellen, maar het 'hier en nu' het verloop en de uitkomst van de ontmoeting te laten uitmaken, wordt niet al bij voorbaat ergens naartoe, maar ergens vanuit gewerkt.

Het is weliswaar mogelijk om menselijke ervaringen aan te sturen, weg te duiden, te bestrijden of af te doen, maar dat is letterlijk 'geestdodend'. Wanneer daarentegen de ervaring openbaar mag worden en kan worden toegelaten, meegemaakt en onder ogen gezien, wordt 'de werking van de geest' mogelijk gemaakt en wordt ook duidelijk wat juist geestelijke begeleiding bedoelt te zijn: waarneming van en inzicht in (de diepte van) de ervaring die een 'onmiddellijke werking van het bewustzijn' verschaft, in het besef van en slechts mogelijk door 'de deelname van een individueel bewustzijn aan een transpersoonlijke gebeurtenis' (De Waard, 2007, pp. 179, 181). Het begrip 'geestelijk' valt als predicaat dan ook niet samen met 'godsdienstig' en evenmin met 'intellectueel', laat staan met 'psychosociaal' of 'immaterieel'. Het gaat dan niet om het ventileren van religieuze of levensbeschouwelijke opvattingen of het inzetten van lineaire denkprocessen die juist de geest eruit halen. 'Geestelijke werkzaamheid' is weliswaar een onzichtbaar, maar geen ongrijpbaar fenomeen;

het is in ons, tussen ons en om ons altijd aanwezig en mensen kunnen zich er op twee manieren van bewust worden: in de verbrokkeling die een gemis van die werkzaamheid aan het licht brengt en in het verschil wanneer het als cement tussen de stenen de verbrokkeling opheft. Mensen ervaren het als een probleem of tekortkoming wanneer het cement tussen de stenen is verdwenen en als zinverschaffend wanneer wordt opgemerkt dat het cement de stenen (weer) aaneenvoegt.

Dat zich herhaaldelijk situaties voordoen waarin het cement tussen de stenen verdwijnt en niet zomaar weer te voegen is, is eigen aan een mensenleven. Over zo'n opgebroken weg valt niet goed verder te leven, maar toch vertegenwoordigt die opgebrokenheid de noodzaak om tot zinsamenhang te komen. Die impuls kan schijnbaar uit het niets in een levend en scheppend ogenblik opkomen. Als voorbeeld een citaat van Armstrong (2003, p. 222): 'Ditmaal was de ervaring intenser dan anders. Ik was me er vaag van bewust dat ik in het wilde weg liep te slingeren, ergens bij vandaan probeerde te komen – maar bij wat? Ik greep me vast aan de railing van een hek terwijl mijn denkprocessen versplinterden en de lichten van het station hevig flickerden, zo fel dat ik er bijna door verblind werd. En toen veranderde er iets. Plotseling – eindelijk – leken alle conflicterende stukjes van het patroon zich tot een betekenisvol geheel aaneen te voegen. Ik was een nieuwe dimensie binnen gegaan, een dimensie van pure blijdschap, bevrediging en vrede: de wereld leek getransformeerd en zijn uiteindelijke betekenis werd me onthuld – volstrekt helder, maar toch op geen enkele manier in woorden uit te drukken.'

In dit citaat voltrekt zich zonder tussenkomst van een ander aan Armstrong zo'n geestelijke werkzaamheid, die als directe ervaring tevens een directe kennis vertegenwoordigt. Wanneer dat niet spontaan gebeurt, kan binnen de geestelijke begeleiding de werker daar behulpzaam bij zijn. dat vormt zelfs een belangrijke kwaliteit in de geestelijke begeleiding. Wanneer op die manier gebrokenheid op verbinding wordt aangesloten, verstilt de logischrationele taal ten behoeve van noodzakelijke taal met een geestelijke dimensie. Deze taal van het hart laat zich uitspreken wanneer de onzichtbare werkelijkheid betrokken is bij de zichtbare. Dat wat in en aan ons gebeurt in momenten van wezenlijke beleving genereert een geestelijke taal waarin de dingen samenvallen in een gedeelde actualiteit.

Zo vormt de aard van geestelijke begeleiding in spiritueel perspectief een contrast met wat in de mainstream van professioneel handelen en denken gemeengoed en dominant is. In ons vak zal voorrang worden gegeven aan vloeiende taal boven gestolde taal, aan taal van het hart boven logisch-rationele taal, aan scheppende taal boven gereproduceerde taal, aan ergens vanuit boven ergens naartoe, aan het beginsel boven de doelstelling, aan beginner blijven boven routinematig werken, aan analoog en verbindend denken boven analytischdiscursief denken. Steeds heeft het eerst genoemde het primaat, dáár moet de cliënt het van hebben, want zo krijgt de ontmoeting een onherleidbaar verloop met een verrassende ontknoping waar 'deze cliënt in deze situatie' mee gediend is. Deze geesteshouding en werkwijze benoem ik als zijsmethodiek, ter onderscheiding van de gebruikelijke kennismethodiek waarin kennis en vaardigheden worden toegepast.

Om toe te komen aan deze zinvolle mogelijkheid van dit specifieke beroep, moet de (toekomstig) begeleider competenties ontwikkelen en onderhouden. Ik onderscheid de personale, de communicatieve en de hermeneutische competentie, die in de praktijk samenhangende inhoud en vorm verschaffen en gezamenlijk de professionele uitrusting uitmaken. Bij geestelijke begeleiding is het van belang dat de werker van binnenuit deze ander in deze situatie existentieel en in het ogenblik van de ontmoeting kloppend kan lezen. 'Lezen' – een sleutelterm – krijgt in dit verband en in dit beroep een meerzinnige betekenis en loopt als het ware door de drie competenties heen: in de personale competentie als intentie die voorafgaat aan de keuze voor dit werk, als onderdeel van de hermeneutische competentie in het verstaan van uiteenlopende kenbronnen en in de communicatieve competentie als vermogen tot contact in de tussenruimte.

Het gaat dus niet uitsluitend om het lezen van geschreven teksten, maar ook om het leven in ruimere zin te kunnen lezen, primair in het ik zelf, en daardoor gaandeweg ook in anderen. Het is daarmee een kwestie van dagelijkse aandacht voor wat er in 'mij' en om 'mij' heen is en gebeurt. Dit meerzinnig lezen is derhalve ook meer dan een afgebakend onderdeel van studie en opleiding of deskundigheidsbevordering. Zo kunnen naast de literatuur ook stemmingen, gezichten, afzonderlijke

woorden, gebeurtenissen, dromen en verlangens worden gelezen. Met andere woorden: de bekwaamheid van de geestelijk begeleider zoals die in de personale, hermeneutische en communicatieve competentie is vervat, krijgt inhoud en vorm in de wijze waarop de persoon met zichzelf omgaat, in hoe hij communicatie vorm weet te geven en te ondergaan. Lezen is dan niet alleen kennis verzamelen, maar tevens 'je verzamelen om de eigen kern' (Hillesum, 1986, pp. 203, 302). En als dan zaken werkelijk zo tot je zijn doorgedrongen en uitgezuiverd, kun je aan de wereld geven waar het om gaat en wie je bent.

Dit is op een gegeven moment geen eindstadium, maar een levenslang gebeuren waarin altijd de mogelijk bestaat van meer ruimte, waarin meer situaties zuiverder gelezen kunnen worden of troebele zaken nog transparanter kunnen worden. In geestelijke begeleiding zal deze verworven kwaliteit zich, als het goed is, verder ontwikkelen door steeds weer complexe, massieve, tegenstrijdige, troebele, emotionele situaties zo door te lichten dat de onderliggende werkelijkheid aan het licht komt en zijn zin toont. Hillesum (1986, p. 577) zegt het met woorden die ook die van de geestelijk begeleider hadden kunnen zijn: 'Ik heb graag contact met mensen. Het is me, of ik door mijn intense aandacht het beste en diepste uit ze te voorschijn haal, ze openen zich voor mij, ieder mens is voor mij een verhaal, mij door het leven zelf verteld. En mijn verrukte ogen lezen maar. Het leven vertrouwt mij zo vele verhalen toe, ik zou ze verder moeten vertellen en duidelijk moeten maken aan mensen, die niet zo regelrecht uit het leven zelf kunnen lezen.'

De kwaliteit van dit lezen is dus gelegen in het feit dat dingen die 'voor het blote oog' onzichtbaar zijn (omdat ze dieper of ruimer zijn dan de al te concrete werkelijkheid) toch worden gezien, hetgeen aan die concrete en zichtbare werkelijkheid een surplus verleent. Het is voor de werker een gave en opgave tegelijk om in de communicatie met de cliënt, dus in het ogenblik zelf, het zichtbare en het onzichtbare bijeen te brengen.

Meerten B. ter Borg

Waarom Geestelijke verzorging?

Zingeving en geestelijke verzorging in de moderne maatschappij

UITEINDELIJKE ZINGEVING Blz. 23-28

Blz. 25

Geestelijke verzorging:

Het christendom is een mediterrane religie. Het heeft West-Europa moeten veroveren. Één van de middelen die het daartoe heeft gebruikt, was wat we 'individuele geestelijke verzorging' kunnen noemen. Men ging zich in toenemende mate bezighouden met het zielenheil van gelovige individuen. Men beschreef voor deze individuen wat hun uiteindelijke zingeving moest zijn. Men gaf ook aan wat de gelovigen moesten doen om de uiteindelijke zingeving gestalte te geven. Men deed dit in de biecht, middels de catechismus en in de donderpreken. Al heel vroeg begon men met het opstellen van richtlijnen voor geestelijke verzorging en met het ontwikkelen van technieken daartoe. Men scherpste ook voortdurend de eisen aan waaraan de individuele gelovigen moesten voldoen, en men stelde zich steeds kritischer op tegenover niet-christelijke vormen van zingeving. Door deze ontwikkelingen is in onze samenleving uiteindelijke zingeving individualistisch, discursief en losstaand van het dagelijks leven geworden.

3. ZINGEVING EN SECULARISATIE Blz. 29-31

De vraag naar de invloed van het zogenaamde secularisatieproces op de religie is vaak gesteld en even vaak beantwoord. Het kenmerkende van de discussie daarover is dat ze gesteld worden vanuit kerkelijk perspectief. Het woord 'secularisatie' zegt het al. Hoe komt het dat de mensen niet meer bij ons (de kerk) komen? Men beantwoordt deze vragen door oorzaken van het kerkelijk verval aan te geven en door functionele alternatieven op te sporen. Er zouden alternatieve systemen van uiteindelijke zingeving bestaan. Het is misschien vruchtbaarder om de omgekeerde vraag te stellen: Hoe komt het dan mensen voor de beantwoording van hun zingevingvragen lange tijd de kerk

hebben aanvaard? Men moet niet de ontkerkelijking als iets opmerkelijks zien, maar juist het feit dat de kerk er geweest is, dat is het bijzondere en datgene wat verklaard moet worden; niet het verdwijnen ervan.

Deze manier van vragen is vruchtbaarder, omdat het een constant blijvende menselijke behoefte centraal stelt: de behoefte aan zingeving, eventueel met een religieuze, hoewel niet noodzakelijkerwijs expliciet godsdienstige bovenbouw. Het overleven van de mens als soort veronderstelt dat vier behoeften op enigerlei wijze worden bevredigd: de behoefte aan voedsel; de behoefte aan seks; de behoefte aan zuurstof en de behoefte aan zin. Alle mensen kunnen enige tijd zonder voedsel, sommige mensen kunnen hun hele leven zonder seks, maar niemand kan langere tijd zonder zuurstof of zin. Het is een essentiële behoefte. Zin is als zuurstof: een volstrekt onontbeerlijke levensvoorwaarde die, wegens zijn vanzelfsprekende aanwezigheid, als zodanig over het hoofd wordt gezien.

Wanneer we zingeving als een noodzakelijke levensvoorwaarde zien, verschijnt de kerk als een aanbieder van zin te midden van vele andere aanbieders. Dankzij een krachtig zelfbeeld heeft de kerk zichzelf altijd gezien als de enige aanbieder. De kerk heeft de beperktheid van haar eigen blikveld ten onrechte gehouden voor een monopoliepositie, waar het zingeving betrof. Ze is religieuze uiteindelijke zingeving gaan identificeren met geïnstitutionaliseerde, expliciete zingeving en dar als iets heel bijzonders gaan zien.

Het teruglopen van de invloed van de kerk, het zogenaamde secularisatieproces, betekent zo gezien dat de invloed van een zeer dominante aanbieder van uiteindelijke zingeving minder belangrijk wordt. Zowel de organisatie, de leer als de leiders boeten aan maatschappelijk belang in. Dat is vooral pijnlijk voor henzelf. Erg dramatisch is dat vanuit maatschappelijk oogpunt niet, vooral niet omdat veel van de leer inmiddels is gaan behoren tot het vanzelfsprekende erfgoed van onze cultuur.

Nietzsche heeft erop gewezen dat de secularisatie een verrijking kan zijn. Vanaf nu kunnen duizenden bloemen bloeien. De zingeving en de uiteindelijke zingeving laten een oneindig aantal antwoorden toe. Deze kunnen alle gedijen. Deze veelvormigheid blijft bestaan, zolang niemand erin slaagt de uiteindelijke zingeving te monopoliseren en zijn eigen antwoord te verabsoluteren. Dat gevaar dreigt van verschillende kanten, vanuit religies net zo goed als vanuit de wetenschap of vanuit sommige ideologieën. Een totalitaire verleiding blijft bestaan.

Wanneer we het over duizend bloeiende bloemen hebben, moeten we ons realiseren dat het hier om uiteindelijke zingeving gaat die is ingebed in vormen van praktische zingeving waarover een massieve consensus bestaat, en waarin men in de westerse wereld van harte gelooft. Het gaat hierbij om van oorsprong vaak christelijke waarden zoals rationaliteit, individualisme, solidariteit, gelijkheid, vrijheid...enz. Dit zijn de waarden die voortdurend gestalte krijgen in zowel de individuele als de collectieve zingeving van alledag.

6. EEN TERUGBLIK Blz. 44-45

Wat wil ik met deze voorbeelden: de economie als zingever en zinloos geweld als katalysator van aangeboden religiositeit? Ik wil hiermee laten zien wat in de hedendaagse samenleving de kaders kunnen zijn waarin zich zingeving, en ook uiteindelijke zingeving, voltrekt. Ze staan ver af van wat mensen normaliter in het achterhoofd hebben als ze over zingeving spreken. Dan denkt men aan de traditionele kader: religies en levensbeschouwing zoals het humanisme. In het dagelijks leven spelen die nauwelijks nog een rol. Alleen een aantal uit die traditie afkomstige achtergrondnoties, zoals vrijheid, gelijkheid en broederschap, speelt daar nog een rol.

Zingeving is te vluchtig en te veranderlijk om er een systematische inhoudelijke beschrijving van te geven.

DEEL 2 GEESTELIJKE VERZORGING

8. PROFESSIONELE GEESTELIJKE VERZORGING Blz. 60-68

Blz. 60

Professionele geestelijke verzorging: iedereen kan zorg dragen voor geestelijke verzorging. Maar niet iedereen kan het even goed en niet iedereen kan het overal en altijd. Het is met geestelijke verzorging als met fotograferen: in principe kan iedereen het, en toch is het een vak.

Blz. 61

De bijzondere professionele vaardigheden van de geestelijk verzorger: geestelijk verzorgers kunnen werken met verhalen en rituelen en de existentiële motieven daarin. Zij kunnen verhalen interpreteren en verder ontwikkelen. De bijzondere vaardigheid die verlangd wordt, is ervaring met zingeving.

Hetty Zock

Beroep of Roeping

Geestelijke verzorging in de 21^e eeuw

INLEIDING Blz. 5-8

Blz. 6

Geestelijke verzorging als beroep maakt op dit moment een ontwikkeling door, waarbij de professionaliteit voorop komt te staan. Kort gezegd: geestelijk verzorgers in instellingen waren tot voor kort altijd geestelijken, die vanuit hun religieuze/levensbeschouwelijke achtergrond mensen begeleiden. Zij werkten met een zogenaamde 'ambtelijke binding': een binding met een religieuze organisatie zoals een kerk, een moskeekoepel of een andere levensbeschouwelijke organisatie zoals het Humanistisch Verbond.

Een levensbeschouwelijke 'roeping' vormde dus de basis van hun werk. Tegenwoordig wordt de geestelijk verzorger in toenemende mate een zorgprofessional op het gebied van zingeving en ethische vragen. Dit heeft alles te maken met de grote levensbeschouwelijke veranderingen in onze tijd. Steeds minder mensen zijn lid van een levensbeschouwelijk genootschap (momenteel ongeveer één derde van de Nederlanders) en mensen zoeken steeds meer op individuele wijze naar troost en inspiratie, naar zin en richting in hun leven. Religie is, zo zegt men, in hoge mate geïndividualiseerd en gedeïnstitutionaliseerd. Een gevolg hiervan is dat er in de zorgsector steeds meer geestelijk verzorgers werken zonder een ambtelijke binding.

Definitie geformuleerd vanuit de vgvz:

De professionele en ambtshalve begeleiding van en hulpverlening aan mensen bij zingeving aan hun bestaan, vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging en de professionele advisering inzake ethische en/of levensbeschouwelijke aspecten in zorgverlening en beleidsvorming.

1 GEESTELIJKE VERZORGING: EEN HOLISTISCHE INSTEEK Blz. 9-14

Blz. 9

Het is in onze gesecculariseerde samenleving niet meer duidelijk wat geestelijke verzorging kan betekenen

Welke levensbeschouwelijke achtergrond geestelijk verzorgers ook hebben en hoe ze ook over hun vak denken, ze zijn het er allemaal over eens dat de individuele mens centraal dient te staan.

Het uitgangspunt van geestelijke verzorging is hoe iemand zijn of haar situatie zelf beleeft en daarin zoekt naar betekenis. Geestelijk verzorgers hanteren een holistisch mensbeeld. Het gaat hen om de mens als geheel: lichamelijke, psychische, sociale en spirituele aspecten zijn niet te scheiden, en spelen allemaal een rol in de beleving.

2 BEROEP EN PROFESSIONALITEIT Blz. 13-14

In onze hoogtechnologische kennissamenleving is alles en iedereen aan het ‘professionaliseren’: deskundiger en zakelijker werken wordt voor steeds meer beroepen van belang. Als je bijvoorbeeld aan de lopende band werkt in een fabriek die bier of koekjes produceert, dan heb je daar tegenwoordig een hoge technische opleiding voor nodig. Toch is er wel een verschil tussen dit soort technische beroepen en de beroepen van mensen die werken in dienst- en hulpverlening (...waaronder geestelijk verzorgers, maatschappelijk werkers, leraren...enz). Het is voor hen niet voldoende om protocollen te volgen (zoals een recept voor koekjes of een handleiding om een kast in elkaar te zetten). In dit soort beroepen moet je in hogere mate in staat zijn zelfstandig te werken en je de benodigde kennis en vaardigheden zo eigen te hebben gemaakt, dat je deze flexibel kunt toepassen. Het gaat immers om mensen, en elk mens is weer anders. In elke situatie moet je bekijken wat er precies aan de hand is en wat hier nodig is om te doen. We zien echter een tendens dat ook de professionals die met mensen werken steeds meer geprotocolleerd moeten gaan werken – bureaucratisch en gestandaardiseerd. Dat levert een hoop frustratie op. Juist geestelijk verzorgers verzetten zich daar vaak tegen. Zo is het bijvoorbeeld goed om te weten hoe een rouwproces verloopt, en welke elementen daar een rol in kunnen spelen. Maar een geestelijk verzorger zal niet met een rouwmodel op schoot naast iemand gaan zitten en zeggen: “Wat u nu voelt, dat klopt niet, u heeft fase drie overgeslagen.”

De professionaliteit van geestelijk verzorgers bestaat er juist uit om in te kunnen spelen op iemands persoonlijke rouwproces, tegen de achtergrond van diens levensverhaal.

3 ROEPING EN DE EROSIE VAN AUTORITEIT Blz. 15

Roeping in de klassieke, Bijbelse zin veronderstelt een goddelijk wezen, dat buiten onze werkelijkheid staat en ons roept... Maar in onze postmoderne cultuur is nu juist zo’n goddelijke roeping problematisch geworden. Mensen die ‘een lijntje naar boven’ hebben en doorgeven wat God te zeggen heeft, worden niet zomaar geloofd. Dat heeft te maken met het gezagsverlies van autoriteiten... Sociale wetenschappers stellen het als volgt: er is een verschuiving van autoriteit van buiten naar binnen – van externe gezagdragers naar het zelf.

Dat alles heeft grote gevolgen voor religie en geloof. Ook geestelijke leiders hebben niet meer vanzelfsprekend gezag. Een binding aan een religieuze groep is een zaak van eigen keuze geworden. Mensen gaan ‘reli-shopper’, een eigen keuze maken uit het religieuze aanbod. En geloofservaring – de betekenis die het geloof heeft in het dagelijks leven – komt centraal te staan. Daarmee wordt God steeds minder voorgesteld als ‘daarboven’ en ‘daarbuiten’ : als een hogere, transcendente werkelijkheid. God wordt beleefd als immanent: als een dimensie binnen de menselijke werkelijkheid.

6 ROEPING EN INSPIRATIE VAN GEESTELIJK VERZORGERS Blz. 23

Ook bij geestelijk verzorgers komt medemenselijkheid als richtinggevende motivatie voorop te staan. ‘Hoe kostbaar is een kwetsbaar mens’ (een uitspraak van Okke Jager) is een motto waar geestelijk verzorgers van diverse pluimage – christen, moslim en humanist, vrijzinnig en orthodox – zich kunnen vinden. Geestelijk verzorgers, zo heb ik betoogd, hanteren een holistisch mensbeeld. Hun uitgangspunt is de mens die respect en aandacht verdient als uniek individu; de mens als subject, die verantwoordelijk is voor zijn of haar eigen leven. (Hier zien we ook de invloed van het individualisme.) Het is deze unieke mens die zoekt naar betekenis in wat hem of haar overkomt, die zoekt naar steun, troost en richting met behulp van levensbeschouwelijke bronnen. Die mens mag niet gereduceerd worden tot het probleem dat hij heeft, of dat nu een ziekte, een psychische stoornis of een sociaal probleem is. Medemenselijkheid als richtinggevende waarde heeft een transcendent aspect: het wordt een roeping. Alleen wordt men niet meer geroepen door een kerk of een God, maar door medemensen, waarin iets van God, het hogere of de Ander zichtbaar wordt.

8 MENSLIEVENDE ZORG Blz. 27-29

Menswaardigheid wil zeggen dat ieder mens uniek en waardevol is. Die overtuiging leidt tot een respectvolle basishouding.

Medemenselijkheid: 'Deze bestaat uit het geraakt zijn door het leed van mensen. Het gaat om compassie en mededogen, en om de behoefte iets aan dat leed te willen doen, de ander iets te willen geven van de eigen betrokkenheid en vakkundigheid.'

Blz. 29

Aanbevelingen van Van Heijst:

- Wees alert op zelfverloochening. De zorggever is ook een kostbaar en kwetsbaar mens die recht heeft op aandacht en zorg om te kunnen floreren. Zelfzorg – goed voor jezelf zorgen, je eigen grenzen bewaken – is dan ook een morele opdracht voor wie professioneel zorgt. Houd maat.
- Houd je hoofd koel. Het is niet voldoende om je medemenselijke gevoel te volgen door alles te geven wat je hebt, je moet ook belangen afwegen. Als je beroepsmatig veel geeft, komt je familie misschien te kort. Als je veel tijd besteedt aan een bepaalde broeder of zuster, kun je geen aandacht geven aan iemand anders.
- Wees alert op verkapt eigenbelang. Wat ontleen je aan je zorg? Opoffering kan ook voortkomen uit een gebrek aan eigenwaarde – iets dat heel veel voorkomt in de zorgende beroepen. We zien dat gekwetste zorggevers, die diep in hun hart denken dat ze niets waard zijn en alleen mogen leven als ze voortdurend aan anderen geven.

Toevoegingen van aanbevelingen van Hetty Zock:

- Wees er alert op dat zorg een verholde manier kan zijn om macht over mensen uit te oefenen, mensen van je afhankelijk te maken. Ook dit kan trouwens te maken hebben met een gebrek aan eigenwaarde; je voelt je dan alleen goed als je belangrijk bent voor anderen
- Wees er alert op dat onbewuste verlangens en problemen van jezelf meespelen. Als je bijvoorbeeld spreekt met iemand die een groot verlies heeft geleden, dan kan dat jouw eigen verdriet weer oproepen. Dat is moeilijk, zeker als je er zelf niet mee in het reine gekomen bent. Ook is het gevaar dan groot dat je jouw manier om ermee om te gaan projecteert op de ander. Zo kan het jou misschien tegen de borst stuiten als je gesprekspartner spreekt over zijn verlies als een straf van God. Het is dan moeilijk om echt open te staan voor de ander.

Dit zijn allemaal zaken die mee kunnen spelen als je zorg geeft aan anderen. Niets menselijks is ons vreemd, het kan ook niet anders. Voor professionele menslievende zorg is dat geen probleem, tenzij deze motieven de gerichtheid en de betrokkenheid op de ander helemaal overschaduwen. Want dat merk je, als iemand meer op zichzelf dan op jou gericht is. De ervaring van wederkerige betrokkenheid komt dan moeilijk tot stand. Daarom is het heel belangrijk dat je wanneer je geestelijke zorg verleent – of het nu betaald of onbetaald is – inzicht hebt in je eigen motieven en inspiratie, en in je eigen zwakke plekken en kwetsuren. Dat is nodig om zuiver om te gaan met afhankelijke anderen.

Blz. 33

Geestelijk verzorgers proberen zoveel mogelijk aan te sluiten bij de beelden en de taal die mensen zelf aanreiken, en kunnen daarbij putten uit hun eigen levensbeschouwelijke en spirituele bagage. De attitude van medemenselijke betrokkenheid is niet alleen het uitgangspunt van hun zorg, maar ook het instrument bij uitstek om juist deze deskundigheid in te brengen: mensen helpen in hun zoektocht naar betekenis, steun en inspiratie in alles wat hen overkomt. Daarvoor is namelijk allereerst een wederkerige vertrouwensrelatie nodig.

Daarnaast is ook een gedegen kennis vereist van religieuze tradities en van andere inspiratiebronnen, zoals filosofie, literatuur en kunst. Juist in levensbeschouwelijke tradities worden beelden en ideeën aangereikt om om te gaan met de menselijke eindigheid, met wat in het leven niet maakbaar is. Dat is de horizon van al het menselijk zoeken naar een zinvol en menswaardig leven.

Alles wat een geestelijk verzorger doet – een gesprek voeren, zwijsend naast een bed zitten, het lezen van een psalm of gedicht, het samen een kaars aansteken in een stiltecentrum – gebeurt met het doel ruimte te maken voor angst en verdriet, protest en boosheid. Daarmee ontstaat ook ruimte voor acceptatie en het vinden van nieuwe betekenis, het oplichten van een nieuw perspectief, een weg om te gaan.

2.2 Literatuur bij het onderwerp ‘Pastoraat’:

Richard R. Osmer
Practical Theology
An Introduction

Het boek is verhalend geschreven. Bij de uitwerking zal ik daarvan gebruik maken voor de duidelijk- en overzichtelijkheid.

HOOFDSTUK 1 THE DESCRIPTIVE-EMPIRICAL TASK: PRIESTLY LISTENING Blz. 31-78

Blz. 31-32

Descriptief-empirisch/Beschrijvende-feitelijkheid: Priesterlijk luisteren

Voorbeeld: Dochter die haar ouders op bezoek heeft en er tegen opziet om hen te vertellen dat ze apart gaat wonen van haar man die amper thuis is en meestal in de kroeg te vinden is. Ze heeft al besloten weg te gaan en staat op het punt te gaan pakken en te vertrekken naar haar nieuwe woonplek. Na haar mededeling staat ze op om koffie voor haar vader te halen, haar ouders lopen met haar mee naar de keuken en daar voegt ze al huilend eraan toe dat ook zij van verdriet is gaan drinken en dat beïnvloed haar gemoedstoestand (negatief) enorm. Ze heeft een andere werkfunctie met meer werk en verantwoordelijkheden maar is zo in de put dat ze vaak overweegt een einde aan haar leven te maken. Ze sluit af met: ik wil zo graag Gods wil doen. maar voel me zo rot. Haar vader geeft terug dat Gods wil niet is dat je je kapot werkt, je huwelijk dreigt te stranden en dan je je zo verloren voelt, Advies van vader: bezoek een pastor/dominee voor hulp. Zo komt ze twee week later bij een plaatselijke pastor uit, ze vertelt dat ze zich nog nooit zo verloren voelde en dat ze zelfs met de gedachte over zelfmoord speelde: Wat zou jij doen als je de pastor was?

Als pastor zou je van alles kunnen gaan vragen, maar wat eigenlijk aan het hart van descriptief-empirisch handelen ligt is: Wat is er aan de hand?

Blz. 33-34

De spiritualiteit van aanwezigheid

Het kern woord is “Attending” – te lezen als: aanwezig zijn/dienen: verbinden aan anderen in openheid, oplettendheid en “prayerfulness”/gebedsaanwezigheid. Dienen op deze wijze opent een IK-JIJ relatie waarin anderen gewaardeerd voelen, een kwalitatieve relatie dat totaal afhangt van de communiale-scheppende aanwezigheid van de Heilige Geest (HG)

Deze aanwezigheid van de HG is een punt wat voor veel kerkleiders erg lastig is, meestal haasten ze zich van agenda punt naar agenda punt, horen verhalen aan, trekken gauw een conclusie zonder echte te horen wie en wat voor situatie ze voor zich hebben.

Dit lijkt verdacht veel op het verhaal van de barmhartige Samaritaan, typisch iets voor onze tijd overigens, deze “gevallen” houden we liever verborgen.

Als we niet eerst leren aanwezig te zijn/dienen, hoe kunnen we dan leiding geven? We hebben de aanwezigheid van de HG nodig om ons niet te haasten naar een eindconclusie. Dit levert ook veel vragen op, deze vragen en worstelingen in een priesterlijke taak liggen dicht bij het werken met de aanwezigheid van de HG. Het is een zaak van onszelf openstellen aan de vormende en transformerende Geest van God die ons naar het beeld van Christus wil vormen.

Blz. 35

Priesterlijk luisteren

Belangrijk punt aangedragen door "Leander Keck" – Inmengend gebed is een priesterlijke taak waarin je niet alleen bidt voor de mensen maar ook tot God spreekt vanuit de mensen ter ondersteuning. Het is een priesterlijke taak om zo ook te voelen als de gemeente en te bidden vanuit de gevoelens in de gemeente zonder personen te generaliseren. (Bron: "The Bible in the Pulpit – Leander Keck") Dit handelen is ook een afspiegeling van Christus op aarde, in zijn begrensde aardse lichaam ging hij aan de slag om te lijden met wie te lijden had, Hij had een dienende en lett. opofferende levensstijl. Het hele NT staat vol van priesterlijk dienen van elkaar in de eerste gemeenten, men bad met en voor elkaar, beleed elkaar de zonden, bemoedigden elkaar. Deze christenen leefden als "levende offers" Dit is de eerste stap die niet alleen de leiders moeten beheersen maar een gewoonte in de gemeente zou zijn.

Het continueren van aanwezig zijn/dienen (attending)

Schema - de beschrijvend-feitelijke (descr.-empi.) taak in spirituele aanwezigheid

Informeel dienende aanwezigheid -----	formeel dienende aanwezigheid
Semiformeel dienende aanwezigheid	

-Informeel dienende aanwezigheid: is de kwaliteit van dagelijkse dienende aanwezigheid

Dit is een scherpste die we vaak moeten ontwikkelen met God. Zie jij de zorgen bij je collega, in gesprek met een jongen op straat, uit berichten in de krant. Samengevat: persoonlijke bewogenheid

-Semiformeel dienende aanwezigheid: dit is een meer structurerende kwaliteit, wat doen we met de "gegevens" die we ontvangen uit bewogenheid. Een dossier aanleggen/archiveren is een goede manier, het opzoeken van andere geestelijk leiders/Kerkelijk Werkers (KW) is ook een goede manier. Semiformele activiteiten kunnen goed ondersteunen in het vertalen van de werkelijkheid naar Bijbels ondersteunende praktijk.

-Formeel dienende aanwezigheid: Dit is het feitelijk onderzoeken van persoonlijke verhalen, situaties en contexten. Het lijkt een tegenovergestelde van Geestelijk betrokken zijn op de persoon/situatie. Het lijkt of personen en situaties objecten worden die een portie feiten bezit om te onderzoeken. Is het niet een tegenovergestelde van wat we als priesterlijke luisteraars nodig hebben?

Het is vaak wel een goede manier om het overzicht te geven, ondanks de puur objectieve kijk. Met name als kwaliteit van descr.-empi. Handelen hoog geacht wordt is het goed zo dienend te zijn in specifieke ondersteuning. Het maakt het leiders/KW-ers mogelijk de situatie/context te verdiepen en beter te begrijpen en is een goede vorm voor authentieke uiting van Geestelijk aanwezig zijn.

Bijvoorbeeld: een kansrijke ontmoeting met een moeder van een catechisant/leerling, is een bron voor feedback over de lesstof/preken/aangereikte mogelijkheden.

Maar het is geen vervanging van een evaluatie uit eerste hand van het uitgestippelde kerkwerk. Een conclusie na observatie en luisteren in gesprek is de jeugd/catechisanten/leerlingen serieus nemen, het is ook aanwezig zijn in het dienen (attending) van de jeugd door te horen wat ze uit de aangeboden lesstof/preken halen om zo beter aan te kunnen sluiten aan de belevingswereld van de jeugd.

Blz. 39-40

Dienende aanwezigheid en gidsen/begeleiden

Er ligt een sterke connectie met Dienende aanwezigheid (attending) en gidsen/begeleiden (guiding) Als geestelijk leider/KW-er kun je je afgeleid voelen van je agenda. Mensen kort scannend doorsturen naar één of andere instantie om daarna weer het “echte werk” te gaan doen. Voorbeeld van R.R. Osmer: In het schommel voorbeeld uit de inleiding voelde hij zichzelf schuldig dat het zo gelopen was. Had hij gewerkt zoals hiervoor beschreven dan had hij eerder gemerkt dat de ouderen in de gemeente zich gepasseerd voelden. Onze manier van dienende aanwezigheid zit vaak opgesloten in voorbeelden als deze. Vaak worstelen we met Gods genade en leiding door de HG. Er bestaan geen snelle en simpele technieken om onze dienende aanwezigheid naar een hoger plan te tillen. Dit kan door te weten waar de grenzen liggen van onze persoonlijke “priester” taak en deze te zien als Geestelijke uitdaging ze te verleggen. We kunnen het ‘trainen’ door de informeel, semi-informeel en formele manier van dienende aanwezigheid. Waarom dienende aanwezigheid en gidsen/begeleiden elkaar verbinden: stel dat je als gids iemand door nieuw terrein wil leiden, dan zul je een zo nauwkeurig mogelijke route moeten bedenken door de meest nauwkeurige kaart te gebruiken en zeker te weten dat de route die men neemt niet ineens vastloopt op onoverbrugbare hindernissen. In de rest van het hoofdstuk zal het met name om de formele kant van de dienende aanwezigheid/priester taak gaan.

HOOFDSTUK 2 THE INTERPRETIVE TASK: SAGELY WISDOM Blz. 79-128

Blz. 83

Theoretische interpretatie

Een definitie van ‘theoretische interpretatie’: Het vermogen om van wetenschappelijke theorieën gebruik te maken voor het begrijpen van en reageren. Osmer introduceert hier alvast zijn ‘communicatieve model van rationaliteit’: theorieën zijn feilbaar en hun standpunten deelwaarheden. (Zie ook de inleiding!) Wij mensen willen graag het ‘juiste antwoord’. Maar dit is een illusie. Wij kunnen de ‘waarheid’ alleen zo dicht mogelijk proberen te benaderen. Dit is verankerd in de Bijbel zelf en in de Christelijke traditie.

Blz. 84

Wijs oordeel

Een ‘wijs oordeel’ houdt drie dingen in: 1. Het herkennen van ‘relevante bijzonderheden’; 2. De ‘morele doeleinden’ die hier op het spel staan; 3. De ‘beste manieren’ om deze doelen te bereiken. We vinden ‘wijs oordeel’ al bij Aristoteles. Zijn ‘phronesis’ houdt ‘praktische wijsheid’ in, ‘omzichtigheid, beleid’ en ‘deugd’. In klassiek westers Christendom is het – in de vorm van ‘omzichtigheid, beleid’ een van de hoofddeugden. Karakter en ‘wijs oordeel’ zijn nauw met elkaar verbonden.

Blz. 88

Het doel van wijsheid: de kunst van het sturen

Uit Spreuken 1:4-5 kunnen we leren dat wijsheid iets is van een leven lang leren, voor jong maar ook voor oud. Dit kan dan uitlopen op de ‘kunst van het leiden’. Het Hebreeuwse woord hiervoor (tahbulot) betekent zoiets als ‘sturen’. Hierbij kunnen we denken aan de stuurmanskunst die nodig was om met een schip op de Nijl te varen. Hoe sturen we anderen en onszelf wijs door het leven.

Blz. 89

De methode van wijsheid: Reflectie op de betekenis van de patronen van de natuur en het menselijk leven

De drie genoemde boeken gaan ervan uit dat we morele lessen kunnen trekken uit de patronen die zichtbaar zijn in de natuur en in het menselijk leven in het algemeen. (En God wordt hier vaak niet

eens genoemd.) De interpretatieve taak maakt gebruik van dezelfde methode, als het gaat om het reflecteren op de betekenis van patronen zoals ontdekt door de natuur- en sociale wetenschappen. Ook kan veel geleerd worden van 'volkswijsheid', in gemeenten en gemeenschappen.

Blz. 90

De pedagogiek van wijsheid: Karaktervorming en 'plagend gedachtevorming uitlokken'

Hoe helpt de Wijsheidstraditie mensen wijs te worden. Zij cultiveert hun morele karakter en zij roept hun vermogen tot nadenken op. Beide zijn nodig voor een wijs oordeel. Osmer zoomt hier in op het boek Spreuken. Hoe doen de Spreuken dit? Zij tekenen de wijze mens (gekenmerkt door hard werken, zelfbeheersing, integriteit, moed en nederigheid) en de dwaas (gekenmerkt door luiheid, gebrek aan zelfbeheersing, jaloezie, oneerlijkheid en wreedheid). Het gaat om karaktervorming in een context van voorbeeld, praktijk en feitelijk gedrag.

Spreuken daagt mensen ook 'plagend' uit om na te denken, te reflecteren. Spreuken doet dit door verschillende situaties met elkaar te contrasteren. De lezer moet zelf nadenken over de relatie tussen de verschillende verzen. Voor het spreken van wijze woorden is een goede timing ook erg belangrijk! (Vergelijk Prediker: 'Er is een tijd voor...')

Samenvattend vraagt de pedagogiek van de wijsheid van ons drie dingen: 1. Goed karakter; 2. Oordeel gebaseerd op reflectie; 3. Gevoel voor timing.

Ruard Ganzevoort & Jan Visser

Zorg voor het verhaal

Achtergrond, methode en inhoud van pastorale begeleiding

DEEL 1: ACHTERGRONDEN

1. WAT IS PASTORAAT?

Om de eigenheid van pastoraat te kunnen aangeven vergelijken Ruard Ganzevoort en Jan Visser het met andere activiteiten. Hierbij onderscheiden ze drie richtingen: 1 kerkelijke presentie en activiteit; 2 andere vormen van hulpverlening; 3 andere tussenmenselijke relaties.

Pastoraat als kerkelijke activiteit Blz. 22

Allereerst kunnen we kijken naar de verhouding tussen pastoraat en andere vormen van kerkelijke presentie en activiteit. Pastoraat raakt immers aan praktijken als preken, catechese verzorgen, diaconaal ondersteunen, beleidsmatig structureren, voorgaan in de liturgie, evangeliseren en opbouw van de geloofsgemeenschap. De overeenkomst tussen al deze vormen van kerkelijke presentie is dat het verhaal van God centraal staat. Dat krijgt natuurlijk wel verschillende uitingsvormen, maar op de één of andere wijze draait het om het verhaal van hoe God met mensen omgaat en omgekeerd.

In de praktijk krijgt het woord (God) een specifiekere betekenis afhankelijk van de context en religieuze traditie waarbinnen het gehanteerd wordt. Met God wordt dan bijvoorbeeld bedoeld de God die in de christelijke traditie wordt aanbeden en die gekend wordt door diens zelfopenbaring in Jezus en in de Bijbel. Elders kan het woord duiden op bijvoorbeeld Allah. Functioneel kan het woord echter ook worden gebruikt voor andere religieuze en levensbeschouwelijke betekenis-kernen en duiden op alles wat de ultieme betekenisgeving uitmaakt. Wanneer we het hebben over God is het dus niet bij voorbaat duidelijk wat we ermee bedoelen, omdat onze gesprekspartners er verschillende betekenissen in kunnen leggen.

Pastoraat als hulpverlening Blz. 22-24

Naast verwantschap met andere vormen van kerkelijke presentie heeft pastoraat overeenkomsten met andere vormen van hulpverlening, waarvan psychologie en maatschappelijk werk in bepaalde opzichten het meest na staan.

Bij al deze hulpverlening staat namelijk het concrete leven en levensverhaal van specifieke mensen centraal. Het gaat niet om de groep als groep, noch om algemene uitspraken over mensen in het algemeen, maar om het particuliere. Het gaat om deze mens met zijn of haar levensgeschiedenis en verwachtingen, teleurstellingen en vreugdes, vrees en verlangen. Het gaat om concrete problemen waar mensen een oplossing voor zoeken, of om persoonlijke groei waarbij ze begeleiding wensen. Afhankelijk van het soort hulpverlener wordt er daarbij meer of minder aandacht gegeven aan de fysieke, emotionele, psychische, relationele of materiële kant.

In de laatste anderhalve eeuw zijn er belangrijke verschuivingen geweest in onze maatschappij. Enerzijds is er sprake van de opkomst van de secularisatie; anderzijds zien we de opbouw van de helpende beroepen in de medische en psychotherapeutische disciplines. Voor de positie van de pastorale zorg zijn deze verschuivingen van grote invloed. In vroegere tijden waren zowel de medische als de sociaal-maatschappelijke als de persoonlijk-psychische hulpverlening sterk met de religieuze instituties verbonden. Deze taken zijn in toenemende mate overgenomen door niet-kerkelijke instanties. In de laatste eeuw is dan ook uitgebreid nagedacht over de eigen plaats van het pastoraat naast en tegenover de andere helpende beroepen.

Pastoraat als medemenselijkheid Blz.24-26

Ten slotte is er een derde richting voor de identiteitsbepaling. Naast de kerkelijke presentie en de hulpverlening is er het veld van de tussenmenselijke ontmoeting van vriendschap en verbondenheid. (doordat het vaak geen zakelijke ontmoeting is)

De pastorale relatie is ook gekenmerkt door ambtelijke of professionele distantie. Uiteindelijk is er in het pastoraat geen totale gelijkwaardigheid, want de pastor is verantwoordelijk voor het bewaken van de grenzen. Als professional blijft hij of zij beseffen dat het uiteindelijk draait om het welzijn van de gesprekspartner en niet om de behoeften van de pastor zelf.

Pastoraat en geestelijke verzorging Blz. 26-29

Vanouds werd geestelijke verzorging beschouwd als een vorm van pastoraat buiten de kerk, met name toegespitst op specifieke categorieën of situaties (vandaar: 'categoriaal pastoraat'). Concreet ging het dan om de zorg voor mensen die door omstandigheden niet in staat waren deel te nemen aan de geloofsgemeenschap waar ze bij hoorden. Dat kon het gevolg zijn van ziekte, detentie of het deel uitmaken van de krijgsmacht. De overheid waarborgde het recht op godsdienst door in deze omstandigheden te zorgen voor een religieus aanbod. Deze historische redenen zijn vandaag de dag niet altijd de belangrijkste grond voor het aanbieden van geestelijke zorg. Meer benadrukt wordt dat het hier gaat om omstandigheden die existentiële vragen oproepen door de confrontatie met eindigheid, schuld of geweld. Voor het goed functioneren in dergelijke omstandigheden is ondersteuning bij die existentiële vragen van groot belang. Geestelijke verzorging wordt dan gezien als de professionele begeleiding bij deze existentiële vragen. Volgens de beroepsstandaard van de VGVZ gaat het om 'de professionele en ambtshalve begeleiding van en hulpverlening aan mensen bij zingeving aan hun bestaan, vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging en de professionele advisering inzake ethische en/of levensbeschouwelijke aspecten in zorgverlening en beleidsvorming' (Beroepsstandaard 2002). Het uitgangspunt daarbij is dan het eigen levensbeschouwelijk kader van de gesprekspartner en niet de religieuze traditie waar de geestelijk verzorger uit voortkomt. Precies op dat punt wordt door sommigen het onderscheid met (kerkelijk) pastoraat gezocht (Bouwer 2005). Dijkstra (2007) stelt bijvoorbeeld dat pastoraat vanuit of binnen een godsdienstig kader plaatsvindt en dat geestelijke verzorging breder is. In de praktijk blijkt het toch wat meer door elkaar te lopen. Zo wordt in de gezondheidszorg wel van geestelijk verzorgers gesproken, maar bij justitie spreekt men eerder van pastores, en in de krijgsmacht heeft men het over predikanten en aalmoezeniers. In toenemende mate komen daar de joodse geestelijk verzorgers, humanistisch

raadslieden, imams en pandits bij. Geestelijke verzorging houdt in die zin nog steeds een duidelijke basis in de traditie van de verzorger, en de ambtelijke binding wordt in elk geval door de beroepsvereniging van belang geacht. Nauer (2005) wil zelfs een nadrukkelijker christelijke invulling van de geestelijke verzorging die ze graag zielzorg noemt.

Het lijkt ons van belang om te noteren dat de ontwikkeling van het domein van de geestelijke verzorging alles te maken heeft met de maatschappelijke verschuivingen (Smeets 2006).

Oorspronkelijk ging het bij categoriaal pastoraat (zoals het toen heette) om de dienst van de kerk buiten de eigen muren.

2 DE CONTEXT VAN PASTORAAT Blz. 41-67

In het pastoraat hebben we onmiddellijk te maken met de grote veranderingen op het vlak van kerk en samenleving. Dat betreft niet alleen de inhoud van gesprekken, maar ook de rol van de pastor zelf.

INDIVIDUALISERING Blz. 43-49

Waren in vroegere tijden mensen in kleine besloten netwerken zoals die van de stam, de dorpsgemeenschap en de kerk op elkaar aangewezen om in de wederwaardigheid van het leven het hoofd boven water te houden, onze moderne samenleving heeft die hechte verbondenheid overbodig gemaakt (De Lange 1993, Visser 1994).

In de afgelopen twee eeuwen hebben die activiteiten zich verzelfstandigd tot grootschalige instituties die op bepaalde functies zijn toegespitst, zoals die voor voedselvoorziening, gezondheidszorg, onderwijs. Het individu dat daarvan gebruikmaakt, is daardoor minder afhankelijk geworden van zijn of haar directe omgeving: het collectief waardoor hij of zij zich in leven kon houden. Ook voor werk en persoonlijke ontplooiing is de moderne mens niet langer aangewezen op een dergelijk verband. Wij krijgen te maken met verscheidene soms op grote afstand van elkaar verspreide sociale eenheden waarin men actief is. Je gaat naar je werk en moet daarvoor vaak een flinke afstand overbruggen (en in de file staan). Na het werk ga je er weer op uit om te recreëren. Bij gezondheidsproblemen ga je naar de artspraktijk of het ziekenhuis.

Nergens legt men meer een totale claim op de persoon met als gevolg dat de moderne mens meer autonoom is geworden en vrijer staat tegenover allerlei instellingen en groepen.

Het proces van individualisering heeft er echter toe bijgedragen dat ook daar de eens zo hechte band in het streven naar een gemeenschappelijk doel, veel losser is geworden. Men hoeft zich voor de eigen ontplooiing niet meer te conformeren aan wat de (kerkelijke) groep als norm voorschrijft. Ook hier is men vrij te kiezen op welke wijze men wel of niet tot die gemeenschap wil behoren. Velen zien dit proces als een kenmerk van onze huidige westerse cultuur, dat zo diep verankerd ligt in onze samenleving dat niemand zich daaraan kan onttrekken.

Individualisering en religie Blz. 45-47

De individualisering heeft het godsdienstig leven niet onberoerd gelaten. De vrijheid die de moderne mens tegenover allerlei maatschappelijke instellingen heeft verworven, raakt ook zijn of haar relatie tot de kerk.

Religie – en specifiek ook het christelijk geloof – zijn dan misschien in de afgelopen eeuwen wel vereenzelvigd met hun kerkelijke gestalte, in een tijd van kerkverval blijken ze op nieuwe manieren aan de dag te treden. Daarom kan mens beter van deinstitutionalisering spreken dan van secularisatie (Ganzevoort 2006c).

Al komt God niet meer ter sprake op de wijze zoals door de kerken is overgeleverd en vereist, Hij is allerm minst afwezig in het gewone menselijk verkeer.

De religieuze (of spirituele) levensbeschouwing die mensen in zo'n gedeinstitutionaliseerde context voor zichzelf opbouwen, is minder coherent dan het vroeger voorgegeven kerkelijk aanbod dat men slechts over te nemen had. Men zegt dan (zonder negatieve bijklank) dat ieder individu voor zichzelf een levensbeschouwing 'bricoleert' (in elkaar knutselt). Meestal bestaat die uit losse levensbeschouwelijke brokstukken die gebruikt kunnen worden zoals de situatie dat vereist. De waarde van die onderdelen hangt af van de vraag of ze een weg helpen te vinden in de volstrekt verschillende situaties waarin iemand zich kan bevinden. Op het eerste gezicht is dat een nogal pragmatisch gebruik van alles wat maar in de 'levenskraam' te pas komt en gewenst is. Het lijkt een onderwijding van de hoge idealen van wat het leven betekenis en zin geeft, zoals die in de oude religieuze tradities te vinden zijn.

De heropleving van spiritualiteit is, bij alle persoonlijke vrijheid, toch geen strikt individualistische zaak. Voor velen blijft zingeving aan het leven problematisch als er niet een verwijzing is naar of ervaring van wat een mens te boven gaat (Van Herck 2005).

Het sociale proces van individualisering beïnvloedt en verandert dus de religie. Luther (1992) wijst er echter op dat religie ook omgekeerd individualisering in de hand kan werken. Immers, waar in een religieuze traditie de nadruk wordt gelegd op persoonlijke beleving en verantwoordelijkheid, onderstreept dat de waarde van individualiteit. Zo kan men zeker voor het christendom zeggen dat het God niet alleen om het collectief van de mensheid of het volk te doen is, maar ook om ieder mens afzonderlijk. Daarom draagt de christelijke religie, aldus Luther, bij aan de zelfwording en autobiografie van de enkeling. Een historisch voorbeeld daarvan vinden we in de Belijdenissen van Augustinus die van grote invloed zijn geweest op de westerse mensbeleving. Wij moeten dan ook vaststellen dat individualisering en in het verlengde daarvan democratisering, op zich geen externe bedreiging inhouden voor de religie of voor het christendom in het bijzonder. Beide kan men beschouwen als een gevolg van de doorwerking van het christelijke geloof in de westerse cultuur.

Individualisering en de vraag naar identiteit Blz. 47-49

Het huidige zoeken naar identiteit kent twee aspecten: het persoon-zijn zoals iemand zichzelf ziet en het persoon-zijn zoals anderen de persoon zien (Oerter & Montada 1982). Beide zijn noodzakelijk omdat ons zelfbeeld niet alleen door onszelf wordt bepaald, maar vooral door de manier waarop anderen ons zien. Dat zoeken naar evenwicht tussen het eigen verhaal en het verhaal dat anderen over een mens vertellen, leidt tot een 'balancerende' identiteit (Krappmann 2005, Visser 1991b). Dat houdt in dat men voortdurend bezig is de eigenheid én de conformiteit aan anderen, het onderscheid van anderen en het samenzijn met anderen in balans te brengen. Vanuit dat gezichtspunt valt er niet meer te spreken over identiteit als een geluk en voor altijd vaststaand iets dat men als persoon bezit. Identiteit hangt nu samen met een dynamisch proces van zelfbeleving en zelfbepaling, dat berust op een niet aflatende interpretatie van zichzelf in interactie of onderhandeling met de sociale omgeving (Hurrelman 1986). Identiteit is dan eerder een reeks van beelden die men in verschillende omstandigheden en tijdstippen van zichzelf gevormd heeft, dan een vast patroon, meer een film dan een foto. Dat brengt ons bij een tweedebelangrijk kenmerk van de moderne mens: de noodzaak tot het maken van een biografie, kortweg biografisering genoemd (Van Harskamp 2000)

3 PASTORALE MODELLEN Blz. 68-99

Als reactie op de modernisering, die niet zonder invloed bleef op de kerken, ontwikkelde men uiteenlopende pastorale handelingsmodellen (Heitink 1998). Een centraal aspect daarin is de rol die aan de pastor wordt toegeschreven. Precies dat punt is ook van belang in de vorming van pastores.

Metaforen voor de pastor:

Bezemwagen – brede schouder – wegwijzer – brandweer – herder – moedereend – pelgrim – profeet – clown – stimulator – postbode – tolk – actievoerder – spin in het web – reisgenote – bedelaar – geroepene – katalysator – praatpaal – vrouw/man Gods.

Uitbreider in de historische analyse is het inmiddels klassieke werk van Clebsch en Jaekle (1964) die pastorale modellen van de gehele christelijke geschiedenis in kaart brengen en concluderen dat daarin vier kernwoorden afwisselend een rol spelen: 'helen, bijstaan, begeleiden en verzoenen'.

Weber: Hij onderscheidt een traditioneel-hiërarchisch, een functioneel-rationeel en een persoonlijk-charismatisch model van leiderschap

- Bij het eerste model is de pastor de getuige die als ambtsdrager de openbaring en de traditie van de kerk vertegenwoordigt. De vooral protestantse versie hiervan is het kerygmatisch pastoraat ("Kerygmatisch" wordt soms gebruikt om de boodschap van Jezus' hele bediening aan te duiden, als "een verkondiging die niet wordt gericht aan de theoretische rede, maar aan de toehoorder als een zelf"), de rooms-katholieke pendant is meer kerkelijk-sacramenteel (Van der Ven 2000). In dit type zijn volgens Weber de rol en de status van de leider bepaald door diens positie in het sociale of religieuze systeem, bijvoorbeeld op grond van het behoren tot een dynastie. Het grondmodel hiervoor is het koningschap. We herkennen aspecten daarvan is het kerygmatische en sacramentele model, waarbij de roeping en wijding de plaats van de dynastie hebben overgenomen. In dit model draait het dus om het ambt. De identiteit van het pastoraat komt hier vooral voort uit de raakvlakken met de kerkelijke dienst en de bijbehorende tendens is die van clericalisering, de neiging om meer en meer nadruk te leggen op de officiële ambtelijke vertegenwoordigers van de kerk. De versterking van de positie van de priesters ten koste van de ruimte voor pastoraal werkers in de rooms-katholieke kerk is daar een voorbeeld van.
- Bij het tweede model is de pastor de professionele helper die net als andere hulpverleners op deskundige wijze mensen kan bijstaan. In Webers typologie zijn de rol en status van de functioneel-rationele leider gegrond in diens functioneren en deskundigheid. Het grondmodel hiervoor is de technische professional of de bestuurder. Niet de positie van de leider doet ertoe, maar de wijze waarop hij of zij het werk doet. We herkennen dat in het therapeutische model van pastoraat, waar het draait om het beroep. Hier krijgt de identiteit van het pastoraat vorm vanuit de raadvlakken met andere helpende beroepen, met als tendens professionalisering. Die professionalisering kan op gespannen voet staan met een orthodoxe ambtopvatting (Schilderman 1998).
- In het derde model is de pastor de metgezel die niet in de eerste plaats namens de kerk of God handelt en ook niet primair een professional is. Hier komt het pastoraat op uit de 'gewone' intermenselijke contacten en verbondenheid. Dit model zoekt de legitimatie en de persoonlijke eigenschappen en in het bijzonder het charisma van de pastor. Hier staat de persoon van de pastor meer voorop dan ambt of beroep, en de tendens is er dan ook een van personalisering (Heitink 2001).

DEEL 2: METHODEN

8 THEOLOGIE IN HET PASTORAAT Blz. 204-229

Voor veel pastores preekt het niet vanzelf hoe ze hun theologiestudie moeten verbinden met hun werk als pastor. Wat ze aan theologie geleerd hebben, lijkt nogal los te staan van hun dagelijks werk. De vragen die daar op hen afkomen, zijn niet zomaar te verbinden met de theologische visies die ze eerder eigen hadden gemaakt.

Om de genoemde kloof te doorbreken is een nieuw, theologisch concept van leiderschap en pastorale zorg nodig.

Het gaat dan om de vraag of dat wat er in de pastorale zorg gebeurt theologisch kan worden gearticuleerd op zo'n wijze dat het concrete luisteren en handelen van de pastor door theologische interpretaties en modellen wordt gestuurd. We voeren hier dus ten diepste niet een pleidooi voor een confessionalisering van het pastoraat door een versterking van theologische inhouden, maar verdediging een professionalisering van het pastoraat door een expliciteren van de theologische ambachtelijkheid.

Drie polen van de pastorale modellen: persoon, ambt en beroep (Heitink 2001). Het klassieke profiel van de pastor – predikant of pastoor – was vooral dat van een zijnsberoep, waarin de drie polen samenvielen. In de afgelopen eeuw is de maatschappelijke en kerkelijke positie onzeker geworden, terwijl tegelijk de eisen die aan de predikant gesteld worden meer divers en complex zijn geworden. Om daarin staande te blijven, is de verleiding groot een van de polen te verzelfstandigen. Dat leidt bijvoorbeeld tot clericalisering met als risico een overwaardering van het ambt tegenover de mondiger geworden gemeente. Dit risico is het grootst in een kerygmatisch model van pastoraat. In een therapeutisch model is er het gevaar van professionalisering met als risico een verlies van de eigen theologische beroepsidentiteit. In een evenmenselijk model dreigt het verzelfstandigen van de derde pool, waardoor we terechtkomen in de personalisering met als risico een toegenomen kwetsbaarheid van de pastor. Alle drie de polen houden een eigen betekenis. De authenticiteit van de eigen persoon, de roeping tot belangeloze dienst van het ambt en de inhoudelijke zakelijkheid van de professie versterken en corrigeren elkaar.

VIER MODELLEN Blz. 207-216

Theologische dimensie: een theorie die handelen en spreken van de pastor bepaalt, stuurt en die manifest wordt in zijn of haar optreden.

Kerygmatisch deductief Blz. 207-209

Het kerygmatisch-deductief model heeft in zekere zin de oudste papieren. Het grijpt terug op de tijd van vóór de Verlichting waarin de kerk in alle opzichten nog het midden van het dorpsleven was.

Men kan in deze pastorale aanpak een deductieve vorm van theologiseren herkennen. Het gaat er dan om te zoeken naar de toepassing van absolute waarheden. Daarom gaat het samen met een stevige nadruk op het openbaringskarakter van de Bijbel en de ontoereikendheid van menselijke inzichten. Men kan in dit kader dan ook spreken van een antithetische theologiebeoefening. In de praktijk wordt natuurlijk wel degelijk ook gebruikgemaakt van (veelal niet de meest recente) sociaal-wetenschappelijke inzichten, bijvoorbeeld als het gaat om gedragstherapeutische leertheorieën, maar die worden pragmatisch gebruikt ter ondersteuning van het eigen gelijk. Het effect van deze deductieve benadering is dat de gesprekspartner in een heteronomie positie wordt geplaatst. Wat hij of zij zelf vindt, denkt en voelt, moet onderworpen worden aan de van buiten waarheid. Met die heteronomie wordt de macht van de pastor versterkt en van de gesprekspartner afgezwakt.

Op deze wijze wordt theologie in het pastoraat gereduceerd tot een deductieve receptenleer. De pastor weet het antwoord al, nog voor de vraag is verkend.

Therapeutisch reductief Blz. 209-211

Het therapeutisch-reductieve model is grotendeels een reactie op de negatieve kanten van het eerste model. Hier neemt men het moderne levensgevoel en de sociaal-wetenschappelijke inzichten juist als maatstaaf die bepaalt wat vanuit de theologische traditie nog bruikbaar geacht wordt. Men komt in de praktijk tot de conclusie dat de problemen die mensen in het pastorale contact aanreiken weinig van doen hebben met de theologie die men leerde. Wat overblijft, is de pragmatische afweging van wat mensen effectief helpt, en daarbij worden alle beschikbare middelen uit andere disciplines gebruikt.

Pastorale en therapeutische theorieën en aanwijzingen vallen samen en alleen de context is nog bepalend voor het onderscheid. De pastor ontwikkelt zich daarmee eenzijdig tot therapeut. Een tweede mogelijkheid is dat men een theologische legitimatie ontwikkelt nadat men in het pastorale contact op pragmatische wijze allerlei psychotherapeutische inzichten heeft toegepast. Het gaat er immers om, dat men de man of vrouw die met zijn of haar nood bij de pastor aanklopt zo goed mogelijk helpt. Daarbij kunnen dan allerlei beschikbare middelen worden ingezet. Dat laat zich theologisch zo legitimeren dat men iemand die in zijn nood aanklopt of die men als het ware langs de weg aantreft niet aan zijn of haar lot overlaat. Een gelijkenis als die van de barmhartige Samaritaan bewijst hier een goede dienst. Ten slotte kan er sprake zijn van functioneel reductionisme. Dat wil zeggen dat men alle middelen te baat neemt om hen die om hulp aankloppen bij te staan. Daartoe kunnen ook traditionele en geëigende pastorale middelen zoals gebed, en andere liturgische vormen horen die men omwille van hun therapeutische werking inzet. Het religieuze is daarmee ondergeschikt geworden en staat volledig in dienst van het therapeutische. Het gevolg is dat ook de theologie vervluchtigt en als irrelevant gezien wordt. Uiteindelijk leidt ze daarmee tot theologische zwijgzaamheid.

Evenmenselijk inductief Blz. 211-213

In dit evenmenselijke model gaan we ervan uit dat het spreken over God alleen kan plaatsvinden binnen het verhaal van de gesprekspartner. De betekenis en functie van het pastoraat kan dan geformuleerd worden als een afgeleide van de dialoog van de gesprekspartner met God en van haar of zijn reflectie daarop. In het verhaal van de gesprekspartners is reeds sprake van een dialoog tussen wat op hen toekomt (het woord) en hun antwoord. Binnen hun levensverhaal spreken zij over God (al dan niet in die termen) en reflecteren zij op hun leven en hun geloof. Dat verhaal is de primaire bron voor onze theologiebeoefening (Ganzevoort 2000c).

Hermeneutisch abductief Blz. 213-216

Het gaat er om dat we onze theologische expertise inzetten om ment de gesprekspartner tot een adequate interpretatie van de situatie te komen, zodat voor de ander een heilzame vernieuwing mogelijk wordt.

De term abductief is in deze betekenis gesmeed door de filosoof Peirce (1934) die behoort tot de stroming van het pragmatisme. In de praktische theologie is het begrip geïntroduceerd door Hermans (2004). Het duidt op een proces van betekenisgeving dat zich tussen deductie en inductie afspeelt. Er is geen noodzakelijke logica van boven naar beneden (deductief), noch van beneden naar boven (inductief). De verbinding tussen wetmatigheden en voorgegeven patronen die deductief worden afgeleid uit wat voorhanden is, en de individuele bijzonderheden waarop inductief wordt voortgebouwd, is nooit volledig logisch te beschrijven. Daar bevindt zich een creatief moment, een sprong, die de kern van het abductieve redeneren vormt. Deze abductieve rationaliteit staat op de achtergrond van het hermeneutisch-narratieve model van theologische reflectie in het pastoraat. De verbinding tussen het verhaal van God, zoals dat in de traditie is doorgegeven, en het verhaal van mensen, zoals dat door onze gesprekspartners wordt geconstrueerd, is noch deductief vanuit de traditie, noch inductief vanuit die levensverhalen te leggen. Er is in het pastoraat ook een abductief – en creatief! – moment waar die verbinding ontstaat en betekenisvol wordt.

Het belangrijkste verschil met het kerygmatische model is dat we als pastores gericht zijn en blijven op het verhaal van onze gesprekspartner. We voeren het gesprek binnen het levensverhaal van de ander. Het belangrijkste verschil met pastoraat als therapie is dat we het religieuze niet alleen instrumenteel willen gebruiken, maar serieus nemen als een heel eigen verhaal waar God en mens elkaar raken. Het belangrijkste verschil met het evenmenselijke model is dat we gericht zijn en blijven op een verhaal van God dat inbreuk maakt op onze betekenisconstructies. We zoeken naar sporen van het verlangen en van het aangesproken zijn. uiteindelijk draait het dan ook niet om de dialoog

tussen pastor en gesprekspartner, maar om de innerlijke dialoog van de gesprekspartner, en om de dialoog van onze gesprekspartner met God. het pastorale gesprek wil daaraan dienstbaar zijn, en met het oog daarop houdt de pastor ook een eigen stem in het gesprek.

EPILOOG

15. DE PASTOR ZELF

In de epiloog van Zorg voor het verhaal, staat de pastor zelf centraal. Hierin wordt beschreven hoe de maatschappelijke ontwikkelingen (afname invloed van de kerk) invloed heeft op de pastor, die bijvoorbeeld betreft het ambt meer op zichzelf staat in plaats van dat hij/zij gedragen wordt door de gemeenschap. De nadruk is tegenwoordig komen te liggen op de persoon zelf. Als gevolg hiervan is er gekeken en onderzoek gedaan wat dit betekent, in hoeverre heeft het persoon invloed op de uitoefening van zijn of haar taak?

“De pastor treedt het pastoraat binnen met een aantal expliciete en impliciete beelden en concepten van anderen, van zichzelf en van zijn pastorale rol. Deze beelden en concepten zijn deels bepaald door de individuele levensgeschiedenis, het milieu en het karakter van de pastor, deels door zijn theologische studie. In de praktijk van het pastoraat worden deze beelden en concepten voortdurend getoetst. De ervaring en de bezinning op de ervaring noodzaken ons deze beelden en concepten tijdens onze pastorale loopbaan te herzien, of zelf geheel te laten vallen en door anderen te vervangen.”

Hjalmar Sundén

Gott erfahren

Das Rollenangebot der Religionen

Blz. 38

Gustaf Wingren hat angedeutet, das Wort Gott müsse eigentlich gegen das Wort "Leben" ausgetauscht werden, damit ein moderner Alltagsmensch verstehen kann, worum es in der Religion eigentlich geht, daß sie nämlich eine Relation zur Totalität enthält.

Gustaf Wingren heeft aangegeven, het woord God moet echt worden vervangen door het woord "leven", zodat een moderne mens kan begrijpen wat er op het spel staat in de religie, namelijk dat het een relatie tot de totaliteit.

Blz. 38-40

Im Jahre 1958 erschien ein zweifellos einseitiges und viele kuriose Behauptungen enthaltendes Buch, das einen recht guten Einblick in diese Lage vermittelt. Sein Titel lautet "Psychologie und Glauben", sein Verfasser ist J.H. van den Bergh, Professor in Leiden, der eine Perspektive mit großem Geschick herausgearbeitet hat, wie man nämlich durch die sogenannte Innerlichkeit - womit die Verinnerlichung von Luther über das 17. und 18. Jahrhundert bis hin zu Lessing und Schleiermacher gemeint ist - dazu gelangt, daß die Religion eine Art Gefühl, ein reiner sozusagen innerer Gehalt ist, ohne alle äußeren Anknüpfungspunkte. Van den Bergh ist dem Kern des Problems außerordentlich nahe gekommen, doch hat er sich von der Möglichkeit, es zu verstehen, ausgeschlossen, wenn er erklärt: "Das Wahrgenommene ist kein Partner." Ja, darauf kommt es an. "Gott", so heißt es bei ihm, "ist eine Person, die Beziehung zu ihm ist ein Dialog, das kann man aber unmöglich von der Beziehung sagen, die Wahrnehmung heißt. Zweifellos hat die Wahrnehmung den Charakter eines Dialogs, die Wirklichkeit spricht zu uns und wir antworten, doch ist es jedem einsichtig, daß der Dialog, der hier gemeint ist, kein Dialog im eigentlichen Sinn des Wortes ist, das Wahrgenommene ist kein Partner." Damit sind wir zum Kern des Problems vorgestoßen. Was wir wahrnehmen oder nicht wahrnehmen, beruht ja in höchstem Maße darauf, welches Referenzsystem im Augenblick der Wahrnehmung unser Gehirn beherrscht. Das Wahrgenommene kann dann als Partner erlebt werden, auch wenn sich kein menschliches Wesen in der Nähe des Wahrnehmenden befindet, wenn etwa das

dominerende Referenzsystem im Augenblick der Wahrnehmung eine Rolle ist. Hier haben wir einen Punkt erreicht, den wir unter keinen Umständen aus den Augen verlieren dürfen, wenn wir unseren Mitmenschen klasmachen wollen, daß ein religiöses Leben weder Infantilismus noch Illusion zu sein braucht.

Der Begriff der Rolle bedarf der Erläuterung. Ich wage nicht vorauszusetzen, daß alle sich darüber im klaren sind, was dieser Begriff beinhaltet. Zunächst denkt man an das Theater, aber seit etwa 20 bis 30 Jahren, vielleicht sogar seit 60 Jahren, ist Rolle zu einem festen wissenschaftlichen Begriff geworden, der hauptsächlich in der Sozialpsychologie verwendet wird.

Den 73. Psalm kennen wir vermutlich alle. Der Mensch, der dort redet, ist psychologisch gesehen eine Rolle. Wir können uns beim Lesen dieses Psalms in diese Rolle einleben und die Fragen und Reflexionen des Psalmisten zu unseren eigenen Fragen und Reflexionen machen. Wir können aber auch sagen, daß wir, jeder einzelne, die Rolle des Psalmisten übernehmen.

In 1958 verscheen een twijfel eenzijdig en vele nieuwsgierige beweringen met boek dat een vrij goed inzicht in deze situatie geeft. Zijn titel is " psychologie en geloof, " de auteur is J. H. van den Bergh, hoogleraar in Leiden, die heeft gewerkt in het vooruitzicht met grote vaardigheid hoe namelijk de zogenaamde innerlijkheid - die de internalisering van Luther op de 17e en 18 Eeuw is bedoeld om Lessing en Schleiermacher - bereiken, dat religie een soort gevoel, om zo te zeggen, een puur innerlijke inhoud, zonder al de externe contactpunten. Van den Bergh, de kern van het probleem is zeer dichtbij komen , maar hij is uitgesloten van de mogelijkheid om het te begrijpen wanneer hij verklaart: ". De waargenomen is niet een partner " Ja, dat is wat telt. "God", zo wordt gezegd tegen hem, "is een persoon, de relatie met hem is een dialoog die onmogelijk te zeggen uit de relatie kan zijn, wordt de perceptie genoemd. Ongetwijfeld is de perceptie heeft het karakter van een dialoog, de realiteit spreekt tot ons en wij zullen antwoorden, maar is er een duidelijk dat de dialoog die hier bedoeld wordt, geen dialoog in de ware zin van het woord is, de gepercipieerde is niet een partner." Wij gevorderd tot de kern van het probleem. Wat we waarnemen of waarnemen berucht zo hoog waarop het referentiesysteem op het moment van de waarneming domineert onze hersenen. De waargenomen kan dan worden gezien als partner ook wanneer geen mens is in de nabijheid van de waarnemer, zoals wanneer de dominante referentiesysteem op het moment van waarneming deel. Hier hebben we een punt dat we kunnen in geen geval uit het oog verliezen als we willen onze collega- klassieker maken dat een religieus leven is noch infantilism moet nog illusie bereikt. Het concept van de rol moet worden verduidelijkt. Ik durf er niet van uitgaan dat alle volledig duidelijk wat de termijn betreft zijn gemaakt. Ten eerste, denk je van het theater, maar sinds ongeveer 20 tot 30 jaar, misschien zelfs in 60 jaar, de rol is uitgegroeid tot een solide wetenschappelijke term die vooral gebruikt wordt in de sociale psychologie.

De 73 We weten Psalm waarschijnlijk allemaal. De man die spreekt er psychologisch een rol. We kunnen ons vestigen in het lezen van deze psalm in deze rol en maken de vragen en reflecties van de psalmist om onze eigen vragen en reflecties. We kunnen ook zeggen dat we, elk een, neemt de rol van de psalmist.

Blz. 41 - 42

Eine Rolle bedeutet nicht nur ein Spielmuster, sie kann auch ein Referenzrahmen sein, der Wahrnehmungen ermöglicht. Die Bibel berichtet nie von einem Geschehen oder einem Ereignis nur um seiner selbst willen, sondern immer unter dem Gesichtspunkt von Gottes Handeln mit dem Menschen. Daher finden wir in der biblischen Tradition die Rolle "Gott". Ein Bibelleser kann nun diese "Rolle" aufnehmen, was nicht bedeutet, daß er diese Rolle selbst spielt, sondern daß er sie "aufnimmt" - taking the role of the other -, womit hier gemeint ist, Gottes Handeln vorwegnehmen. Wenn das, was wir vorwegnehmen, wirklich eintritt, so wird das Eintretende als Gottes Handeln wahrgenommen.

Een rol is niet alleen een spel patronen, kunnen ze ook een referentiekader dat de perceptie toelaat zijn. De Bijbel vertelt nooit van een gebeurtenis of een evenement alleen voor zijn eigen belang, maar altijd met een beroep op Gods handelen met de mens. Daarom vinden we in de bijbelse traditie de rol van "God". Een lezer van de Bijbel kan nu ook deze "rol", wat niet betekent dat hij deze rol zelf zal spelen, maar dat hij "ontvangt" - het nemen van de rol van de andere -, die hier bedoeld wordt, anticiperen op Gods handelen. Als wat we verwachten, echt optreedt, wordt de deelnemer gezien als een daad van God.

Blz. 100

Die biblisch Texte enthalten zahllose Rollenbilder, mit denen sich Menschen identifizieren können. Hierzu einige Beispiele: In der Passafeier identifiziert sich die jüdische Familie mit der Rolle der ausziehenden Israeliten. Die Frauen am Ostermorgen laden den, der gegenüber dem Handeln Gottes in der Auferstehung ratlos ist, zur Rollenübernahme ein. Hierin liegt eine Einsicht: die biblischen Texte sind keine Reportagen ferner Ereignisse. Sie laden zur Identifikation ein, um auf diese Weise zu Gott in Beziehung zu bringen. Sie sind auch mehr als Kerygma, als Anspruch und Zuspruch. Bibeltexte zielen primär darauf, zu Erfahrungen mit Gott zu helfen.

Wenn der identifizierende Umgang mit der Bibel im Sinne der Rollentheorie tatsächlich der Intention der biblischen Texte selbst entspricht und zu elementaren Erfahrungen des Glaubens hinführen kann, dann käme ihm ein bleibendens Erstlingsrecht in der Christenheit zu. Er wäre dann für den Glauben ebenso elementar wie die Geburt für das menschliche Leben.

De Bijbelse teksten bevatten tal van functies waarmee mensen zich kunnen identificeren.

Hier zijn enkele voorbeelden: In het Pascha, het joodse familie geïdentificeerd met de rol van uitkleden Israëlieten . De vrouwen op Paasmorgen, laadt u het, in de opstanding op een verlies met betrekking tot het handelen van God, de rol van een overname. Dit is een inzicht dat de Bijbelse teksten zijn geen meldingen verdere gebeurtenissen. Nodigen u uit om te identificeren, te brengen in deze weg tot God in relatie. Ze zijn ook meer dan kerygma, als vordering en zekerheid. Bijbelteksten zijn primair gericht op het helpen om ervaringen met God.

Als het geïdentificeerde gebruik van de Bijbel in termen van roltheorie daadwerkelijk overeenkomt met de bedoeling van de Bijbelse tekst zelf en kan leiden tot elementaire ervaringen van het geloof, dan zou het een eerste - hopen in het christendom blijven recht . Hij zou net zo elementair als de geboorte van het menselijk leven voor het geloof.

Gerben Heitink

De pastor en de geestelijke gezondheidszorg

Professie en professional

Blz. 15

In de afgelopen decennia, vanaf de jaren zestig, raakt het moderniseringsproces in een stroomversnelling. Het treedt buiten zijn oevers en overstroomt ook het veld van het pastoraat. Het gaat hier om golfbewegingen. Elke nieuwe overstroming laat behalve vuil ook een laagje vruchtbaar slib achter. Heitink noemt dat *ervaringslagen* die zich periodiek op een vorige laag vastzetten en die doordringen. Een interessante vraag die je jezelf bij dit beeld zou kunnen afvragen is: Wie doordringt wat?

Blz. 16

Op de vraag wat pastoraat is gebruikt Heitink de metafoor van een herder. Een beeld wat zijn beperking lijkt te hebben doordat de autonome mens zichzelf niet als afhankelijk en een kuddedier ziet. Als antwoord hierop onderstreept Heitink de profetische kracht van het metafoor met een Bijbelgedeelte uit Ezechiël, waar we lezen over Gods beklag: *4 Zwakke dieren hebben jullie niet laten aansterken, zieke dieren niet genezen, gewonde dieren niet verbonden, verjaagde dieren niet teruggehaald, verdwaalde dieren niet gezocht – jullie hebben de dieren hard en wreed behandeld. 5 Zonder herder raakten ze verstrooid, en werden ze door wilde dieren verslonden. Mijn schapen zijn verstrooid, 6 ze dwalen rond in de bergen en hoog in de heuvels; over heel het aardoppervlak raken ze verstrooid, en er is niemand die naar ze omziet, niemand die naar ze op zoek gaat. Ezechiël 34: 4-6.* In het pastoraat gaat het volgens Heitink om het heil van de enkeling. Het gaat om *heel* de mens. “Een pastoraal gesprek is dus niet over gelovige dingen praten, maar gelovig over *alle* dingen kunnen praten”. Het pastoraat kent hierin verschillende functies: helen, bijstaan, begeleiden en verzoenen. Werkwoorden die het hele leven van de mens in het perspectief van Gods Koninkrijk geplaatst kunnen worden.

Blz. 26

Als geestelijk verzorger sta je in een spanningsveld waarin je zelf een balans zult moeten vinden. De balans tussen professie en professionaliteit. Enerzijds beoefen je een professie, je hebt de gelofte gedaan van toewijding aan God. Anderzijds ben je als professional binnen een instelling aan het werk.

“Men wordt of te veel man of vrouw van de kerk, die zich verre boven het aards en professioneel gewemel verheven voelt, of men verschiet van kleur, wisselt van rol en werpt zich op als therapeut of behandelaar.”

Marinus van den Berg

Omdat het verschil toeneemt...

Blz. 59

Volgens Marinus van den Berg zijn er een aantal aspecten die men van een pastor mag verwachten: Allereerst noemt hij *tijd, aandacht en aanwezigheid* hij benadrukt hier het verschil tussen ‘klokketijd’ en ‘betekenistijd’ (dr. Harry Kunneman). Aandacht ziet hij als een activiteit en de manier waarop je deze invult maakt het verschil in het gesprek en de ontmoeting. Hierin haalt Marinus een uitspraak aan van Herman Andriessen ‘een mens is niet aanwezig maar *kómt* aanwezig’.

Dit maakt dat er van een pastor verwacht mag worden dat hij of zij tijd uitstraalt.

Aandacht voor het levensverhaal. Als pastor maak je tijd voor het levensverhaal van het verleden voor het nu en het heden. Daarbij is aandacht voor het levensverhaal ook aandacht voor de beleving van het leven in het nu.

Aanwezigheid is niet meetbaar, maar wel voelbaar. Vanuit de gedachte dat de waarde van een pastoraal gesprek niet meetbaar is, is het belangrijk dat de pastor zich oefent en groeit in de kwaliteit van de aanwezigheid.

Herkennen, onderkennen en erkennen van religieuze autobiografie. Persoonlijk vind ik dit een mooi inzicht. Marinus erkent dat godsdienst is ontwikkelt en teruggedrongen tot een privé aangelegenheid. Echter geeft hij aan dat het juist van een pastor verwacht mag worden dat hij/zij “ziet hoe iemands religieuze of levensbeschouwelijke geschiedenis, iemand verhaal van waarden en normen, betekenis heeft voor diens leven nu: steunend, inspirerend of storend.” Het gaat er dus om een kader te kunnen creëren in een gesprek waarin je hetgeen de ander zegt kunt plaatsen. Het is een expertise die de pastor bijvoorbeeld in tegenstelling tot een psycholoog te bieden heeft.

Kennis van religieuze rituelen en symbolen. Hierin noemt Marinus de verantwoordelijkheid die de pastor heeft om de kennis van rituele en symbolen over te dragen aan de generatie zorgverleners die hier niet vertrouwd mee is.

Zorg dragen voor ervaringstaal. In zijn antwoord ervoer ik een verlangen naar echtheid. Dat de pastor zich niet mee laat voeren in de ontwikkeling waarbij de gezondheidszorg overspoelt wordt door bedrijfstaal en de patiënt een cliënt of consument wordt. Maar dat je als pastor dicht bij de mens blijft, ook in taal.

Alistair McGrath

Handboek apologetiek

Communicatie van het christelijk geloof

INLEIDING Blz. 9-10

... apologetiek, het deelgebied van christelijk denken dat zich bezighoudt met verantwoording met de kernthema's van het christelijk geloof en doeltreffende communicatie met de niet-christelijke wereld. Het wil een *geëngageerde* houding bevorderen: christenen stimuleren tot interactie met de gangbare denkbeelden in onze cultuur en voorkomen dat christenen daarvoor wegllopen of doen alsof je ze kunt negeren. Apologetiek wil gelovigen aan het denken zetten en denkers aan het geloven.

Apologetiek houdt in dat de intellectuele degelijkheid, de poëtische rijkdom en de spirituele diepgang van het evangelie worden uitgebazuind op een manier die aansluiting kan vinden bij onze cultuur.

1. IN DE STARTBLOKKEN Blz. 11-26

>>Gaaf o.a. over zending, maar hoe kun je deze boodschap vertalen naar de werksetting? Heb je als protestants geestelijk verzorger een Bijbelse zending?<<

‘Ga dus op weg en maak alle volken tot mijn leerlingen’ (Mattheüs 28:19).

Een van de grote thema’s van de christelijke Bijbel is dat wanneer God ons vraagt iets voor Hem te doen, Hij ons ook de dingen geeft die we daarvoor nodig hebben. Omdat Hij ons kent zoals we zijn, rust Hij ons toe voor wat Hij wil dat wij doen. Het zendingsbevel omvat een gebod en een belofte. Het *gebod* van de opgestane Christus is een forse uitdaging: ‘Ga dus op weg en maak alle volken tot mijn leerlingen’ (vs. 19). Zijn *belofte* aan die leerlingen is even geruststellend als bemoedigend: ‘En houd dit voor ogen: ik ben met jullie, alle dagen, tot aan de voltooiing van deze wereld’ (vs 20).

Hoe kunnen christenen hun geloof uitleggen in termen die iets te betekenen hebben voor mensen buiten de kerk? Hoe gaan we om met misverstanden of verkeerde voorstellingen van het christelijk geloof? Hoe vertellen we onze cultuur over de waarheid, aantrekkelijkheid en vreugde van het christelijk evangelie?

BASISTHEMA’S VAN CHRISTELIJKE APOLOGETIEK Blz. 15-20

De drie taken van de apologet in heden en verleden kunnen we samenvatten in drie termen: verdedigen, aanprijzen, vertalen.

1. Verdedigen

Hierbij gaat de apologet op zoek naar de hinderpalen voor geloof. Zijn die ontstaan door misverstanden of verkeerde voorstelling van zaken? Dan moeten die worden gecorrigeerd.

Het is van belang in te zien dat verdediging in het algemeen een reactie is. Iemand heeft ergens problemen mee, en het is onze plicht daarop te reageren. Gelukkig zijn er uitstekende reacties mogelijk, en de apologet moet die kennen en begrijpen. Eerlijke vragen, oprecht gesteld, dienen doeltreffend maar vriendelijk te worden beantwoord.

De Franse apologet Blaise Pascal (1623-1662) maakte eens de scherpzinnige opmerking: ‘Het hart heeft zijn redenen, die de rede niet kent.’ De apologetiek wil deze hindernissen voor geloof signaleren, ongeacht om welke soort hindernis het gaat, en antwoorden bieden die helpen om ze te overwinnen.

Bij apologetiek gaat het evenzeer over persoonlijke instelling en karakter als over je argumenten en analyses.

2. Aanprijzen

Hierbij probeert de apologet te bereiken dat de waarheid en relevantie van het evangelie door zijn publiek worden gezien en gewaardeerd.

3. Vertalen

Hierbij stelt de apologet vast dat veel van de kerngedachten en –thema’s van het christelijk geloof waarschijnlijk voor veel mensen niet bekend is.

...C.S. Lewis... we moeten de taal van ons publiek leren spreken... Ik ben tot de volgende overtuiging gekomen: als je je gedachten niet in de taal van ongeschoolde mensen kunt vertalen, dan waren je gedachten dus verward. Het vermogen om te vertalen bewijst of je zelf weet wat je bedoelt.

Het is niet toevallig dat Christus in gelijkenissen sprak als Hij over het koninkrijk van God vertelde. Hij gebruikte taal en beelden die bekend waren in de agrarische samenleving van het toenmalige Palestina om diepere geestelijke waarheden over te brengen.

Bij apologetiek gaat het om drie thema's:

1. Tegenwerpingen of problemen in verband met het evangelie signaleren, erop reageren en helpen deze hindernissen voor het geloof te overwinnen >>verdedigen<<
2. Het opwindende en heerlijke van het christelijk geloof meedelen, zodat zichtbaar wordt hoe het verandering kan brengen in de menselijke situatie. >>aanprijzen<<
3. De kernideeën van het christelijk geloof overzetten in taal die voor buitenstaanders begrijpelijk is. >>uitleggen/vertalen<<

APOLOGETIEK EN EVANGELISATIE Blz. 20-22

... christelijke apologetiek gaat gepaard met serieuze en voortdurende aandacht voor de 'ultieme vragen' die een cultuur, een bevolkingsgroep of een individu opwerpt, en dat het erom gaat te laten zien hoe het christelijk geloof in staat is op zulke vragen zinvol antwoord te geven. Waar is God in het lijden van de wereld? Is geloof in God redelijk? Apologetiek maakt ruimte vrij voor evangelisatie, zoals Johannes de Doper wegbereider was voor de komst van Jezus van Nazaret.

Evangelisatie gaat verder dan dit streven om in de gegeven cultuur aan te tonen dat het christelijk geloof aannemelijk is. Terwijl apologetiek te beschouwen is als voorbereidend werk voor geloof in Christus, is evangelisatie een uitnodiging aan mensen om te antwoorden op het evangelie. Waar de apologete mikt op *instemming*, mikt de evangelist op *commitment*, op een keuze. Dit wordt goed verwoord in de invloedrijke, breed aanvaarde definitie van evangelisatie van David Bosch heeft gegeven:

Evangelisatie is de verkondiging van redding in Christus aan mensen die niet in Hem geloven, waarbij zij worden opgeroepen tot berouw en bekering, vergeving van zonden wordt toegezegd, en de uitnodiging klinkt om levende leden van Christus' gemeenschap op aarde te worden en een leven in dienst aan anderen te beginnen in de kracht van de Heilige Geest.

Apologetiek werkt op conservatieve toon, evangelisatie werkt uitnodigend. Een apologetisch gesprek over het christelijk geloof kan weliswaar zomaar overgaan in een uitnodiging tot geloof, maar is veel meer gericht op wegnemen van misverstanden, toelichten van denkbeelden, en verkennen van persoonlijke betekenis van geloven. Apologetiek betekent mensen ervan overtuigen dat er een deur naar een andere wereld is, een deur waarvan ze het bestaan misschien nooit hadden vermoed. Evangelisatie betekent mensen helpen die deur te openen en de nieuwe wereld te betreden die daarachter ligt.

2. APOLOGETIEK EN HEDENDAAGSE CULTUUR Blz. 27-40

Apologetiek werkt altijd binnen een specifieke culturele context.

>>Bijvoorbeeld<<

APOLOGETIEK EN MODERNITEIT Blz. 27-29

De dominante cultuur in het Westen van ongeveer 1750 tot 1960 wordt gewoonlijk omschreven als die van 'de moderniteit'. Het gaat hier om een manier van denken die ontstond uit een geloof in universele menselijke ratio als gemeenschappelijk bezit van alle mensen en tijden, die toegang zou geven tot de dieptestructuren van de wereld. De ratio was de sleutel die de raadselen van het leven zou ontsluiten, en redeneren was het instrument van zekerheid. Rationeel denken werd het vertrouwde werktuig van dit cultuurtijdperk. Christelijke apologeten zagen weldra het belang van deze ontwikkeling. Rationele verdediging van het christelijk geloof werd van het allergrootste belang.

APOLOGETIEK EN POSTMODERNISME Blz. 32-36

De grondprincipes blijven wat de altijd zijn geweest:

1. Begrijp het christelijk evangelie.
2. Begrijp de context waarin je apologetiek bedrijft.
3. Ontwikkel een apologetische methode die recht doet aan het evangelie en zoek 'gemeenschappelijk terrein' of 'aanknopingspunten' met de culturele context.

4. HET BELANG VAN HET PUBLIEK – KANSEN EN KWESTIES Blz. 59-74

Apologetiek bij de Joden: Petrus' pinksterpreek – Handelingen 2 (blz. 61-65)

Apologetiek bij de Grieken: Paulus' preek in Athene – Handelingen 17 (blz. 65-68)

Apologetiek bij de Romeinen: Paulus' redevoeringen voor de rechter – Handelingen 24-26 (blz. 68-70)

APOLOGETIEK EN HET PUBLIEK: ALGEMENE PRINCIPES Blz. 71-72

Drie algemene principes zijn er te ontlelen aan wat we hebben opgemerkt over de apologetische redevoeringen in het boek Handelingen. Het is wellicht zinvol die punten samen te vatten en na te gaan wat we er vandaag mee kunnen:

1. *Richt je op het gegeven publiek.* De drie genoemde redevoeringen hadden zeer verschillende toehoorders op het oog. Petrus spreekt voor joden die volkomen vertrouwd zijn met het Oude Testament, en die weet hebben van de grote verwachtingen in het Jodendom. In Athene heeft Paulus het over wat het seculiere Griekse heidendom bezighoudt en hij bedient zich van termen die daar begrepen worden. De apologetische aanpak wordt telkens toegesneden op de eigenaardigheden van het publiek. Wij moeten datzelfde vermogen aan de dag leggen (en dezelfde moeite nemen) om de onveranderlijke goede boodschap te brengen volgens de uiteenlopende behoeften van de verschillende doelgroepen.
2. Het tweede punt is hiermee verwant. *Zoek uit welke autoriteiten het publiek erkent.* Petrus verwijst naar het Oude Testament, want hij weet dat zijn joodse toehoorders dat als gezaghebbend zullen zien. Paulus verwijst naar Griekse dichters wanneer hij in Athene probeert het evangelie te verdedigen. De apologeet moet telkens nagaan welke autoriteiten het gegeven publiek erkent en daarbij bedenken dat een autoriteit die bij het ene publiek zeer hoog aangeschreven staat bij het andere mogelijk geminacht wordt.
3. Bedenk ten slotte dat het van belang is *een betoogtrant te gebruiken de voor de toehoorders gewicht in de schaal legt.* Dat Paulus de regels van de Romeinse juridische praktijk nauwlettend in acht neemt is een voorbeeld van het algemene principe: zorg ervoor dat de waarheid van het evangelie voor ieder soort publiek op de meest effectieve manier gepresenteerd wordt. Paulus had sterke en stevige bewijzen voor zijn onschuld. Maar als hij die had gepresenteerd op een manier die niet aansloot bij de verwachtingen en conventies van zijn gehoor, dan zou zijn optreden een zwakke, ontoereikende indruk hebben gemaakt. Paulus was zo wijs om binnen het conventionele Romeinse kader te werken bij de presentatie en uitwerking van zijn argumenten.

2.3 Literatuur bij het onderwerp 'Werken met militairen':

René de Boer, Jan Peter van Bruggen en Ger Wildering (red.)

Naar eer en geweten

Geestelijke Verzorging en de morele vorming in de krijgsmacht

EEN BEZIELDE KRIJGSMACHT

Geestelijke verzorging en het morele geweten van de militair

Fred van Iersle en Ger Wildering

Blz. 14

Morele waarden en narratieve identiteit

Mensen hebben bovendien waarden waarvan men zou kunnen zeggen dat die in verschillende godsdiensten en levensovertuigingen worden beschouwd als met elkaar verweven, in ieder geval zodanig, dat waarden meer geldig zijn naarmate ze minder geïsoleerd en breder vertakt zijn in andere waarden ('*interrelatedness*'). Vandaar dat ook de *coherentie* van waarden, de samenhang, een punt van aandacht voor godsdienst en levensovertuiging is, en dus voor de geestelijke verzorging. Geestelijk verzorgers spreken graag over de 'hele mens', en dit is een van de aspecten die hiermee worden bedoeld, de mate van integratie van waarden, want dat is een teken van een niet te gefragmenteerd leven, van een coherent levensplan en dergelijke. Echte waarden hebben bovendien een zekere *persistentie*, ze kunnen zich wel ontwikkelen, maar zijn relatief stabiel en hebben continuïteit. Ze sturen menselijk gedrag ook onder een externe druk om die waarden los te laten.

Deze persistente waarden ontlelen hun persistentie in feite vaak aan de verankering in de persoonlijke biografie van mensen, hun levensloop, hun existentiële leerprocessen, hun religieuze en morele socialisatie. Nu is een kenmerk van die biografie dat mensen hierover verhalen vertellen; geen verhaaltjes, maar verhalen. De biografie heeft een narratieve gestalte (Ganzevoort, R., Visser, J., 2007); en als mensen iets meemaken waardoor hun morele identiteit verandert, dan vertellen ze daarover verhalen. Feitelijk is deze biografische narrativiteit uitdrukking van de morele identiteit. De biografie heeft heel dikwijls betrekking op bindingen van mensen: op bindingen die men niet heeft en zou willen hebben; op bindingen die men wel heeft en die goed zijn, of juist beknellend; op bindingen aan herkomst; op bindingen in actuele relaties zoals vriendschappen en relaties; en op binding naar een toekomst met bijvoorbeeld kinderen. In de narratieve identiteit wordt verteld hoe mensen in hun bindingen staan, veranderen daarin zoals huwelijk en scheiding, ondergaan, of zelf kiezen. En in die narratieve identiteit overheerst de beleving, niet een cognitief zelfinzicht 'op zicht'. Geestelijke verzorging bestaat voor een belangrijk deel uit de begeleiding van de constructie, deconstructie en reconstructie van de narratieve identiteit van mensen, en in de begeleiding van expressie van identiteit in de narratieve en rituele tradities van godsdiensten en levensovertuigingen. Dit is logisch, omdat gesprekken met geestelijk verzorgers vaak juist tijdens persoonlijke transitieprocessen worden gevoerd.

Blz. 16-17

Domein en aard van de geestelijk verzorging

Nu kan men zich afvragen: wat heeft dit nu te maken met het domein van de geestelijke verzorging, laten we zeggen: het domein van godsdienst en levensovertuiging, van uiteindelijke zingeving en ethiek, van spiritualiteit?

We noemen hier een aantal gemeenschappelijke functionele kenmerken van godsdiensten en levensovertuigingen op moreel en ethisch gebied.

- (1) Ze bieden funderingen van de waardigheid en waarde van de mens (al of niet in Gods ogen).
- (2) Ze bieden ideaalbeelden van de menselijke persoon, van wat 'een goed mens' is en hebben als zodanig een functie als bron.
- (3) Ze bieden ook contexten voor morele initiatie en socialisatie, soms meer fijnmazig, soms meer grofmazig; soms traditioneel, soms meer modern. Hoe dan ook spelen godsdienst en levensovertuiging een belangrijk rol bij morele opvoeding, hetgeen vooraf gaat aan alles wat later wordt aangeboden als ethiekonderwijs en gewetensvorming.
- (4) Met name bieden ze, in de context van religieuze opvoeding binnen relaties en gezin, een context voor karaktervorming (van der Ven, 1999, 306-347). Dat is heel belangrijk voor de ontwikkeling van wat wel het innerlijk kompas wordt genoemd, het geweten, waaraan mensen richtlijnen ontlelen voor het handelen, die ze ook hanteren als er geen controle is.
- (5) Die karaktervorming vindt plaats via beoefening dan wel 'inoefening' van morele deugden en waarden, waarbij wij terzijde opmerken: een deugd is een goede gewoonte. Een waarde dient vaak om concreet handelen vooraf of achteraf expliciet, reconstruerend –

argumentatief te toetsen. (van morele deugden zegt men in het algemeen dat ze 'beoefend' worden: men verwerft ze door gewoontevorming en dus door 'beoefening'. In het vakgebied van de spiritualiteit spreekt men van 'inoefening', met een connotatie van verinnerlijking. Naar de strekking wordt hiermee voor wat betreft de morele deugden hetzelfde bedoeld als met 'beoefening'. Inoefening duidt daarnaast op zowel de toe-eigening van het geschenk van de rechtstreeks door God geschonken deugden en de acceptatie van de spirituele 'omvorming' van de persoon die daarmee samenhangt. (Noot 9 blz. 25))

- (6) Normen en regels (samengestelde normen) zijn voor de krijgsmacht belangrijk; voor traditionele, fijnmazige, godsdiensten en levensovertuigingen, met specifieke gedragsvoorschriften, zijn ze dat ook. Ze kunnen wel eens botsen, bijvoorbeeld als voedselvoorschriften ervoor zorgen dat de rekening voor voedsel wat hoger uitvalt. Religieuze voedselvoorschriften zijn economisch gezien efficiënt, maar principes kosten nu eenmaal geld.
- (7) Godsdienst en levensovertuiging kennen zowel wegen ter stabilisering en continuering van waarden, als ook modellen voor geestelijke verandering, van dynamisering en transformatie van de morele identiteit, en begeleiding daarvan (van Knippenberg, 2005). In die zin is de bijdrage aan de morele identiteit van militairen niet alleen diep, maar ook breed.
- (8) Het volgende punt is naar onze mening ook essentieel voor de rol van godsdienst en levensovertuiging (dus inclusief spiritualiteit) tegenover ethiek. Ze relativiseren op meta-ethisch niveau de ethiek op tijd, door te stellen dat er 'meer' is dan 'rechten en plichten', gedragscodes en doctrines, en dat het beste in het leven een geschenk is, dat geschonken wordt als genade door God of door genereuze, grootmoedige mensen; een geschenk dat ook kan worden ervaren als de feiten tegenzitten. Hierdoor kunnen godsdienst en levensovertuiging versterkte gejuridiseerde verhoudingen versoepelen en een cultuur van het surplus bevorderen, waardoor mensen eerder ervaren dat ze serieus worden genomen, tot hun recht komen, en waardoor leidinggevend door de deugd van de grootmoedigheid meer oog hebben voor de impact van hun bevelen. Het leven uit de kracht van verlangen en verwondering, waarvoor godsdiensten en levensovertuigingen staan, leidt ook tot een grondhouding van dankbaarheid jegens het leven, die in dezelfde sfeer van grootmoedigheid past. We zijn ervan overtuigd dat dit voor het domein als zodanig geldt, en niet slechts voor enkele stromingen daarin. ('Religion is a moral holiday' zie: W. James, *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature* (Noot 10 blz. 25))

Blz. 18

Geestelijke verzorging, ongeacht de denominatie, doet, juist om reddend van respect voor ieders overtuiging, veel aan bestaansverheldering, aan de constructie en reconstructie van de narratieve identiteit van militairen. Ze besteden daarbij veel aandacht aan bindingen, dus aan *relationaliteit*. In die zin kan men zeggen dat geestelijk verzorgers op het gebied van ethiek niet alleen thematisch werken en niet alleen werken rondom de individuele ervaring, maar vooral ook werken op betrekkningsniveau. Op dit niveau gaat het er vaak om dat ervaringen en beleving van morele identiteit op betrekkningsniveau gedeeld worden, dat wordt verhelderend hoe de militair als persoon zijn professie moreel gezien ervaart en beleeft, hoe de verhouding hiervan tot zijn primaire sociale bindingen (ouders, partner) ervaren wordt. Daarin, daardoorheen, en daaronder spelen vragen rondom existentiële hoofdthema's: de vraag naar uiteindelijke zin, het omgaan met sterfelijkheid (van geliefden, kameraden en zichzelf), en de beleving van morele verantwoordelijkheid, ook in de spanningsverhouding tot professionele verantwoordelijkheid en de grenzen daarvan.

Blz. 19-20

Wachtersambt en zielzorg

Waar staan we nu in de reflectie op de opdracht van de diensten geestelijke verzorging met betrekking tot gewetensvorming? De geestelijk verzorgers hebben allereerst, klassiek theologisch

gesproken, een wachtersambt. (Het begrip wachtersambt is door K. Barth als volgt omschreven: 'De taak van de theologie bestaat daarin, de mensen in de kerk, predikanten en gemeenten, telkens weer daaraan te herinneren dat het leven en handelen van de kerk staat onder deze wet of onder dit evangelie: dat God hier gehoord wil worden. Zij heeft dus te onderscheiden tussen wat Gods Woord is en wat voor Gods wil en Gods werk wordt uitgegeven. Zij heeft een wachtersambt te vervullen tegenover de steeds weer dreigende en ook feitelijk binnenbrekende dwaling waaraan het leven van de kerk bloot staat. De kerk is immers een gemeenschap van feilbare, dwalende en zondige mensen. Het wachtersambt moet de kerk behoeden voor de theologische dwaling die de kerk vervreemdt van haar oorsprong en haar tot zoutloos zout maken zou, als de dwaling in de kerk heersend zou worden. Onder 'theologische' dwaling verstaan we dat een relatieve waarheid zich absoluut stelt en daarmee de plaats gaat innemen van God. De theologie moet tegenover zulk een dwaling oproepen tot inkeer en tot omkeer. Zij moet de predikanten en de gemeenten tot gehoorzaamheid manen.'(K. Barth.

Verkregen op 3 december 2011 van

<http://www.karlbarth.nl/modules.php?name=Content2&pa=showpage&pip=160&page=1>), site van de stichting Karl Barth. Anders gezegd: theologie behoedt de Kerk die op haar beurt de samenleving mede-behoedt in moreel en ethisch opzicht.(Noot 16 blz. 26))

Ze bewaken, vanuit hun perspectief van de 'hele mens', vanuit de aandacht voor de menselijke persoon, mede de minimale moraal in de krijgsmacht, althans als het goed is. Ze zijn alert of normoverschrijdingen zonder politieagent te zijn en kunnen informeel en niet hiërarchisch een bijdrage leveren aan het bespreekbaar maken, bijsturen en corrigeren van de ethische cultuur binnen de organisatie.

Ze doen 'zielzorg'(Nauer, 2001), wat betekent dat ze de aandacht voor het persoon zijn niet isoleren van het dagelijks leven en het dagelijks functioneren van mensen, als persoon en in functie. In termen van zorg bieden zij eerder *care* dan *cure*, ofschoon zielzorg ook bepaalde vormen van *cure* niet uitsluit. Het primaire proces is echter eerder *care* dan *cure*, en daarom intrinsiek relationeel. Daarom moeten geestelijk verzorgers op de militaire werkvloer zijn: dat is hun plaats. Wat ze daar doen, zou men kunnen zeggen, is werken met godsdienst, levensovertuiging, ethiek en spiritualiteit, kortom, maar wat kort door de bocht, zingeving. Ze volgen het zingevingproces: de oorspronkelijke zingeving waarmee mensen de krijgsmacht binnenkomen, de beleving daarvan bij entree in de krijgsmacht, de dynamisering ervan in opleiding en operationele situaties, de reflectie erop in de confrontatie met nieuwe morele ervaringen of met andere zingevingssystemen. Niet minder staan ze naast militairen in hun beleving van verantwoordelijkheid. Daarbij gaat het uiteraard niet om een parallelle commandostructuur of het verlenen van rechtsbijstand, maar om existentiële, geestelijke bijstand, ook in functie.

VORMING DOOR PRESENTIE

De specifieke bijdrage van de geestelijke verzorger aan de morele vorming van de militaire
Pieter Vos

Blz. 96-98

2. De verankering van de geestelijke verzorging in de krijgsmacht

- Allereerst betreft dat de formele positie van de geestelijke verzorger. Hij heeft immers een *onafhankelijke positie in de krijgsmacht op basis van zijn ambt*.
- In de tweede plaats kan de geestelijke verzorger zijn specifieke rol pas vervullen omdat hij *tegelijk volledig participeert in de krijgsmacht*.
- In de derde plaats *representeert de geestelijke verzorger een specifieke levensbeschouwelijke traditie en gemeenschap*.
- In de vierde plaats heeft de geestelijke verzorger ook een belangrijke *functie in het levensbeschouwelijk ondersteunen van iedere militaire, ongeacht diens levensbeschouwelijke opvattingen*.

Blz. 123-124

6. Conclusie

De geestelijke verzorger richt zich op 'de persoon achter de militair' en betreedt daarmee een gebied dat meer omvat dan wat de militaire beroepsethiek naar haar aard kan bestrijken. De geestelijke verzorger kan daarom een belangrijke rol vervullen in het relateren van morele ervaringen van militairen aan vragen met betrekking tot goed en kwaad, zin en betekenis van het leven, mede in het licht van levensbeschouwelijke tradities, die integrerende, oriënterende en kritische betekenissen hebben. Daarmee is de eigen bijdrage aan morele vorming van de geestelijke verzorging als een onderscheiden domein *naast* de vorming in militaire ethiek gelegitimeerd. De geestelijke verzorger is precies daar present waar voor de militair praktische beroepsuitoefening en persoonlijke levensvoering samenkomen. Een protestantse visie biedt enerzijds een eigen kijk op de relatie tussen ethiek en geloof en opent anderzijds in het algemeen de ogen voor de relatie tussen ethische vragen en omvattende levensvragen. De vrije positie van de geestelijke verzorger als 'betrokken buitenstander' in de krijgsmacht geeft hem de ruimte om present te zijn op een manier die geen voorwaarden stelt of gedreven wordt door bepaalde belangen. Deze presentie stelt hem in staat om op een in de krijgsmacht unieke wijze bij te dragen aan de morele vorming van militairen.

Belangrijke benaderingen van morele vorming uit de morele psychologie en de onderwijspedagogiek, te weten *values clarification*, de cognitiefstructuralistische ontwikkelingstheorie, de zorgethiek en de deugdeethiek, leveren bouwstenen voor de wijze waarop de geestelijke verzorger als 'presentiwerker' kan bijdragen aan de morele vorming van de militair. De belangrijkste daaraan te ontleen methodische instrumenten zijn: (1) het uitdagen tot verhelderen, verantwoorden en praktiseren van waarden, (2) het stimuleren om op een hoger denkniveau over morele zaken te denken, (3) het voorleven en stimuleren van een praktijk van zorg door *modelling*, dialoog, praxis en confirmatie, en (4) het voorleven en stimuleren van een deugdzame praktijk door aansluiting bij de persoonlijke identiteit, het levensverhaal en de levensbeschouwing van betrokkenen, door voorbeeldigheid, door het benoemen van en reflecteren op deugden en door het beoefenen van deugden. In afgeleide zin kan de geestelijke verzorger in de vorm van dilemmatrainingen en georganiseerd moreel beraad ook bijdragen aan de ontwikkeling van de morele oordeelsvorming van militairen.

MORELE COMPETENTIE EN MORELE EROSIE

Over moraliteit, geestelijke weerbaarheid en geestelijke verzorging
Jan Hein Mooren

Blz. 148

2. De militair als 'moral agent': beschikken over morele competentie

De moderne soldaat is allang geen marionet meer. Hij gaat er prat op dat hij een professional is. En als zodanig is hij ook een 'moral agent', een individu dat in staat wordt geacht tot zelfstandige morele oordelen. Hij of zij beschikt, met andere woorden, over 'morele competentie'. Iemand is moreel competent als hij is staat is een handeling, situatie of ontwikkeling van gebeurtenissen, alsmede de veronderstelde gevolgen daarvan, op morele gronden en overwegingen te beoordelen en overeenkomstig de uitkomst daarvan het eigen handelen te richten en waar nodig te begrenzen.

Morele competentie is geen op zichzelf staande kwaliteit, maar een intrinsiek onderdeel van de professionaliteit van de militair. Professionaliteit veronderstelt vakkundigheid en oordeelsvermogen. Technische bekwaamheid en strategisch inzicht of het vermogen te vechten waren wellicht in het verleden nodige en voldoende voorwaarden om een goed soldaat te kunnen zijn. Dat is niet langer het geval.

Historisch gezien is het belang van de morele competentie van de individuele militair van tamelijk recente datum. Tussen het blindelings volgen van bevelen en handelen overeenkomstig het eigen geweten ligt daarom nog een groot gebied met uitgestrekte grijze vlekken, die nog uitvoerig verkend moeten worden. Daar is een ingewikkeld proces gaande, waarbij plichtsgevoel, de noodzaak van discipline, groepsdynamische elementen, leiderschap, loyaliteiten en emoties als angst, agressie, afschuw, maar ook idealisme en normen en waarden met elkaar interacteren en om de voorrang strijden. Als gevolg hiervan kan de individuele militair voor ogenschijnlijk tegenstrijdige eisen komen te staan.

Blz. 153

7. Geestelijke verzorging

Geestelijke verzorging is het begeleiden van mensen bij vragen of kwesties die behoren tot het domein van zingeving en levensbeschouwing. Onze oriëntatie op waarden en normen behoort tot dat domein. Waarden en normen maken het handelen betekenisvol, want ons doen en laten is gericht op wat we nastrevenswaardig en toelaatbaar vinden.

Geestelijke verzorging draagt op een individueel niveau bij aan het bevorderen van de geestelijke weerbaarheid en dus aan morele competentie en ze biedt tegenspel aan morele erosie. Geestelijk verzorgers doen dat niet zozeer door te vertrekken vanuit abstracte waarden en normen en ethische redeneringen, hoe belangrijk die ook zijn, maar door aan te sluiten bij de concrete ervaringsverhalen van militairen die van de mogelijkheid tot gesprekken gebruik willen maken. Soms wordt die mogelijkheid aangeboden door aparte afspraken te regelen, soms komen die gesprekken tot stand via nuldelijks-aanwezigheid, zoals ook tijdens uitzendingen vaak het geval is.

Zulke gesprekken gaan dikwijls niet direct en zeker niet uitsluitend over moraliteit. En ze hebben dikwijls ook niet het karakter van analyserende activiteit. Dagelijkse beslommingen, heimwee naar huis of zorgen over een bevalling aan het thuisfront worden narratief afgewisseld met een relaas over wat zich beroepsmatig op de kazerne of tijdens de uitzending voordoet. En daarin komen morele aspecten dikwijls 'en passent' naar voren. Dat is een belangrijk verschil met ethische vorming of begeleiding. Die richt de aandacht op een specifiek aspect, niet op het levensverhaal als zodanig. De geestelijk begeleider raakt meerdere dimensies van zingeving tegelijk aan (Mooren, 1998) en legt, waar nodig, ook verbindingen met de levenbeschouwelijke achtergrond van de militair.

René de Boer, Jan Peter van Bruggen en Fred van Iersel (red.)

Trouw aan jezelf

Hoe de Geestelijke Verzorging kan bijdragen aan de morele vorming van militairen

De vorming van het karakter van de militair Blz. 62-107

Deugdedthiek en de praktijk van morele vorming door de Geestelijke Verzorging in de krijgsmacht.

Pieter Vos

Blz. 67

Specifieke rol van de geestelijk verzorger

Steeds dient de geestelijk verzorger zich ook bewust te zijn van de specifieke rol die hij heeft. Deze rollen kunnen uiteenlopen van vertrouwenspersoon tot bemiddelaar, van moreel voorbeeld tot adviseur, van gespreksleider tot iemand die zelf deel uitmaakt van een peloton en daarvoor ook een bepaalde verantwoordelijkheid draagt. Soms kan zich de vraag voordoen waar de ene rol overgaat in de andere. In het geval van de jonge militair die vanwege de thuissituatie niet verantwoord mee kan op uitzending, verschuift de rol van de geestelijke verzorger van vertrouwenspersoon naar lid van de eenheid en adviseur. Hij besluit de leider van de gewoegroep op de hoogte te stellen van iets dat hem zelf en de groep al geheel aangaat. Voor zo'n keuze zijn geen vaste recepten te geven, het komt

aan op de praktische wijsheid. Wat praktische wijsheid eigenlijk inhoudt, daarover kan wel meer gezegd worden, zoals hieronder nog zal blijken.

Hier komt nog bij dat de geestelijk verzorger zijn rol niet vervult vanuit een willekeurige positie of louter als professional. Kenmerkend is immers dat hij of zij een 'gezondene' is. Juist die positie, al dan niet als kerkelijk ambtsdrager, is bepalend voor de unieke en markante rol die hij of zij kan innemen.

Een van de aspecten waarin het gezonden zijn concreet zichtbaar wordt, is dat de geestelijk verzorger bij uitstek aandacht heeft voor achterliggende concepten van en visies op het goede leven en samenleven, zoals deze verworteld zijn in levensbeschouwing en geloof. Hij heeft in het bijzonder oog en oor voor de diepere bestaansvragen die in allerlei wel en wee van mensen besloten liggen. De geestelijk verzorger loopt een tijdje samen op met een groep militairen, soms op cruciale momenten in hun levensloop. Het opmerkelijke van het functioneren in de krijgsmacht is dat het daarbij uiteindelijk ook gaat om vragen van leven en dood. De geestelijk verzorger kan vanuit zijn unieke rol aandacht geven aan het feit dat deel uitmaken van een *Battlegroup* niet maar een spannend avontuur is, maar een zaak waarbij het eigen leven en dat van anderen op het spel staat. Vervolgens is het wel de vraag op welke manier dit ter sprake moet komen: aansturen op een gesprek erover, een afscheidsbrief laten schrijven of wachten op het goede moment om het over risico's te hebben?

Dit artikel gaat over de vraag hoe de geestelijk verzorger adequaat kan bijdragen aan de morele vorming van militairen, in het bijzonder in het vormingswerk. Daarvoor is geen draaiboek, maar er zijn wel allerlei methoden voorhanden. Deze methoden *tools* hangen echter samen met achterliggende visies op morele vorming. Ik wil ze daar niet van losmaken, maar ze naar voren brengen tegen de achtergrond van een nadere beschouwing van wat morele vorming idealiter inhoudt.

Zelfvorming en methodische begeleiding

Allereerst moeten we beseffen dat morele vorming een proces is dat levenslang doorgaat. Het vormingswerk is daarin slechts een bescheiden onderdeel. In het proces van vorming als geheel heeft de gevormde bovendien *zelf* het hoofdaandeel. Dat onderscheidt vorming bijvoorbeeld van disciplineren, instructie of *drill*, zoals die ook plaatsvinden in de krijgsmacht. Weliswaar *wordt* de gevormde gevormd, maar dat gebeurt toch op zo'n manier dat hij steeds (meer) verantwoordelijkheid neemt voor de eigen gevormdheid en dus vooral zichzelf vormt. Het gaat om de persoonsvorming van de gevormde en dat is uiteindelijk een zaak van de persoon zelf, ook al vormt hij zich met behulp van anderen en vanuit waardevolle bronnen. Het gaat in deze vorming dus *primaire* om de persoon van de militair. Daarom is de geestelijke verzorging niet alleen de aangewezen instantie maar ook de enige mogelijke instantie om binnen de krijgsmacht daarbij begeleiding te bieden.

Tegelijk dient bedacht te worden dat het in het vormingswerk dikwijls gaat om volwassenen bij wie het morele referentiekader zich nog niet altijd heeft uitgekristalliseerd. In de fase van jongvolwassenheid is er nog veel in beweging als het gaat om het zoeken van (morele) levensoriëntatie. De typische cultuur van de krijgsmacht en het onderdeel waar men in dient, brengen allerlei codes met zich mee die moreel van aard zijn en grote invloed kunnen uitoefenen op de ontwikkeling van het eigen waardenkader van (jong) militairen. Maar ook in de verdere levensloop van een militair kunnen zich allerlei gebeurtenissen voordoen die grote (morele) impact hebben.

Blz. 70

Methoden en doelen van morele vorming

Dat vorming uiteindelijk zelfvorming is, neemt niet weg dat er zowel formeel als informeel door anderen gewerkt kan worden aan de morele vorming. Informeel vindt vorming plaats in allerlei

intermenselijke interacties. Daarnaast zijn er formele vormen die als ‘methoden’ ingezet kunnen worden in onderwijsleerprocessen die georganiseerd worden in het kader van het vormingswerk of daarbuiten. Deze georganiseerde vorming gaat veelal terug op achterliggende concepten en theorieën. Vanuit moraalpedagogisch perspectief zijn de belangrijkste formele vormen van morele vorming:

- Overdracht van waarden en normen (overdrachtsmodel);
- waardenverheldering (*valus clarification*);
- de ontwikkeling van de morele oordeelstructuur (het cognitieve ontwikkelingsmodel);
- waardencommunicatie;
- emotionele vorming;
- het stimuleren van affecten gericht op zorg (zorgethiek);
- de vorming van deugden (karaktervorming).

Deze benaderingen staan elk voor een eigen aanpak van morele vorming. Er is steeds een duidelijk verband tussen het concept en de specifieke uitwerking die het krijgt in de praktijk van morele vorming. Tegelijk overlappen diverse benaderingen elkaar ook. Een exclusieve keus hoeft dan ook niet gemaakt te worden. Wel is het van belang na te gaan welke concepten en methoden het meest passend zijn in het vormingswerk van de geestelijke verzorging.

R. Nauta

Ik geloof het wel

Godsdienstpsychologische studies over mens en religie

7 ZIN EN ONZIN VAN DE RELIGIE Blz. 155-163

Mensen zoeken naar zin. Maar geen enkele formule kan de zinvraag bevredigend beantwoorden. De filosoof Nozick geeft de leegte van vele antwoorden aan: “The meaning of life is to seek Union with God” – oh yeah, that one. ‘A meaningful life is a full and productive life’- sure. ‘The purpose of life is to pursue the task of giving meaning tot life’- thanks a lot. ‘The meaning of life is love – yawn. ‘The meaning of life is spiritual perfection’- the upward and onward trip. ‘The meaning of life is getting off the wheel of life and becoming annihilated’- no thanks.’ (Nozick, 1981,573).

De zinvraag veronderstelt een context waarin de vraag beantwoord wordt (Kuitert, 1977, 80). Maar de context, dat geheel, moet weer zin ontvangen vanuit een omvattender geheel. Zolang de ruimere context beperkt is, eindig, is ook de zinvolheid beperkt (cf. Zijlstra, 1989,49). De laatste zin is zo nooit te vinden. Ook als theologisch perspectief verdwijnt de zin, omdat de afloop van dat wat gebeurt uiteindelijk onbekend is. Voor mensen is het echter onmogelijk te leven in een chaotische, ongeordende en onvoorspelbare werkelijkheid, in een bestaan zonder zin. Om hun bestaan te waarborgen maken ze zin – aan datgene wat er met hen gebeurt kennen ze betekenis toe. Ze proberen verklaringen te vinden voor wat er gaande is. Om te kunnen handelen is het noodzakelijk het effect van het handelen te kunnen voorspellen of te kunnen schatten. En die schatting of voorspelling veronderstelt een plausibele verklaring. Al handelende wordt zo zin, de mogelijkheid tot het vinden van betekenis, verondersteld en geloofd.

7.1 Zoeken naar zin Blz. 155-158

Binnen de psychologie houdt de attributietheorie zich bezig met de wijze waarop mensen betekenis geven aan gebeurtenissen. De theorie richt zich op de wijze waarop mensen hun eigen gedrag en dat van anderen verklaren. Daarbij wordt verondersteld dat mensen een redelijke interpretatie zullen geven aan hun eigen gedrag en van dat van anderen – mensen zijn gericht op het realiseren van gekozen doelen binnen een gegeven context. Desgevraagd zijn zij in staat voor hun handelen een redelijke verklaring te geven. In die verklaring verschijnt het gedrag als een resultante van een argumentatieproces waarin verwachtingen en waarden worden gewogen. Deze redeneringen, hoe rationeel ook (zij het als rationeel bedoeld), is oorzakelijk voor dat wat er vervolgens gebeurt (Fay,

1978; Nauta, 1982). De assumptie dat mensen in het algemeen zich rationeel zullen gedragen is het constitutieve principe van de poging gedrag te verklaren door er redenen voor te vinden. Zonder een dergelijk standpunt in te nemen zou er geen grens zijn aan de mogelijke interpretaties die er voor gedragingen en gebeurtenissen te geven zijn. Dan zou de mogelijkheid van gemotiveerd handelen worden ontkend.

De naïeve empiricus die probeert verklaringen te vinden voor wat er gebeurt, is niet onbevooroordeeld. Hij probeert de zaken zo voor te stellen dat hij er zelf zo gunstig mogelijk van afkomt. Mensen zijn zo geneigd successen aan zichzelf toe te schrijven, maar tegelijk verantwoordelijkheid voor falen te ontkennen. Tenzij een strategische bescheidenheid meer opportuun is, bijvoorbeeld wanneer men juist een heldendaad verricht heeft – een oude man die door het ijs zakt is met gevaar voor eigen leven van de verdrinkingsnood gered. Een ontkenning van eigen verdienste roept dan bij de toehoorder de bewonderende reactie op van: zo flink en toch zo bescheiden! Ook het op zich nemen van verantwoordelijkheid na een mislukking kan onder bepaalde omstandigheden zeer gunstig zijn voor het persoonlijk aanzien. Als bijvoorbeeld het falen van anderen overduidelijk is. De volgende dialoog is dan niet ongevoel: ‘het was mijn schuld’, ‘Nee de mijne’, ‘Nee, niet waar, ik heb het gedaan’... waarbij als onuitgesproken claim een beroep wordt gedaan op de sympathie van de toehoorder die wel beter weet (o.a. Miller & Ross, 1975; Zuckerman, 1979; Weary-Bradley, 1978; Weary & Arkin, 1981). Bovendien kenmerkt de quasiwetenschappelijke onderzoeker van het alledaagse leven zich door een natuurlijk conservatisme. Hij geeft de voorkeur aan stabiele, dispositionele attributies en is niet snel geneigd zijn verklaring in het licht van nieuwe informatie bij te stellen. Het gedrag van anderen neemt men waar als uitdrukking van persoonlijke eigenschappen – zij zijn nu eenmaal vrolijk, dom, lui, dominerend, intelligent, terwijl men meent het eigen gedrag beter te kunnen verklaren door te wijzen op de omstandigheden waaronder het plaats vond. Hoewel het eigen gedrag aangepast lijkt aan de situatie, schijnt het alsof anderen gedrag vertonen dat vrij gekozen is en dientengevolge wel een uitdrukking moet zijn van duurzame persoonlijkheidstrekken, motieven en disposities. De gerichtheid op de eigen persoon en de conservatieve tendens in het attributieproces hangen mogelijk ook samen met de behoefte aan controle, beheersing, die aan het zoeken naar betekenis en verklaring inherent is. Als mensen menen te weten hoe de werkelijkheid in elkaar zit – wat wat veroorzaakt – geeft hen dat de mogelijkheid in te grijpen in datgene wat hen overkomt. Naast het zoeken naar ondersteuning van het gevoel van eigenwaarde, is deze behoefte aan controle een belangrijke determinant van het attributieproces (Spilka, Hood & Gorsuch, 1985). Het verlies van controle, van vrijheid roept heftige cognitieve en emotionele reacties op, met name wanneer dat verlies een willekeurig karakter bezit – een aanranding, diefstal, ziekte, ontslag. Wanneer men geen controle heeft over een situatie waarin men getroffen wordt door iets vervelends, is het leed erger dan wanneer men de gebeurtenis heeft zien aankomen en pogingen heeft ondernomen het gevaar te vermijden maar daarin niet is geslaagd. Wil zich geen generaal gevoel van hulpeloosheid ontwikkelen, dan moet men op zo’n onvermijdelijke en onverwachte onaangename gebeurtenis reageren door een poging tot herstel van het gevoel controle te hebben op wat er gebeurt. Dat kan op allerlei wijzen, o.a. door verschillende vormen van secundaire controle (Fiske & Taylor, 1984) – eigen verlangens worden passend gemaakt bij datgene wat de situatie toestaat. Zo is het je overgeven aan de goede zorgen van de dokter, soms de enige mogelijkheid waarop nog enigszins de behandeling kan worden gestuurd: ‘Dokter, u weet het het beste. Doet u maar wat goed voor mij is’. Op die manier wordt de schijn opgehouden zelf te beslissen in een situatie waarin er niets te kiezen valt. Toch worden zo de frustraties vermeden die het gevolg zijn van de idee, machteloos te zijn overgeleverd aan de willekeur van een vreemde. Secundaire controle heeft verschillende vormen. Men kan proberen een onaangename gebeurtenis te voorspellen opdat teleurstelling wordt voorkomen (‘eerste word ik toch niet’). Plaatsvervangende secundaire controle treedt op wanneer men dat doet wat toch gebeurt, bijvoorbeeld men stemt mee met de meest machtige partij en kan dan verheugd zijn over de keuze van de ‘eigen’ kandidaat. Interpretatieve controle blijkt wanneer men het onvermijdelijke als wenselijk duidt. Wanneer bijvoorbeeld falen geïnterpreteerd wordt als noodzakelijk voor verdere groei, geeft dat aan de

negatieve gebeurtenis de schijn van het goede en draagt het bij tot het gevoel controle te hebben over wat ons overkomt.

Mensen proberen greep te houden op dat wat er met hen gebeurt. Maar soms heeft men een overdreven voorstelling van de mate van beheersing die mogelijk is. Mensen lijken er behoefte aan te hebben zich de wereld voor te stellen als een plaats waarin rechtvaardigheid heerst, waarin goede mensen louter goed overkomt en slechte mensen het kwade ten deel valt. Dit geloof in een rechtvaardige wereld heeft een defensief karakter. Het is een produkt van de behoefte aan een beheersbare en beheerste wereld, waarin een ieder krijgt wat hem toebehoort. Het kwade is in zo'n wereld niet willekeurig over mensen verdeeld. Als dat het geval zou zijn, zou men er zelf, rechtvaardige, ook door getroffen kunnen worden. In een rechtvaardige wereld is het niet zo plezierig voor de mensen die slachtoffer zijn. hun ongeluk is per definitie hun eigen schuld, wil de notie van rechtvaardigheid behouden blijven. In de rechtvaardige wereld wordt het lijden de lijdend aangerekend en kwalijk genomen. Het verklaart waarom er zoveel omstanders zijn die bij een ongeluk niet spontaan te hulp schieten – zij denken, zoals de vrienden van Job, dat het slachtoffer zelf schuld heeft aan wat er is gebeurd (Lerner, 1970).

Voor al deze vormen van attributie geldt dat er een werkelijkheid wordt geconstrueerd die naar het mogelijke tegemoetkomt aan eigen behoeften aan betekenis, eigenwaarde en beheersing. Wanneer soms die betekenis niet te vatten is of verklaringen te bedreigend zijn, komt het hele bedrijf van betekenisgeving onder spanning te staan. Als het verklaringsschema te kort schiet, wordt de vraag naar de zin weer actueel. Soms komt er een einde aan de waarom-vragen als er sprake is van een grens waarachter geen antwoord meer verwacht kan worden. Dan wordt de waaromvraag vervangen door de vraag naar het waartoe. Die waartoe-vraag veronderstelt juist het overschrijden van grenzen (Nozick, 1981, 610). Zin veronderstelt het overschrijden van grenzen, opdat er een relatie gelegd kan worden met iets dat waardevol is. Zin veronderstelt een overstijging van eigen waarden, een transcenderen van eigen beperkte betekenis en het leggen van een verband met een externe waarde. Voor sommigen is die waarde God (ibid., 619). Het is een verlegenheidsterm voor het menselijk verlangen naar waarde en betekenis, als men zich bewust wordt van het eigen menselijk tekort. God is het woord dat valt wanneer het vragen naar zin een einde heeft bereikt (Zijlstra, 1989, 49).

Een religieus kader waarin God voorwaardelijk het bestaan waarde en zin verleent, wordt soms op instrumentele wijze gebruikt om de betekenis van gebeurtenissen te verklaren (Spilka, Shaver & Kirkpatrick, 1985). Het religieuze wordt als interpretatiekader gebruikt wanneer gewone verklaringen te kort schieten, wanneer mensen de grenzen van hun eigen existentie ervaren. Grensoverschrijdend wordt het eigen leven weer onder controle gebracht – God heeft mij lief, Hij houdt mij in Zijn hand gevangen. In het gebruik van het religieuze referentiesysteem zit dus iets tegenstrijdigs. Het wordt geactiveerd wanneer verklaringen falen, en eigenlijk de vraag naar zin aan de orde is, maar het genereert een nieuwe verklaring, wanneer dat wat gebeurt toegeschreven wordt aan Gods leiding (cf. Wikström, 1975). In zo'n verklaring zijn overgave en beheersing in elkaar verstrengeld, raken zin en betekenis verward, zijn immanentie en transcendentie ongescheiden.

Vooral zij die, naar Allports indeling, intrinsiek religieus gemotiveerd zijn, zeggen God als verklaring te willen gebruiken. Gorsuch & Smith (1983; cf. Smith & Gorsuch, 1989) vinden dat naarmate mensen (in hun onderzoek: studenten) religieuzer zijn, zij eerder verwijzen naar de verantwoordelijkheid van God voor bepaalde gebeurtenissen. Een verantwoordelijkheid die de eigen oorzakelijkheid nuanceert en accentueert. Ook Ritzema (1979) vindt een positief verband tussen orthodoxie en God-attributies. Naast persoonskenmerken zijn aard en soort gebeurtenis bepalend voor het gebruik van religieuze attributies. In het algemeen worden positieve gebeurtenissen eerder toegeschreven aan Gods leiding dan negatieve (Spilka & Schmidt, 1983). Een gebeurtenis op het medische domein eerder dan een op het gebied van relaties, emoties of financiën. In het algemeen geldt dat religieuze verklaringen worden gegeven wanneer er over een verschijnsel weinig kennis bestaat of wanneer gebeurtenissen onbeheersbaar lijken. Op bescheiden wijze (de mens zaait, maar het is God die de wasdom geeft) wordt ook door predikanten het geloof in God gebruikt als een vorm van secundaire controle. Steun

zoekend bij een machtige helper wordt de onzekerheid van het ambt onder controle gebracht (Nauta, 1988). Niet anders dan in de politieke arena de steun van een beschermende Godfather, fungeert zo het geloof in God de Vader als een illusoire vorm van vermeende zelfbeheersing. Religie geeft zo angstwerende verklaringen voor schijnbaar onverklaarbare gebeurtenissen. Vrome gelovigen schrijven dat wat niet verklaard kan worden toe aan Gods wil, waardoor het gemakkelijker wordt zich te schikken in dat lot. Park, Cohen & Herb (1990) vinden in dit verband dat studenten van protestantse huize met een intrinsieke religieuze oriëntatie, is staat zijn de depressieve effecten van niet te controleren en beheersen spanningen en frustraties te boven te komen en af te weren, omdat het geloof het hen mogelijk maakt ook betekenis te vinden in negatieve ervaringen. In Tilburgs onderzoek onder afgestudeerden van de Katholieke Economische Hogeschool (de latere KUB), wordt echter geconstateerd dat aan wat men meent te beheersen – wat economen betreft zijn dit vaker maatschappelijke dan persoonlijke kwesties – eerder ook een religieuze zin wordt toegekend (Monquil & Nauta, 1992, 269ev.). Deze economen zullen vaker een religieuze duiding geven aan maatschappelijke verschijnselen dan aan problemen in het persoonlijke domein. Religie biedt voor hen dus geen soelaas, een troost in moeilijke tijden, maar is een verrijkende interpretatie van de maatschappelijk werkelijkheid. Bij persoonlijke turbulenties, waarvoor men zichzelf verantwoordelijk acht, zoekt men liever zijn heil in eigen kracht (ibid., 274). Het religieuze interpretatiekader vormt een bevestiging van eigen zekerheid, in plaats van een compensatie voor eigen onzekerheid, en fungeert dus als een vorm van secundaire controle.

7.2 Onzin en bijgeloof Blz. 159-161

In de mate echter waarin vrome opvattingen iets van waarde bieden, is er ook iets waardevols te verliezen. Dit leidt Batson, Schoenrade & Ventis (1993) ertoe te veronderstellen dat, op grond van een behoefte aan cognitieve consistentie (o.a. Festinger, 1957), geloofsovertuigingen eigenlijk een inherente weerstand bezitten tegen verandering. Vanwege hun nut weerstaan zij kritiek en belemmeren zij reflectie op hun waarheid. Religieuze opvattingen zijn relatief stabiel, onveranderbaar omdat zij in staat zijn zinvolle antwoorden te geven op een hele reeks existentiële vragen. Zodoende bevorderen zij ook het gevoel van eigenwaarde. Die eigenwaarde wordt versterkt door te geloven dat men op unieke wijze inzicht heeft in de kern en grond van het bestaan, eigenlijk zelfs de waarheid bezit. Indien dat het geval is, zal zo iemand niet gemakkelijk die overtuiging laten varen. Bovendien veranderen diepgevoelde religieuze overtuigingen niet gemakkelijk omdat er bijna altijd sprake is van een publieke expressie en binding aan die opvattingen. Men heeft er over gesproken en er zich naar gedragen, anderen weten dat men het geloof ernstig neemt. Om van mening te veranderen, moet men dan toegeven ongelijk te hebben gehad. Wat gezichtsverlies betekent. Ten derde worden religieuze opvattingen tamelijk hardnekkig vastgehouden omdat men niet alleen die overtuiging is toegedaan, maar meestal deelgenoot is in een gemeenschap van medegelovigen. Als er al kritiek is, twijfel, dat treedt die gemeenschap op als bron van sociale steun, helpt ze te vechten tegen die aanvechtingen en aantijgingen. Een steun die functioneert ondanks het mogelijke fenomeen van de pluralistische ignorantie: allen denken dat ieder ander gelooft, maar zij zelf geloven niet. Festinger's theorie over cognitieve dissonantie voorspelt nu dat wanneer oprechte gelovigen geconfronteerd worden met een onweerlegbaar contradictoire opvatting, zij nieuwe informatie zullen zoeken, die consonant is met die opvattingen waar men het meest aan hecht. Voor zulke gelovigen is dat meestal de eigen godsdienstige overtuiging, en niet een of andere kritiek daarop. Het merkwaardige geval doet zich dus voor dat gelovigen die geconfronteerd worden met tegenspraak, nog meer overtuigd zullen raken van het eigen gelijk.

De aardige en meer tot de verbeelding sprekende bevestiging van deze theorie werd door Festinger beschreven in het verslag over een misverstaan laatste oordeel (Festinger, Riecken & Schachter, 1957). Toevallig leest hij in het lokale nieuwsblad, dat een zekere mrs. Keech uit een naburige stad bericht heeft ontvangen, ergens uit de kosmos vandaan van wezens van een andere planeet die de aarde hebben bezocht, dat een grote overstroming haar woonplaats zal verdelgen, vlak voor zonsopgang op 21 december. Festinger en enkele collega's sluiten zich aan bij een groep die meent

dat gelovigen gered zullen worden door een vliegende schotel aan de vooravond van de grote vloed. Samen met deze Seekers wachten zij de grote gebeurtenis af, benieuwd naar wat er zal gebeuren met deze groep gelovigen mocht de ramp, wel verhoopt maar onverwacht, niet doorgaan. Wachtend in de koude nacht, blijft de klop op de deur uit. de wijzers van de klok gaan voorbij aan het tijdstip van middernacht. Er gebeurt niets. De vliegende schotel verschijnt niet. In een eerste reactie grijpen wanhoop en teleurstelling om zich heen. De groep wachtenden is verslagen. Maar tegen een uur of vijf in de ochtend draagt Mrs. Keech een boodschap voor die ze zojuist heeft ontvangen. Ze meldt dat ze bericht heeft gehad dat dankzij het geloof van deze kleine schare het land gered is van een ramp. Deze verklaring wordt door de aanwezigen met vreugde ontvangen. Kranten en radiostations worden opgebeld om het nieuws te vertellen. Waren aanvankelijk bekeringspogingen achterwege gebleven, nu wordt met een grote ijver gepoogd anderen te overtuigen van het eigen gelijk. Deze verandering in houding en gedrag, in aanpassing aan de feiten, wordt mogelijk gemaakt door de sociale ondersteuning van de groep. Seekers die op het cruciale moment met vakantie waren, zoals veel studenten die lid waren van de groep, toonden niet deze intensificatie in geloof, maar vielen juist van hun geloof af. Zij vertrouwden de profetie niet meer. Overeenkomstig de cognitieve dissonantie theorie blijkt dus hoe disconfirmatie niet altijd leidt tot geloofsafval, maar onder bepaalde condities juist tot aanpassing en intensificatie.

De condities waaronder iemand door een weerlegging van eigen overtuiging zelfs niet geschokt raakt maar juist bevestigd wordt in dat geloof, vertonen een gefaseerde samenhang: Er is sprake van een sterke overtuiging; publiekelijk heeft men van zijn geloof blijk gegeven; dat geloof wordt op onmiskenbare wijze weerlegd; volgend op deze disconfirmatie kan men rekenen op steun van geloofsgenoten. Onder deze omstandigheden voorspelt Festinger dat de oprechte gelovige, de vrome belijder, niet van zijn geloof valt, maar juist ertoe gedreven wordt dat geloof met des te meer overtuiging en ijver te verkondigen. De betrekkelijk eenvoudige gedachte die dit proces verklaart is ongeveer als volgt. Als steeds meer mensen overtuigd kunnen worden van de juistheid van deze ideeën, dan moeten ze wel juist zijn. bekeringsdrift is zo een van de krachtigste strategieën tot het reduceren van dissonantie en twijfel. Zo ook in het Nieuwe Testament. Op Jezus dood en het uitblijven van het Koninkrijk Gods, voor vele volgelingen dissonantie verwekkende feiten en gebeurtenissen, werd met een grote missionaire activiteit gereageerd (cf. Wernik, 1975). Ook Paulus' optreden is vanuit dit theoretisch gezichtspunt beter te belichten. In het conflict met de christengemeente te Jeruzalem over de zending onder heidenen, zoekt Paulus op allerlei manieren sociale steun. Hij kiest zijn basis in Antiochië en werkt en reist nooit zonder metgezellen, zij het vaderlijke vrienden of jonge gezellen (cf. Rebell, 1986). Het succes van zijn missie bevestigt het gelijk van zijn dissonantie opvattingen en dwingt anderen tot erkenning. Een zekere acceptatie valt hem uiteindelijk ten deel op het apostelconvent te Jeruzalem (Gal. 2, 1-10) (Bucher, 1992; Theissen, 1983). Deze studies over cognitieve dissonantie bevestigen hoe overtuigingen eens gevestigd niet zo gemakkelijk weer worden prijs gegeven, of zoals Batson, Schoenrade & Ventis (1993, 202) betogen: 'devout beliefs are psychologically binding'.

Hoewel enerzijds geloof, christelijk geloof, vrij maakt van existentiële zorgen, omdat het zorgt voor zin en betekenis, verhindert zo'n geloof ook, naarmate het meer het karakter heeft van een echt geloof, een overgave 'for better and worse', een kritische reflectie over waarheid en waarden. De ontwikkeling van zulke krachtige ideeën wordt bepaald door dezelfde processen als die leiden tot intensificatie bij falsificatie – versterking van eigen waarde, publieke commitment, sociale steun. De nieuwe gelovige wordt overtuigd door zijn uitverkiezing tot een selecte groep van zij die het licht hebben gezien. Een boemerang effect zorgt ervoor dat mensen die publiekelijk tonen te handelen in overeenstemming met hun opvattingen, bij het horen van tegenargumenten alleen maar des te meer overtuigd raken van het eigen gelijk (cf. Kiesler, 1971). Sociale ondersteuning ten slotte is nodig om het zo gewonen geloof te behouden. Naarmate opvattingen uitgesprokener worden en extremer, als gevolg van de zojuist beschreven processen en invloeden, raakt men vervreemd van vroegere vrienden en bekenden. Zo geïsoleerd is men temeer aangewezen op en afhankelijk van degenen met wie men eenzelfde kijk op de werkelijkheid deelt. Immers de verbondenheid met gelijkgezinden

maakt weerbaarder tegen dissidente opvattingen van buiten, maar vermindert ook de oppositie tegen de beïnvloeding door de eigen groep. Een dergelijke beïnvloeding in is met name effectief als men het groepslidmaatschap hogelijk waardeert maar nog onzeker is over acceptatie. Zo is het begrijpelijk dat bekeerlingen en novieten altijd een extremer standpunt innemen en rechter in de leer zijn dan gevestigde leden, deze nieuwelingen zijn vaak 'roomser dan de paus'. Een dergelijk extreem standpunt maakt de breuk met andere groepen waarvan eveneens deel uit maakt des te duidelijker en definitiever, waardoor men weer meer afhankelijk wordt van de groep en de opvattingen die men zojuist heeft omarmd. Een weg terug lijkt zo bijna uitgesloten (cf. Long & Hadden, 1983). Dit proces van toenemende isolatie en betrokkenheid, van intensificatie en extremisering produceert zo geloofsovertuigingen die diep geworteld raken en zelfs bij niet te weerleggen tegenargumenten, door de gelovigen niet worden opgegeven. Zo is te verklaren hoe allerlei religieuze sekten hun leden in de ogenschijnlijk meest vreemde opvattingen kunnen doen geloven, een geloof dat sommigen hun leven kost (Nauta, 1993a).

7.3 Waan en werkelijkheid Blz. 161-163

Werd in de vorige paragraaf nog uitgegaan van de mogelijkheid dat godsdienst bevrijdt van de existentiële zorgen door een perspectief te bieden op zin en betekenis, in de moderne samenleving is dat antwoord voorzover het verwijst naar een transcendente werkelijkheid, een werkelijkheid achter deze werkelijkheid, verdacht. De idee van zo'n dubbele werkelijkheid kan niet anders dan berusten op een fictie of waan. Voor velen staat dan ook religie ter discussie, en in plaats van te helpen bij het vinden van een verklaring voor wat is, stelt religie zelf een probleem dat om een oplossing vraagt. Door Bonhoeffer is in zijn religiekritiek dat platoonse idee van een dubbele werkelijkheid al verworpen. Deze wereld is de enige en dus de werkelijke wereld en in deze wereld ligt de bestemming van de mens (Bonhoeffer, 1966; cf. Sperna Weiland, 1970, 82, 116 ev.). Het geloof in zo'n werkelijkheid achter de werkelijkheid wordt gevoed door de religieuze ervaring, een ervaring die juist als religieus wordt getypeerd door te zeggen dat het gewone wordt overstege. De vraag naar de werkelijkheid, een kennisvraag, verschuift zo naar de ervaring, naar het eigene van die ervaring. Tegelijk verandert zo ook het perspectief – in plaats van een metafysisch en epistemologisch kenprobleem, is er nu sprake van een psychologisch vraagstuk van motieven, wensen en verlangens die de ervaring, die er een is van beleven, van affectiviteit, kleuren. Vanuit deze verschuiving worden projectie (een werkelijkheid bepaald door het verlangen) en waan (een werkelijkheid bepaald door het affect) van betekenis voor een beter verstaan van de dubbelheid die door het geloof wordt verondersteld. Die dubbelheid van de religieuze werkelijkheid impliceert niet noodzakelijkerwijs een wereld achter deze wereld, maar op zijn minst wel de ambiguïteit van de werkelijkheid die in het alledaagse bestaan ervaren wordt. De twijfel die door Gods afwezigheid wordt gewekt, wordt telkens in geloof bevestigd en ontkend (Van Ouwerkerk, 1986).

Gewone mensen geloven op een wijze die wel aangevochten wordt door verlangens en behoeften, maar zij ontszeggen hun geloof de vreemdheid die eigen is aan de waan. Een waan die als een idiosyncratische, isolerende, vervormde kijk op de werkelijkheid wordt beoordeeld door degenen die erin niet delen, maar als echter dan echt wordt beleefd door de waanzinnige. Corveleyn (1993) geeft een aantal verschillen aan tussen waan en werkelijkheid van het geloof. Geloven is per definitie twijfel. Voorzover er sprake is van zekerheid, weten, kennen, voelen, ervaren, vertrouwen, zijn dat vooral frasen uit de reflectie achteraf (ibid., 56). Het zijn vooral kenmerken van het zo moeizaam bevochten resultaat van het geloven, maar zelden eigenschappen van het geloven als activiteit. Het gewone geloven kent momenten van begeestering, van intuïtieve zekerheid en directe aanschouwing, maar vaker ook perioden van onverschilligheid en twijfel. Het gewone geloofsleven, de alledaagse religieuze werkelijkheidsbeleving kent de modaliteit van de overtuiging zonder absoluteit. Er is een stille zekerheid. Alleen in de waan is de zekerheid overheersend en almachtig. De absoluteit ervan is niet onmiddellijk gegeven, maar wordt verworven in een poging de absolute angst af te wenden. Die onverwoestbare zekerheid van de waan wordt gemotiveerd door het verlangen de paniek van de vervreemding te voorkomen, en de confrontatie met het niets te ontgaan. Voorzover het geloof zeker is, is het gebaseerd op vertrouwen, vanzelfsprekendheid. De

onmatige zekerheid van de waan vloeit voort uit de angst voor het verlies van die zekerheid. Geloofszekerheid verwijst naar collectieve overtuigingen, naar een traditie van denken. De zekerheid van het geloof veronderstelt dus een invloed van buiten, is daarom dynamisch, veranderlijk en communicatief. De waandenkbeelden zijn daarentegen persoonlijk, singulier, onverwoestbaar, defensief. Hoewel het geloof momenten kent van overgave en begeestering, is er steeds ook huiver voor die fascinatie van het overweldigende. Die twijfel, het ongeloof aan de waarheid van het eigen verlangen, werkt bevrijdend en verbindend, terwijl de zekerheid van de waan juist isoleert en beklemmt.

Om de eigen aard van het geloof te vatten is dus niet zozeer de psychotische waan als model van werkelijkheidsbeleving te gebruiken, als wel de perversie. In de perversie wordt de werkelijkheid niet verdrongen, zoals in de neurose, of verworpen, zoals in de psychose, maar geloochend (Vandermeersch, 1993, 45; cf. Schmidbauer, 1985). De echte gelovige erkent de negativiteit, de afwezigheid, die voor de geloofsdaad essentieel is. Zoals in de religie Gods werkelijkheid er een is van afwezigheid, zo wordt ook in de perversie de werkelijkheid geloochend. De lust wordt ervaren in het verbodene. In de perversie wordt de werkelijkheid zowel bevestigd als ontkend. Het is een manier om in verhouding te staan tot de werkelijkheid, die de werkelijkheid tegelijk in conventionele zin als waar en normaal bevestigt, maar meteen ook de zo gevestigde orde doorbreekt. De bevestiging van het voor waar houden is nodig om de overtreding mogelijk te maken, waardoor men zich boven de waarheidsbevestiging stelt (ibid., 46). De perversie verhoudt zich structureel tot het geloof als kitsch tegenover kunst, als het cynisch genot tegenover het tragische lot. Juist in de perversie komt de dubbelzinnigheid van het bestaan als noodzakelijk naar voren. Een dubbelzinnigheid die blijkt in ritueel, in feest en viering, in de religie überhaupt. In de religie is men zich bewust van de dramatische prestatie van de gewoonheid (Van Ouwerkerk, 1993, 82; cf. Perone, 1992). Een alledaagsheid zoals die het duidelijkst wordt geïllustreerd in het spel van het kind, dat door herhaling en experiment de meest schokkende ervaringen omzet in gewoonheid, terwijl in het gewone van het spel steeds verwezen wordt naar oorspronkelijke ervaringen van vreugde en verschrikking. Het alledaagse is zo gekenmerkt door de spanning van het gewone en het buitengewone. Het buitengewone staat niet tegenover het alledaagse maar begrenst het, terwijl de religie de grens is van het buitengewone (Van Ouwerkerk, 1993, 94). Dit religieuze als grens van de grens van het gewone, laat zich kennen in verhalen waarin aan dat religieuze de naam van God wordt gegeven en het betrokken wordt op alledaagse lotgevallen en gebeurtenissen.

Gespreksnotitie: Over kerkelijke zending en geestelijke verzorging

Ds. C. Smit, predikant – secretaris Protestants Geestelijke Verzorging

Gespreksnotitie

Over kerkelijke zending en geestelijke verzorging

Aan: CIO-M

Van: ds. C. Smit, predikant-secretaris PGV

Datum: december 2013

1 Inleiding, doel en opzet

Vanouds was een zending voor geestelijk verzorgers vanzelfsprekend omdat het geestelijk ambt de drager en het vanzelfsprekende uitgangspunt vormde voor een bijzondere opdracht tot geestelijk verzorger. Zonder ambt geen aanstelling als geestelijk verzorger. Deze benadering was passend in een tijd, waarin m.n. de christelijke kerken een dragende en vanzelfsprekende factor waren in het hart van de samenleving.

De tijden zijn veranderd. De kerken en andere levensbeschouwelijke of religieuze instituties die als zendende instantie dienen zijn in de samenleving nog steeds aanwezig. Maar niet alleen is het ledenaantal van kerken en andere levensbeschouwelijke instituties dalende, ook is hun maatschappelijke rol en die van hun representanten in de samenleving veranderd als gevolg van processen van secularisering, individualisering, deinstitutionalisering, ontzuiling en opkomst en professionalisering van nieuwe zorgverlenende beroepen.

De vraag naar nut en noodzaak van geestelijke verzorging en in het bijzonder naar de waarde van de ambtelijke zending voor geestelijke verzorging is het licht van het voorgaande verklaarbaar.

Inmiddels wordt die vraag van diverse antwoorden voorzien, hetgeen leidt tot een diverse praktijk (vgl. gezondheidszorginstellingen, politie).

Deze notitie, die geschreven is op verzoek van het CIO-M en de hoofdkrijgsmachtpredikant, wil een aanzet geven tot een gesprek binnen het CIO-M aangaande waarde en betekenis van de zending of ambtelijke binding van protestantse geestelijk verzorgers. Ik kies daarbij voor het buitenperspectief van de professionele geestelijk verzorger en niet voor het binnenperspectief van de kerkelijk ambtsdrager. Ik hoop daarmee in beeld te krijgen wat de waarde en betekenis van de kerkelijke zending is voor protestantse geestelijk verzorgers met het oog op hun functie in de specifieke context van de krijgsmacht.

Ik begin met het omschrijven van geestelijke verzorging (2). Vervolgens ga ik in op enkele gronden voor aanwezigheid van geestelijke verzorging in de krijgsmacht (3). Aansluitend geef ik een aantal gedachten over de mogelijke waarde en betekenis van een (ambtelijke) zending voor de geestelijke verzorging (4). Ik sluit af met een conclusie en enkele aandachtspunten voor het kerkelijk gesprek (5).

2 Geestelijke verzorging

Geestelijke verzorging of zielzorg is aandacht en zorg voor mensen en hun levensverhaal met het oog op de spirituele of geestelijke dimensie van hun leven.

De geestelijk verzorger heeft niet zozeer de positie van de deskundige hulpverlener, maar die van *deskundig reis- en lotgenoot* (presentiebenadering, nuldelyns) die met haar/zijn gesprekspartner zoekt naar een begaanbare weg in het leven. Dit vraagt van de geestelijke verzorger deskundigheid die tot uiting komt in een specifieke relatie op basis van een persoonlijk doorleefde spiritualiteit.

De **deskundigheid** van een geestelijk verzorger bestaat in

- vertrouwdheid met, kennis van en inzicht in de spirituele of geestelijke dimensie van het leven,
- vertrouwdheid met en vaardigheid in kritische (zelf)reflectie
- kennis van en inzicht in de verschillende levensbeschouwelijke, spirituele of levensbeschouwelijke tradities,
- kennis van en inzicht en vaardigheid in het verbinden van levensverhalen van mensen met de grote verhalen van de levensbeschouwelijke tradities
- vertrouwdheid met, kennis van en inzicht en vaardigheid in rituelen

pagina 1 van 6

Gespreksnotitie

Over kerkelijke zending en geestelijke verzorging

Aan: CIO-M

Van: ds. C. Smit, predikant-secretaris PGV

Datum: december 2013

- vertrouwdsheid met, kennis van, inzicht en vaardigheid in verschillende begeleidingsmethoden
- vertrouwdsheid met, kennis van, inzicht en vaardigheid in ondersteunende gespreks- en communicatietechnieken met het oog op (inter)levensbeschouwelijke communicatie
- vertrouwdsheid met, kennis van en inzicht in en affiniteit met de context (i.c. de krijgsmacht)

De geestelijk verzorger gaat een **relatie** aan op basis van 'evenmenselijkheid' die wordt gekenmerkt door

- aandachtige betrokkenheid die persoonlijk van aard is
- respectvolle solidariteit vanuit het perspectief van de lotgenoot
- kritische loyaliteit die in een volwassen relatie wordt verondersteld
- heldere identiteit van de onderscheiden gesprekspartners.

Een geestelijk verzorger dient over een doorleefde, persoonlijke **spiritualiteit**¹ te beschikken van waaruit zij/hij het eigen leven leeft en vormgeeft. Constituerende elementen² daarvan zijn

- de persoonlijke *biografie*
- de *traditie* waarin men staat of het erfgoed waarmee men zich verbonden heeft
- de culturele *context* of de tijdgeest
- de *inoefening* of de wijze waarop men zich haar/zijn spiritualiteit eigen maakt
- de *religieuze ervaring* als weg waarlangs men deel krijgt aan het goddelijke

De discussie binnen de geestelijke verzorging in zorginstellingen en de eindnota van de zgn.

Regiegroep³ onderstreept het belang hiervan, wanneer gewezen wordt op de zgn.

levensbeschouwelijke competentie als voorwaarde om geestelijk verzorger te kunnen worden.⁴ Een doorleefde spiritualiteit is daarmee meer dan een bijkomend verschijnsel, maar vormt de basis en het hart van het beroep van geestelijk verzorger.

3 Geestelijke verzorging en de krijgsmacht

De krijgsmacht is een bijzondere organisatie. Haar doel is het genereren van gevechtskracht om namens de overheid geweld te hanteren of daarmee te dreigen "ten behoeve van de verdediging en ter bescherming van de belangen van het Koninkrijk, alsmede ten behoeve van de handhaving en de bevordering van de internationale rechtsorde"⁵

Wanneer de overheid de krijgsmacht inzet, brengt zij militairen in situaties die indringende existentiële en levensbeschouwelijke vragen oproepen rondom bijv. dood en leven, goed en kwaad, gehoorzaamheid en persoonlijke verantwoordelijkheid, individu en collectief, macht en onmacht, zin en zinleegte. Ook brengt de overheid militairen in een situatie waarin ze enkele grondrechten niet meer geldend kunnen maken, waaronder het recht op vrije godsdienstuitoefening. Op basis hiervan heeft de overheid

¹ VGVZ, *Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen*, Amersfoort 2002, 15: "Het ambt en de eigen spiritualiteit behoren zo tot het hart van de professionele identiteit."

² G. Heitink, "Spiritualiteit" in: J. Doolaard (red), *Nieuw handboek geestelijke verzorging*, Kampen 2006, 872

³ De Regiegroep Toekomstig Bestel Geestelijke Verzorging (Regiegroep) is ingesteld op initiatief van de VGVZ (7 juni 2010). Deze Regiegroep is geen commissie van de VGVZ maar een breed samengestelde commissie *sui generis*, die bestond uit vertegenwoordigers van de VGVZ, SKGV, RKK, PKN, HV en het CIO. Op 14 januari 2013 presenteerde ze haar Eindnota.

⁴ Uitgangspunt 1 in Eindnota Regiegroep.

⁵ Grondwet Art. 97

Gespreksnotitie

Over kerkelijke zending en geestelijke verzorging

Aan: CIO-M
Van: ds. C. Smit, predikant-secretaris PGV
Datum: december 2013

- de *morele plicht* goed voor haar militaire burgers te zorgen, zowel in fysiek, mentaal, sociaal als geestelijk (spiritueel) opzicht, en
- de *grondwettelijke plicht* te faciliteren dat ook deze (militaire) burgers gebruik kunnen maken van hun grondwettelijke vrijheden, waaronder de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging.⁶

Omdat de krijgsmacht wereldwijd wordt ingezet en militairen daardoor regelmatig ver van huis zijn in soms desolate oorden, is passende, in de krijgsmacht geïntegreerde geestelijke verzorging nodig, net als medische, psychologische en (psycho)sociale zorg.

4 Kerkelijke zending en geestelijke verzorging in de krijgsmacht

Tot op de dag van vandaag is een levensbeschouwelijke of ambtelijke zending een aanstellingsvoorwaarde voor geestelijk verzorgers in de krijgsmacht. Ditzelfde geldt overigens voor de geestelijk verzorgers in justitiële inrichtingen. Door de overheid erkende zendende instanties hebben het alleenrecht om geestelijk verzorgers voor benoeming door de minister voor te dragen. Maar zowel bij de politie als bij gezondheidszorginstellingen ligt dit anders.

De verleiding bestaat om de vraag naar het 'waarom' van *gezonden* geestelijke verzorging te benaderen vanuit deze bestaande monopoliepositie met het oog op het behoud daarvan. De belangen van de zendende instanties gaan dan nadrukkelijk een rol spelen. Deze belangen zijn breder dan de belangen van de geestelijke verzorging op zich. Hoe zinnig en legitiem een dergelijke benadering ook mag zijn, gaat toch daarover gaat deze notitie niet.

Een ander aspect vormen de levensbeschouwelijke, theologische en kerkelijke overwegingen binnen die zendende instanties op grond waarvan geestelijk verzorgers worden uitgezonden. Waarom zouden de kerken geestelijk verzorgers uitzenden en waarom moeten dat dienaren van het Woord zijn? Met het oog op het gesprek met de overheid (of de samenleving) is het van groot belang, dat de kerken hun theologische argumenten hiervoor (gezamenlijk) kunnen verantwoorden met het oog op de context en de praktijk van de geestelijke verzorging. Hier liggen belangrijke vragen die om een antwoord vragen. In het gesprek tussen de verschillende kerken, zullen de contouren van deze theologische legitimatie van geestelijke verzorging duidelijk moeten worden.

In deze paragraaf beperk ik mij tot enkele gedachten over kerkelijke zending die vanuit het perspectief van geestelijke verzorging relevant zijn voor de geestelijke verzorging in de krijgsmacht.

4.1 Spiritualiteit en levensbeschouwelijke competentie

Vanuit het perspectief van de geestelijke verzorging wil een kerkelijk zending zoveel zeggen als: Deze geestelijk verzorger is *vanuit levensbeschouwelijk oogpunt* bekwaam en bevoegd om op te treden als geestelijk verzorger namens de zendende instantie. In de taal van de Regiegroep hebben we het over de zgn. *levensbeschouwelijke competentie*.⁷ Hoewel er nog geen algemeen geldende definitie is van deze competentie, bestaat er wel brede overeenstemming in de opvatting dat deze competentie het hart vormt van het vak of beroep van geestelijk verzorger. Ik breng deze competentie in verband met de eigen spiritualiteit van de geestelijk verzorger. Een godsdienstige of levensbeschouwelijke zending is daarvan een bevestiging en borging en daarmee van constituerende betekenis. Overigens wil dat niet zeggen, dat een geestelijk verzorger zonder zending niet kan beschikken over deze

⁶ Grondwet Art. 6

⁷ Uitgangspunt 3 in Eindnota Regiegroep: "Wie de zending of benoeming heeft verkregen, voldoet aan de eis van levensbeschouwelijke competentie en is daarmee bevoegd. Men is dan ambtsdrager en representeert de betrokken traditie met alle daarbij behorende rechten en plichten."

Gespreksnotitie

Over kerkelijke zending en geestelijke verzorging

Aan: CIO-M
Van: ds. C. Smit, predikant-secretaris PGV
Datum: december 2013

fundamentele levensbeschouwelijke competentie in de zin van een doorleefde persoonlijke spiritualiteit. Wel wil hiermee gezegd zijn, dat een zending de persoonlijke spiritualiteit of levensbeschouwelijke competentie kleurt en ondersteunt.

4.2 Identiteit en traditie

Geestelijk verzorgers zijn als betrokken reisgenoot of lotgenoot gesprekspartner voor militairen met het oog op de geestelijke dimensie van het leven. Deze geestelijke of spirituele dimensie van het leven komt aan het licht in de interactie. Deze interactie kan slechts plaatsvinden, wanneer de geestelijk verzorger zelf en haar/zijn spiritualiteit niet buiten schot blijft. Helderheid over wie de geestelijk verzorger is (identiteit) en waar zij/hij levensbeschouwelijk staat (spiritualiteit) is geboden. Een zending vanuit een levensbeschouwelijke traditie bevestigt de geestelijke identiteit van de geestelijk verzorger en maakt haar/zijn levensbeschouwelijke competentie herkenbaar en toetsbaar. In en vanuit de traditie wordt spiritualiteit geleerd, geoefend en onderhouden en daarmee wordt de levensbeschouwelijke identiteit van de geestelijk verzorger gevormd, gevoed en versterkt.

4.3 Representatie

Wie gezonden is, representeert de zender. Dit gebeurt door verschillende erkende levensbeschouwelijk zendende instanties. Deze zendende instanties zijn de door de overheid erkende dragers van de grote religieuze en levensbeschouwelijke tradities die binnen onze multireligieuze en multiculturele samenleving leven. Ze bieden fundamentele waarden- en levensoriëntaties. Gezonden geestelijk verzorgers stellen hun traditie present en brengen namens hun zenders deze waarden en oriëntaties in. In zoverre dit tot uiting wordt gebracht in kerkdiensten, vieringen, herdenkingen, rituelen e.d., is een zending (volmacht) onontbeerlijk.

4.4 Passende zorg en rituelen

Binnen de samenleving leven allerlei verwachtingen t.a.v. geestelijken. Een zending verschaft duidelijkheid over wat van een geestelijk verzorger verwacht mag worden. Een dominee is geen rabbijn, een aalmoezenier geen humanistisch raadvrouw of -man, een imam geen pandit. De specifieke context van de krijgsmacht brengt met zich mee, dat militairen lang niet altijd een beroep kunnen doen een lokale geestelijke van eigen voorkeur. Een zending voor geestelijk verzorgers in de krijgsmacht vanuit verschillende tradities garandeert de aanwezigheid van een voor militairen levensbeschouwelijk geautoriseerde, passende geestelijke zorg. Daardoor wordt het mogelijk de militairen adequaat te ondersteunen bij het vorm geven van hun geestelijk leven en het vervullen van hun religieuze plichten in passende geestelijke zorg en aandacht en rituelen.

4.5 Vrijplaats

Een van de voorwaarden voor goede geestelijke verzorging in de krijgsmacht is, dat aan militairen de ruimte wordt geboden zich vrij uit te spreken. Dit wordt wel de vrijplaatsfunctie genoemd. Vertrouwelijkheid is daarom voor goede geestelijke verzorging van eminent belang. Zij die een geestelijk ambt bekleden beloven daarbij vertrouwelijk te zullen houden, wat hen als zodanig ter kennis is gekomen (ambtsgeheim). Dit ambtsgeheim wordt juridisch beschermd door het zgn. verschoningsrecht. Dit recht is gebonden aan de status van geestelijk ambtsdrager. Een zending verschaft aan een geestelijk verzorger deze status. Een ambtelijke zending borgt derhalve het verschoningsrecht voor geestelijk verzorgers en de voor goede geestelijke zorg onontbeerlijke onafhankelijke positie in een organisatie.

pagina 4 van 6

Gespreksnotitie

Over kerkelijke zending en geestelijke verzorging

Aan: CIO-M
Van: ds. C. Smit, predikant-secretaris PGV
Datum: december 2013

4.6 Nadelen

In het voorgaande is vooral gelet op de (mogelijk) waarde en betekenis van een levensbeschouwelijke of religieuze zending. Maar zijn er ook nadelen of bezwaren aan verbonden? In deze paragraaf noem ik er vier, nl. het ontbreken van representatie van de levensbeschouwelijk ongebonden, de aansluiting bij de uit verschillende traditionele elementen in elkaar geknutselde levensbeschouwingen, opgelopen schade en een verborgen (missionaire) agenda.

4.6.1 Representatie van levensbeschouwelijk en religieus ongebonden

Het aantal Nederlanders dat geen binding (meer) heeft met een bepaalde levensbeschouwelijke of religieuze traditie is in de laatste decennia enorm toegenomen. Deze mensen en hun levensbeschouwing lijken niet te zijn vertegenwoordigd bij gezonden geestelijke verzorging. Formeel is dit juist. Tegelijk ligt daar een probleem, omdat deze mensen er juist bewust vanaf zien zich te rekenen tot een bepaalde groep, traditie of gemeenschap.

Op grond hiervan zoekt de zgn. Regiegroep naar een alternatieve borging van de levensbeschouwelijke competentie door een nog op te richten Raad voor onafhankelijke spiritualiteit⁸. Of dit een begaanbare weg is zal blijken. Een andere mogelijkheid zou kunnen zijn de zending van geestelijk verzorgers zodanig te formuleren dat in alle gevallen sprake is van een open, niet-exclusief en veelkleurig levensbeschouwelijk en religieus aanbod van geestelijke zorg. (zie ook 4.6.2)

4.6.2 Geknutselde levensbeschouwing (bricolage)

Veel Nederlanders knutselen (bricolage) met behulp van elementen uit verschillende tradities hun eigen levensbeschouwing in elkaar. Het is de deskundigheid van een geestelijk verzorger hierin begeleiding te bieden. Zou dit niet juist vragen om geestelijk verzorgers die niet aan één bepaalde traditie gebonden zijn?

Vakmanschap en gebruik van goede materialen bepalen in niet geringe mate de kwaliteit van soliditeit van het bouwwerk. Het vakmanschap van de geestelijk verzorger berust op haar/zijn deskundigheid waaronder de theologische professionaliteit⁹ en op haar/zijn spiritualiteit die juist in het kader van spirituele tradities en gemeenschappen wordt geoefend, waarbij de elementen vanuit verschillende tradities van binnenuit worden beproefd. Zo bezien is een zending voor een geestelijk verzorger met het oog op de levensbeschouwelijk knutselende mens niet noodzakelijkerwijs een nadeel, maar versterkt en ondersteunt zij de levensbeschouwelijke competentie. Op dit punt zijn niet-gezonden geestelijk verzorgers mogelijk kwetsbaarder.

4.6.3 Opgelopen schade

Een deel van de Nederlanders die geen binding meer hebben met een bepaalde levensbeschouwelijke of religieuze traditie, heeft ronduit slechte ervaringen opgedaan met vertegenwoordigers van die traditie en heeft daarbij schade opgelopen. In een dergelijke situatie kan een zending waardoor een geestelijk verzorger tevens optreedt en wordt gezien als representant van de betreffende traditie, een nadeel zijn en een belemmering vormen om haar/zijn werk te doen. Geestelijk verzorgers krijgen hiermee met enige regelmaat te maken en het vraagt van hen grote

⁸ Uitgangspunten 4 en 5 in Eindnota Regiegroep,

⁹ R.R. Ganzevoort, 'Geestelijke verzorging kan niet zonder theologie. Een reactie op Pitstra & Zock' in: *Handelingen* 36/2, Utrecht 2009, 26 "Geestelijk verzorgers moeten vaardig zijn in het onderkennen, analyseren, interpreteren, evalueren en waar nodig bijsturen van het omgaan met het heilige in het leven van mensen."

Gespreksnotitie

Over kerkelijke zending en geestelijke verzorging

Aan: CIO-M
Van: ds. C. Smit, predikant-secretaris PGV
Datum: december 2013

fijngevoeligheid, deskundigheid en wijsheid in hun persoonlijk optreden. Ten tweede wil ik opmerken dat veelkleurige geestelijke zorg aan dit nadeel tegemoet kan komen.

4.6.4 Verborgen agenda

Een vierde bezwaar is, dat een gezonden geestelijk verzorger vanuit haar/zijn zending een verborgen (missionaire) agenda kan hebben en de ander vooral zou willen overtuigen van de waarde van de eigen traditie ten koste van andere tradities. De vrijheid van de ander zou hierdoor in het gedrang kunnen komen. Dit kan inderdaad het geval zijn, wanneer het "ambt" van geestelijk verzorger exclusief vanuit en met het oog op de belangen van de betreffende traditie wordt geformuleerd. Van de zendende instanties moet daarom op dit punt worden gevraagd om hun zending helder te formuleren in relatie tot geestelijk verzorging zoals daar in paragraaf 2 over geschreven is. Een andere element om aan dit bezwaar tegemoet te komen is een goede opleiding, waarin zowel de aspecten van deskundigheid, relatie en spiritualiteit goed uit de verf komen. Overigens is het m.i. niet aangetoond, dat niet-gezonden geestelijk verzorgers op dit punt zouden afwijken van gezonden geestelijk verzorgers en daarin minder kwetsbaar zouden zijn. Ook zij hebben hun eigen overtuigingen waaruit ze leven en werken en waar ze niet achter terug kunnen of willen?

5 Conclusie

In het licht van het voorgaande kan de conclusie zijn, dat vanuit het perspectief van de geestelijke verzorging een zending van grote waarde kan zijn. Een zending schept duidelijkheid over wie de geestelijk verzorger is, wat zij/hij gelooft, wie hij/zij representeert, wat van hem/haar in levensbeschouwelijk of godsdienstig opzicht verwacht kan worden, en welke ondersteuning en veiligheid zij/hij kan bieden. De bezwaren tegen een zending doen, mits met de nodige zorgvuldigheid behandeld, aan de waarde van een zending m.i. niet af.

In het voorgaande is een zending niet op voorhand gekoppeld aan een bepaald geestelijk ambt. Dit neemt m.i. niet weg, dat juist de status van geestelijke (ambt) van grote betekenis is en blijft met het oog op belangrijke elementen van het werk van een geestelijk verzorger (vieringen, rituelen, ambtsgeheim).

Enkele aandachtspunten voor het kerkelijk gesprek:

- Het is de verantwoordelijkheid van de kerken een gezamenlijke theologische visie te presenteren op geestelijke verzorging in de krijgsmacht en daarmee een antwoord te geven op de vraag, waarom zij geestelijk verzorgers hiertoe zouden uitzenden.
- Het is zinrijk de zending tot een eigentijdse praktijk van geestelijke verzorging opnieuw te formuleren in relatie tot de inhoud en functie van de traditionele protestantse ambten van oudste, dienaar van het Woord en diaken. Dit bevordert de duidelijkheid omtrent de kerkelijke positie en ambtelijke status van geestelijk verzorgers.

Den Haag, december 2013
Kees Smit
predikant-secretaris PGV

pagina 6 van 6

Bijlage III – Praktijkcases door protestants geestelijk verzorgers

3.1 Document Protestants geestelijk verzorgers 1

Achtergrond en dragende visie voor mijn gv-werk:

Missie Diensten Geestelijke Verzorging en Protestantse Geestelijke Verzorging

“De Diensten Geestelijke Verzorging dragen bij aan het (geestelijk) welbevinden van militairen, overig defensiepersoneel, veteranen en het thuisfront, en aan de moraliteit van de Krijgsmacht als geheel. Dit doen zij door zichtbare aanwezigheid op de werkvloer, persoonlijke contacten en begeleiding, groepswork, bezinningsdiensten, kerkelijke vieringen, knelpuntsignalering en –advisering. Zingeving en ethiek staan hierbij centraal.”

“De Dienst Protestantse Geestelijke Verzorging ondersteunt militairen en hun directe relaties bij geloof en zingeving. De krijgsmachtspredikant is deskundig in levensbeschouwelijke communicatie in de krijgsmacht. Zorg voor humaniteit, met name bij geweldsoptreden, internationale samenwerking en vredesopbouw, heeft zijn/ haar bijzondere aandacht. De krijgsmachtspredikanten verrichten pastoraat namens hun zendende kerken. Zij zijn geroepen omwille van het evangelie van Jezus Christus. Als ambtsdragers van hun kerk gaan zij voor in liturgie en bezinning van militairen overal ter wereld.”

Vrijplaats

Voor de gv-er is de zending van de zendende instantie bepalend voor zijn positie. De gv-er neemt een vrijplaats in, vanwege de scheiding van kerk en staat. Het innemen van die vrijplaats wil zeggen dat er binnen de militaire organisatie een plek is waar mensen in alle vrijheid hun verhaal kunnen doen, zonder dat daar consequenties aan vast zitten.

De gv-er is niet opgenomen in de hiërarchische verhoudingen die binnen de krijgsmacht van toepassing zijn.

De gv-er is burger in uniform met dezelfde rechten en plichten als de militair met dien verstande dat de gv-er qualitate qua verschoningsrecht heeft. De gv-er heeft dus een vertrouwenspositie en als zodanig heeft hij ook geheimhouding, tenzij er bijzondere omstandigheden zijn waarin het noodzakelijk is om informatie met anderen te delen.

Verantwoording

Als krijgsmachtspredikant bekleed ik een ambt vanuit de protestantse kerken. Vertegenwoordigers uit deze kerken vormen samen de Commissie Inzake Overheidszaken Militairen (CIO-M). Elke krijgsmachtspredikant is inhoudelijk verantwoording schuldig aan zijn/haar eigen kerk. Als ambtsdrager is de krijgsmachtspredikant verantwoordelijk om in nauwe samenwerking met andere collega's invulling te geven aan zijn taak. De staflandmachtspredikant binnen de dienst is de direct leidinggevende van de krijgsmachtspredikant op locatie.

Mijn missie en visie

Komt voort uit mijn (geloofs)overtuiging. D.w.z. dat ik geloof dienstbaar te mogen zijn voor mensen. Hen waar nodig te (onder)steunen in (de zoektocht van) het leven. Dat begint met het 'present' zijn, d.w.z. betrokken zijn bij hun leven en activiteiten. Naast mensen staan, als mens verwijzend naar het (A)andere, het *méér* in het leven.

Omdat daarin (naar ik hoop en geloof) de Schepper van alle leven zich present stelt.

Belangrijk uitgangspunt daarbij voor mij is de 'eigen verantwoordelijkheid' van mensen. Dat is ook wat mensen tot mensen maakt. Geroepen antwoord te geven op de uitdaging(en) waar het menselijk bestaan mensen voor stelt.

Er gebeuren soms dingen in het leven waardoor (het lijkt dat) mensen die eigen verantwoordelijkheid niet meer kunnen of willen nemen.

Door met deze mensen het contact aan te gaan, hen daar waar nodig bij te staan en te begeleiden, hoop ik voor hen van betekenis te kunnen zijn, zodat zij frank en vrij hun levensweg (weer) kunnen vervolgen.

3.2 Document Protestants geestelijk verzorgers 2

Kerst 2013

Vandaag ontvangen wij een bijzonder kerstgeschenk. Een concert van de Luchtmachtkapel die haar thuis heeft hier op de vliegbasis Gilze Rijen met daarbij enkele vocale gastoptredens. Een mooi geschenk om dit jaar te ontvangen voor alle medewerkers van de Vliegbasis. Een kerstgeschenk voor ons allemaal want muziek is een taal die iedereen kan verstaan. De muziek spreekt ons aan met feestelijke, kameraadschappelijke, humorvolle, vrolijke en hartverwarmende klanken, maar spreekt ook gevoelens aan van verlies, gemis, afscheid. De beelden van het leven van militairen die op het scherm voorbij komen, zullen herkenbaar zijn en de muziek zeker onderstrepen. Omdat dit concert over het leven zelf gaat zal dit iedereen aanspreken op een manier.

Het is vaak hollen, rennen, vallen, opstaan en gewoon weer doorgaan maar kerst en de laatste dagen van het jaar nodigen uit om toch eens even stil te staan. Ook dat hoort als vanzelfsprekend van het leven. Al is het maar om je koers opnieuw te bepalen. Al is het maar om te kijken of dat wat je doet nog steeds dat is wat je leuk vindt om te doen en waar je als mens tot je recht komt. En al is het maar om je te realiseren .....

Voor veel mensen is 2013 een bewogen jaar, velen moesten op zoek naar een nieuwe werkplek en sommigen zijn hier nog steeds mee bezig. Ook hebben we enkele collega's aan de dood verloren, collega's die nog altijd worden gemist. En er gebeurde zoveel meere dan hier is te zeggen. En ik weet dat u ook thuis dingen te vieren heeft maar ook zorgen kent. Zorgen om een zieke partner, een ziek kind of ouders, uw baan of die van uw partner. Zorgen om uzelf.

Kerst gaat over hoop en verlangen. Hoop en verlangen temidden van alles wat daarmee in tegenspraak is. Hopen op een nieuw begin, een tijd waarin alles anders zal zijn. Hopen soms tegen beter in, omdat het goed is en kracht geeft om met die hoop en dat verlangen te leven. Daarover schreef Vaclav Havel een zeer waardevol gedicht.

Nelson Mandela, bleef hopen op zijn vrijheid hoewel zijn gevangenschap 27 jaar duurde, hij bleef hopen op een vrije wereld waarin ook zijn leven geen grenzen kende.

Hij bleef hopen hoewel er weinig tekenen waren die wezen op een snelle vrijlating en omwenteling van het regime van apartheid. Hij bleef hopen op zijn eigen vrijheid en die van anderen.

Ook Jezus, die we gedenken met het feest van Kerst, wilde de machtigen van die tijd en hun regels omverwerpen om zodoende ruimte te maken voor mensen die monddood waren gemaakt. Hij wilde vrijheid voor ieder mens, ieder mens was voor hem belangrijk, ieder mens waardevol.

Ik zie ook op dit veld mensen die werken en leven vanuit die gedachte. Ik zie een Sm die omziet naar de mensen van zijn sq, het in de gaten heeft als er iets speelt bij zijn mensen. Ik zie een cdt die probeert mensen tot hun recht te laten komen, en zo zie ik veel meer mensen die wat hun functie en rang ook mag zijn omzien naar hun collega's. Ik zie de mensen van amarant met volledige aandacht voor hun werk en voor de mensen die ze ontmoeten.

Ik wens u allen een Kerst toe en laatste dagen van dit jaar waarin u kunt stilstaan en een moment kunt nadenken over wat voor u van waarde is en waarvan u hoopt dat het voor u van waarde zal blijven. Ik wens u allen een werkplek waar u tot u recht kan komen.

Ik wens u allen tijd en ruimte, met uw families en geliefdes en ik wens ons allen toe dat we ons mogen laten inspireren door mensen van vroeg en nu, van Jezus die de hoop was van mensen in zijn tijd, van Mandela die bleef strijden voor vrijheid en die mens bleef ondanks wat hem was aangedaan. Ik dank u voor uw aandacht. Een goede maaltijd gewenst.

3.3 Document Protestants geestelijk verzorgers 3

Voor mij is protestantse geestelijke verzorging nauw verbonden aan het beeld van de Emmaüsgangers.

Samen oplopen, samen beleven, de goede en de minder goede dingen. Om vanuit die gelijkheid van medemenselijkheid een gesprekspartner te zijn, iemand die je op verhaal laat komen. Die ruimte biedt en een veilige plaats, oog en aandacht heeft voor dat wat de ander bezig houdt. Ik zoek mensen op, maar mensen zijn ook welkom om langs te komen. Waarbij mijn bron mijn geloof en mijn kerkelijke traditie is. Ik werk vanuit mijn geloof in de zin dat het voor mij bepalend is voor hoe ik naar mensen en naar de wereld kijk. Het geeft mij kracht en inspiratie. Soms komt het in gesprekken ter sprake, maar dat hoeft niet. Vanuit mijn traditie ben ik in staat om rituelen uit te voeren en te begeleiden. Huwelijk, maar ook begrafenissen en de doop. Ik kan met en voor mensen bidden. handreikingen doen, soms troost bieden en iets laten zien van hoe God naar mensen kijkt en mensen het gevoel geven dat ze werkelijk gezien zijn.

Wanneer ik voor het eerst op mijn locatie kom krijg ik van meerdere mensen te horen dat ik met kerst een toespraak moet gaan houden. Ik bemerk bij mezelf dat ik hiermee worstel. Ik vind het erg leuk dat deze traditie er is, maar ik vraag mezelf ook af wat ik moet gaan zeggen. Dit is de eerste keer dat een ieder mij zal zien, eigenlijk mijn visitekaartje. Ik sta daar als dominee, maar het is geen kerkdienst. Er zullen christenen in de zaal zitten en niet-christenen. Ik wil aan beide groepen recht doen, maar ik wil ook recht doen aan mijzelf. Ik bemerk bij mezelf dat ik in voorbereiding heen en weer slinger tussen niet christelijke verhalen, met een goede moraal en het kerstverhaal zelf. Op de ochtend van tevoren zou ik het gaan uitschrijven, maar doordat er mensen langskwamen ben ik er niet aan toegekomen. Aangezien ik het geheel al vaak in mijn hoofd had opgezegd, besluit ik om het uit mijn hoofd te doen. Dit is voor mij de eerste keer, zonder spiekbrieftje.

Na de commandant is het mijn beurt...Aangezien ik geen papier heb besluit ik om de microfoon van de lessenaar af te halen en er achter vandaan te stappen. Dit ging wat klungelig en ik zei: "Ik heb niet zoveel met lessenaars." Ik stap er achter vandaan en begin mijn verhaal.

Ik ben dankbaar dat ik hier iets mag zeggen. Ik heb geworsteld met wat ik zou gaan zeggen. U zit te wachten op uw eten en vast niet te wachten op een lange speech. Er waren ook mensen bereid om mijn tekst te schrijven, maar ik heb er toch maar voor gekozen om mijn eigen woorden te kiezen. Vandaag is de kerstlunch en ik moest er zo aan denken dat wanneer we een verhaal kennen dat we doordat we het einde weten soms lijken te vergeten hoe het verhaal was. Misschien kent u het kerstverhaal wel en misschien ook niet. Ik denk dat het niet gemakkelijk is geweest. Maria raakte ongehuwd zwanger. In die tijd kon daar de doodstraf door steniging op staan. Jozef overwoog om niet met haar te trouwen en van haar te scheiden. Vervolgens moesten ze op weg naar Bethlehem om zich in te laten schrijven. Samen op weg, weg van de veilige thuisplaats en familie. Hoogzwanger op pad, om dan daar te ontdekken dat er geen plaats voor hen was. Uiteindelijk is Maria bevallen en legde ze haar kind in een kribbe, een mooi woord, wat niets anders betekent dan een voederbak. Voor Jozef en Maria is het geen gemakkelijke tijd geweest en misschien hebben zij het soms wel ervaren als een chaos. De dingen leken niet gemakkelijk en mooi te gaan...Geheel anders dan misschien verwacht of gehoopt. Misschien zegt u wel, maar dominee, met mij gaat alle heel goed. Dan ben ik blij voor u... Misschien zegt u wel : "Ik herken wel iets van die chaos in mijn eigen leven." Misschien is er ziekte in uw leven, lichamelijk of psychisch. Bij uzelf of bij mensen die geliefd bij u zijn. Onzekerheid qua werk. De commandant gaf al aan dat we een onzeker jaar tegemoet gaan. Misschien is wel de eerste keer kerst sinds u dit jaar een geliefde hebt moeten begraven. Chaos.....

Mijn wens voor u dit jaar is dat net zoals het kerstverhaal er ondanks de chaos, iets goeds uit mag voortkomen. Dat er hoop zichtbaar mag worden en een licht mag schijnen in de duisternis. Laten we een moment stil zijn waarin u als u wilt mag bidden. Of anders kunt u dit moment nemen om te denken aan wie of wat u dierbaar is.

-----STILTE-----

Moge u vrede ontvangen daar waar onrust heerst
Moge u hoop ontvangen daar waar wanhoop is
Moge u kracht ontvangen daar waar zwakte is en
Mogen er mensen zijn op uw pad om u te helpen wanneer u zelf niet meer verder kan

3.4 Document Protestants geestelijk verzorgers 4

DE VERJAARDAG VAN DE KLU

WOENSDRECHT 1 JULI 2010

Zeer geachte collega's

Misschien herkent u dit...

Je hebt een receptie of een feestelijke bijeenkomst georganiseerd voor familie, vrienden, collega's. Ter gelegenheid van een jubileum, of een afscheid, of het behalen van een diploma of titel...ik noem maar wat.

En dan loopt er iemand rond van wie niemand eigenlijk weet wie het is. Je vraagt aan je vrouw: ken jij hem? En zij zegt: nee, ik dacht dat het iemand van jouw werk was...En jij zegt: oh, ik dacht dat het een collega van jou was...

De persoon in kwestie nuttigt een glaasje, eet wat bitterballen, neemt beleefd afscheid, maar tot op de dag van vandaag weet niemand wie het nu eigenlijk was.

Zo sta ik hier op dit ogenblik ook een beetje, als die onbekende gast.

En het wordt nog gekker als die onbekende gast het woord neemt en de gastvrouw en gastheer begint toe te spreken. En dat is nou uitgerekend wat ik hier sta te doen...

Mag ik me daarom kort aan u voor te stellen: mijn naam is (...), en met ingang van vandaag, uitgerekend op deze verjaardag van de Koninklijke Luchtmacht, ben ik als geestelijk verzorger geplaatst op dit veld en meteen werd mij de eervolle taak gegund, vanmorgen het woord te mogen voeren

Ik hoop niet lang die onbekende gast in uw midden te zijn, maar snel een vertrouwde en betrouwbare collega voor u te zijn, en ik verheug me erop, met velen van u nader kennis te maken in de komende tijd.

Intussen vraag ik begrip voor beginnersfouten...Ik ben afkomstig uit de modder en klei van de Koninklijke Landmacht, en alle blauw aan mijn lijf is splinternieuw afkomstig uit de magazijnen van het KPU bedrijf; en vooral aan deze pet moet ik echt nog even wennen...die voelt nog niet alsof hij voor mij gemaakt is...

Hoe anders mijn leven met ingang van vandaag wordt, werd me het meest duidelijk toen ik afgelopen week van hetzelfde KPU bedrijf post kreeg, waarin stond dat ik mijn puptentje en slaapzak per omgaande moest komen inleveren...Kennelijk is het bivakkeren in een tentje niet iets dat kenmerkend voor het werken bij de KLU is...

Toch...en nu word ik serieus, heb ik wel gevoel voor de KLU ontwikkeld in de afgelopen jaren.

Tweemaal ben ik in de afgelopen jaren als geestelijk verzorger, toegevoegd aan de Air Task Force op Kandahar Airfield in Afghanistan, op uitzending geweest en daar heb ik oprechte waardering en respect gekregen voor de sfeer en mentaliteit bij de luchtmacht. Ik heb gezien hoe hoog de werklust kan oplopen, hoe collega's en hun gezinnen de afgelopen jaren, tot op de dag van vandaag, hebben moeten leren omgaan met een zeer hoge frequentie van uitzendingen. Tijdens de adaptatiegesprekken op Kreta heb ik in relatief korte tijd meermalen dezelfde collega's voor een tweede of derde keer opgevangen.

Ik heb gezien hoe in het inzetgebied hard, nauwgezet en zorgvuldig dag en nacht wordt doorgewerkt om de kisten optimaal in conditie te houden en te kunnen voldoen aan alle vragen. Ik heb gezien hoe de bemanning van de Cougars en Chinooks, regelmatig met uitermate moeilijke en ook emotioneel zware taken te maken krijgen als het transport van doden en zwaar gewonden, en hoe Apache en F 16 vliegers daadwerkelijk operationele inzet in gevechtssituaties leveren, waarbij je weet dat het letterlijk om leven en dood van mensen gaat.

Ik heb me tijdens die uitzendingen thuis gevoeld in de sfeer die ik aantrof bij de collega's van de KLU, zozeer dat het mijn eigen wens is geweest, nog eens een plaatsing bij de luchtmacht te mogen vervullen. Hetgeen met ingang van vandaag dus het geval is.

Op een verjaardag kijk je even terug. Het is een soort 'oud en nieuw'.

En hoewel dat voor mij persoonlijk nog niet opgaat voor wat betreft de gebeurtenissen op dit veld in de twaalf maanden die aan deze dag voorafgingen, realiseer ik me dat bij alles wat vandaag gememoreerd kan worden aan mooie en moeilijke zaken, de plotselinge dood van twee collega's in negatieve zin er boven uit steekt.

Ik noem hen beiden hier:

Op 9 januari van dit jaar overleed (...), slechts 47 jaar oud, instructeur vliegtuigonderhoudstechniek bij 133 Squadron

En op 13 februari kwam door een ongeluk op de klimtoren in Schaarsbergen om het leven (...), soldaat der derde klasse, die de algemene militaire opleiding volgde bij 130 Squadron, slechts 38 jaar oud.

Wij staan hier en nu stil bij de lege plaatsen die zij achterlieten in de kring van hun gezin, familie, vrienden en collega's.

We staan stil bij de schok en het verdriet die hun dood teweegbracht.

En met hen gedenken we allen voor wie zij kostbare mensen waren, en voor wie het leven nooit meer worden zal als voorheen.

Ook gedenken we onze collega's, van alle krijgsmachtdelen, die in het afgelopen jaar bij het uitoefenen van hun missie het leven verloren of voor het leven verminkt raakten, en de collega die nog maar recent bij de vliegramp in Libië het leven verloor.

En het kan niet anders of meerderen onder ons, hier aanwezig, hebben in het afgelopen jaar in de sfeer van gezin en familie te maken gehad met ingrijpend verlies. Ook die ervaringen klinken mee in dit moment van gedenken en in de manier waarop we hier vanmorgen staan.

We erkennen het gemis en het verdriet.

En voor wie het kan beamen spreken we in tastend geloof uit dat boven onze sterfelijkheid de eeuwige trouw en goedheid staat van God die ons opvangt zoals een adelaar haar jongen met z'n vleugels en draagt als we vallen, zodat we nooit buiten het bereik van zijn liefde zullen vallen, zelfs niet in onze dood.

ik wil afsluiten met een kort gebed:

Eeuwige God
Wij zijn mensen onderweg
Sterk, vernuftig, vindingrijk
Rijk aan ideeën en idealen
Ambities en plannen
Gezegend met de liefde van wie met ons verbonden zijn
Gelukkig met alles wat mooi en goed is
En ons voldoening en zin geeft in ons leven.
Wij zijn mensen onderweg
Kwetsbaar, machteloos en hulpeloos
Als de dood inbreekt
Als ongeneeslijke ziekte of ongeluk ons treft
Raakbaar in wat ons het meest kostbaar is
Ons leven en dat van wie ons lief zijn...

Eeuwige God,
We hopen op uw trouw,
die ons blijft dragen
Wij hopen dat we voor u nooit verleden tijd
zijn.
Schenk allen die zorg, ziekte en gemis kennen,
de kracht om het leven te blijven beamen.
Om zin in leven en werk te blijven beleven.
Help ons, elkaar te zien
En elkaar te steunen waar nodig en mogelijk.
Mogen we samen opgaan voor een goed
nieuw jaar,
Hier op het veld en daar waar ons thuis is.
Amen!

Paradecommandant, mag ik u verzoeken het geheel in de houding te zetten voor het houden van een minuut stilte

Bijlage IV – Verantwoording gespreksvragen

Focusgroep I Protestants geestelijk verzorgers

Verdieping eerste gespreksvraag: Welke visie hebben protestants geestelijk verzorgers op hun werk (beroep of roeping)?

- ✚ **Wordt het beroep als een beroep of als een roeping ervaren? En ervaar jij je rol als gekozen of ontvangen?**

In de gelezen literatuur werd duidelijk dat onder andere de interpretatie van de rol als zijnde ontvangen of gekozen belangrijk is in de uitvoering en visie op de taak. In de eerste vraag wil ik dit dan ook scherp stellen. Hierdoor kun je de antwoorden op de volgende verdiepingsvragen beter plaatsen en in een kader plaatsen, je hebt helder vanuit welk vertrekpunt men invulling aan zijn/haar taak geeft. (Sundén, 1975) (Zock, 2011)

- ✚ **Wat is jullie taak precies, wat doe je eigenlijk?**

Naast dat er een functieomschrijving is wil ik van de protestants geestelijk verzorgers persoonlijk horen wat zij als hun taak zien. Dit heeft onder andere betrekking op visie. Daarnaast is uiteindelijk het doel om de gegevens van de bijeenkomsten van de verschillende focusgroepen met elkaar te vergelijken. Door te vragen naar de persoonlijke mening ben ik in bij het proces waarin ik de verschillende groepen naast elkaar ga leggen in staat om de verschillen en overeenkomsten na te gaan.

- ✚ **In het pastoraat gaat het volgens Heitink om het heil van de enkeling. Het gaat om *heel* de mens. “Een pastoraal gesprek is dus niet over gelovige dingen praten, maar gelovig over *alle* dingen kunnen praten.” Wat vinden jullie hiervan?**

Deze vraag is zowel de afsluiting van deze gespreksvraag als de inleiding op de volgende gespreksvraag. Het vraagt deels om een antwoord wat de visie weergeeft en daarnaast ook om een uitspraak te doen over wat het betekent om in een seculiere setting te werken. Omdat ik de gelezen literatuur nauw wil betrekken heb ik ervoor gekozen om een uitspraak aan te halen van Heitink. (Heitink, Körver, Berg, & Dullaert, 1996)

Verdieping tweede gespreksvraag: Ervaren protestants geestelijk verzorgers problemen met het verantwoorden van hun werk in een seculiere setting in relatie tot hun persoonlijk geloof en God?

Uiteindelijk komt de hoofdvraag neer op deze vraag. Wat betekent het om als *protestants* geestelijk verzorger in een omgeving te werken waar je onderdeel uitmaakt van een setting/context waar de meeste er een andere levensbeschouwelijke achtergrond op na houden. Als protestants geestelijk verzorger voer je niet alleen maar gesprekken met de protestantse militairen. De eerste vraag is een algemene vraag en een inleiding op de volgende verdiepingsvragen waarbij ik specifiek inga op verschillende onderdelen die hiermee gemoeid gaan: relatie met God en je persoonlijke geloofsleven; het verschil tussen je persoonlijke geloofsleven en wie je bent als gelovige professional; verantwoording richting de zendende instantie.

In de gelezen literatuur werd naast algemene informatie over de uitvoering van het beroep van geestelijk verzorging ook veel aandacht besteed aan de persoon die het beroep uitoefent. Bij een aantal vragen refereer ik specifiek naar deze literatuur.

- ✚ **Hoe wordt het ervaren dat je als protestants geestelijk verzorger, als christen, in een seculiere omgeving aan het werk bent?**
- ✚ **Wat doet dat met je persoonlijke geloofsleven? Je relatie met God?**
- ✚ **Zit er een verschil tussen persoonlijk geloofsleven en wie je bent als gelovige professional? Is dit een balans die je bij jezelf moet vinden?** (Heitink, Körver, Berg, & Dullaert, 1996)
- ✚ **Ga je deductief of inductief te werk? Of geen van twee? Bepaald de schrift de norm (deductief) of bepaald de praktijk de norm (inductief) tijdens het werk. Of kijk je als geestelijk verzorger eerst naar de praktijk en legt de schrift ernaast om het vervolgens naar de praktijk terug te koppelen.** (Osmer, 2008)

- ✚ **Kun je zeggen dat je houding erg belangrijk is in het uitvoeren van het werk?** (McGrath, 2012) (Doolaard, 2009)

Verdieping derde gespreksvraag: Is de genoten opleiding toereikend voor het werk in een seculiere setting?

- ✚ **Hebben jullie het idee dat je vanuit de opleiding voldoende bent toegerust om dit werk te kunnen doen?**

Bij de eindconclusie van het eindonderzoek zal ik eventueel een aanbeveling doen. Om eventueel een uitspraak te kunnen doen over een gerichte verandering die zou moeten optreden bij de protestants geestelijk verzorgers is het belangrijk om ook de opleiding mee te nemen. De opleiding vormt immers de basis van de protestants geestelijk verzorger.

(Jan Visser, 2007)

Verdieping vierde gespreksvraag: Hebben protestants geestelijk verzorgers een verantwoordelijkheidsgevoel richting de zendende instantie?

- ✚ **Voor wie werk je? Vanuit persoonlijke drijfveer, zendende instantie, of Defensie?**

Protestants geestelijk verzorgers hebben Defensie als werkgever, echter worden ze gezonden vanuit een zendende instantie. Bij deze vraag wil ik duidelijk stellen voor wie de protestants geestelijk verzorgers een verantwoordelijkheidsgevoel hebben. En voor wie zij persoonlijk ervaren werkzaam te zijn.

Naar aanleiding van het lezen van de literatuur kwam bij mij de gedachte op dat de protestants geestelijk verzorger in een ingewikkelde positie verkeren. Ze brengen zichzelf als persoon (als gelovig mens met een persoonlijke relatie met God) mee waar verwachtingen vanuit gaat (verwachtingen naar zichzelf als persoon), ze hebben een zending en hebben een zendende instantie die achter hun staat (deze zendende instantie verwacht ook iets van ze), tot slot is hun werkgever Defensie die aan de hand van een functieomschrijving verwachtingen heeft.

Door deze verdiepingsvraag wil ik scherp stellen hoe de protestants geestelijk verzorger hierin staat en of er een loyaliteitsconflict is.

(Boer, Bruggen, & Wildering, 2012)

- ✚ **Hebben jullie een verantwoordelijkheidsgevoel richting de zendende instantie? Waarom wel / waarom niet?**

In de gelezen literatuur speelde ook zending een rol. Bij deze vraag wil ik scherp stellen wat voor de protestants geestelijk verzorgers persoonlijk de zending betekent. Hechte ze hier veel waarde aan en waarom wel of niet.

(Doolaard, 2009) (Jorna, 2008)

Verdieping vijfde gespreksvraag: Hebben protestants geestelijk verzorgers een verantwoordelijkheidsgevoel richting de werkgever (Defensie)?

- ✚ **Hebben jullie een verantwoordelijkheidsgevoel richting Defensie? Waarom wel / waarom niet?**

De laatste verdiepingsvraag heeft betrekking op Defensie/ de werkgever. Ging het in de vorige vraag over de zendende instantie, bij deze vraag staat Defensie centraal met dezelfde vraag. Hoe loyaal zijn ze richting de werkgever?

Bijlage V – Uitwerking Focusgroep I Protestants geestelijk verzorgers

Uitkomsten gespreksvraag 1: Welke visie hebben protestants geestelijk verzorgers op hun werk (beroep of roeping)?

Wordt het beroep als een beroep of als een roeping ervaren? En ervaar jij je rol als gekozen of ontvangen?

“Ik zit na te denken over jouw laatste woorden. Je kiest of je ontvangt hem, zeker als je kijkt naar de dag van vandaag. Je kiest ervoor om bij Defensie te werken als geestelijk verzorger/dominee. Maar zoals we net al zeiden zo’n worsteling met kerst, is ook weleens in het werk zo. Je moet zichtbaar zijn je krijgt niet automatisch je rol toebedeeld, soms ook wel maar soms moet je daar ook moeite voor doen. Dus daar haakte ik even aan.

Beroep of roeping? Ik geloof niet dat ik als ik geen dominee was dan zou ik dit werk niet doen. Dus ik dacht ja... ik ben dominee en dit is het werk van een dominee, dus daarom doe ik het werk. Het is niet andersom zeg maar. Dat ik het werk wilde doen om dominee te worden.”

“Voor mijzelf is het beiden zowel een beroep als een roeping. In het woord beroep zit natuurlijk ook iets als een roeping. Dus het geldt voor elk, een roep. Het heeft ook te maken met wat je voor je ziet als bestemming en daar maak jij je keuzes in. Dus daar kies je voor, daar kies ik voor, laat ik het bij mezelf houden. Maar ik heb zelf, voor mezelf ook wel gemerkt dat in de weg naar het domineeschap er wegen open gaan en er gaan natuurlijk wegen dicht. Dus het heeft ook iets van wat dan wel op mij toekomt en wat er wel of wat er niet gebeurt. En dat maakt het ook wel spannend en boeiend tegelijkertijd. Het heeft ook weer te maken met de volgende dubbelheid of paradox van: heb je het ontvangen of gekozen.... Eigenlijk beiden. Daar zit een spanning, of dat houdt het op spanning, zo zou je het ook kunnen zien.”

“Ik heb het idee: geestelijke verzorging is een beroep en daar heb ik voor gekozen maar domineeschap is meer een roeping voor mij en die worden door Defensie bij elkaar geplaatst. Laats vroeg ik aan een militair *ben je militair of werk je als militair?* Die vraag kreeg ik natuurlijk terug en toen bedacht ik me dat ik niet zal zeggen *ik ben geestelijk verzorger*, maar ik zal wel stellig zeggen *ik ben dominee*. Daar zit ook je gevoel of beroep of roeping.”

Wat is jullie taak precies, wat doe je eigenlijk?

“Verschilt per werkplek. Op het vormingscentrum heb je een duidelijke taak aangezien je een conferentie moet draaien en daar een doelstelling voor hebt. Daar komt het dominee niet zo in mee, soms in een één op eentje. Deze rol is ook opgegeven, het is niet de bedoeling dat de mensen met een andere levensbeschouwing vertrekken als dat ze aankwamen.

Deze vraag is voor mij verbonden met de vraag beroep of roeping. Misschien wordt het ook meer je roeping geconfronteerd op de momenten dat er expliciet iets van je gevraagd wordt. Voor verantwoorden waar je zelf staat bijvoorbeeld bij een kerstspeech. Ze zouden gek staan te kijken als je op dat moment uit een sprookjesboek ging voorlezen. Of bij bijvoorbeeld overlijden, dan wordt er ook altijd gekeken naar de geestelijk verzorger met de verwachting dat zij wel wat woorden of gebaren misschien, waar zij allemaal niets mee hebben. Maar dat is maar een klein stukje van je werk. Ik heb mezelf nooit zo dominee gevoeld. Ik vond het zelf wel eens lastig als dit heel expliciet aan mij gehangen werd, van *daar is de dominee* of *de dominee komt erbij*. Ik heb vaker last gehad van het spanningsveld in de zin van, daar hing voor mezelf zo’n kerkelijke ballast aan. Ik vroeg me dan af of ze dat allemaal ook met mij associeerde, want dan had ik nog zoveel puin te ruimen. Ik heb ontdekt dat dit mij meer in de weg zat dan het werk.

“Ik voel me meer dominee dan ooit, ze spreken me ook aan als dominee. Wanneer ze me de dominee noemen ga ik er ook een beetje van uit dat ze weten wat ze van je kunnen verwachten. Op de één of andere manier is deze term ook heel erg bekend bij Defensie. In het voorbeeld van overlijden kijken ze ook naar jouw en dan moet het ook heel algemeen. Maar ik ben wel dominee, en

dat weten ze ook en daarmee komt voor mij altijd mijn domineeschap mee in de tekst en herdenkingsdienst.

Je zoekt naar rollen die raken of aansluiten en dat is soms meer of minder kerkelijke- Bijbelse taal”

“Het werk is anders, ik voel me niet meer of minder dominee maar anders dominee. De context is anders. Je zoekt, maar dat doe je altijd om aansluiting te vinden. Om aansluiting te vinden, dat je op het level komt waar de ander zit.”

“Minder kerkelijke taal, niet eens minder Bijbelse taal. Misschien juist wel meer Bijbelse taal”

“Je wilt niet in het hoofd komen maar in het hart van mensen”

“Bij je mensen om je heen probeer je door je taal aansluiting te vinden.”

“We zijn in ons werk misschien zelfs te bescheiden. Ik heb ook met opzet dit document ingeleverd omdat mij hier expliciet werd gevraagd om een gebed, dit had ik zelf niet bedacht of uit jezelf voorgesteld.”

“Dat vinden ze er dan toch wel bij horen en dat verwachten ze dan ook van de predikant”

“Ik ervaar het spanningsveld als prettig, het houdt me scherp. Lekker zoekende zijn, waar sta je voor? Je wilt een visite kaartje zijn. Je wilt je geloof uitstralen, je staat ergens voor en als er iemand van je kerk in de zaal zit wil je ook niet denken doe je oren maar dicht want ik ben iemand anders. Je wilt dezelfde zijn.”

“Na de speech bedacht ik me “Ik heb het woord God niet genoemd! En dat had ik me wel voorgenomen” Later sprak me echter een militair aan en hij zei tegen me dat toen ik het over het kerstverhaal had toen sprak er geloof uit mijn ogen. Terwijl een andere militair zei dat ik wel wat strenger mocht zijn en iedereen mocht zeggen dat ze moesten bidden. Toen bedacht ik me dat ik zo niet wilde zijn, maar dat ik misschien wel te voorzichtig ben en me bijna excuseer om ruimte te bieden voor bidden. ”

“Het woord zoeken is al vaak gevallen, maar zo ervaar ik het eigenlijk wel met alles.”

“We helpen mensen om mens te blijven. Bijvoorbeeld in tegenstelling tot andere hulpverleners die gericht zijn op inzetbaarheid zijn wij gericht op de mens.”

Je loopt rond als de dominee, kunnen mensen niet gewoon van je verwachten dat je bijvoorbeeld met hen bid? (zwart, wit gezegd) Vanwaar het spanningsveld?

“Je wilt niet aan mensen die je geloof niet delen het gevoel geven dat je aan hen geen boodschap hebt. Je bent voor het geheel dominee en niet alleen voor je *eigen* mensen.”

“Schroom is er wel, als kerk heb je een bepaalde geschiedenis en een bepaald image en er zijn van allerlei beelden. Dat heeft ook veel schade gedaan, die ballast voel ik ook wel ergens achter me. *De schuld van al die oorlogen is religie*”

“Dominee zonder geloof hadden wij geen werk”

“ Voor mij bestaat het spanningsveld uit een combinatie. Deels wil ik er voor iedereen zijn, mensen hebben inderdaad misschien als een bepaalde verwachting of een beeld en je wilt dat ze zich veilig voelen. Aan de andere kant wil ik ook niet alleen maar algemeen blijven want bijvoorbeeld bij de kerstspeech, in de zaal zitten ook christenen. Dat hoort ook bij het spanningsveld; er zit van alles en

nog wat in de zaal. Waardoor je soms het gevoel krijgt dat je voor de niet christenen zo algemeen mogelijk moet worden, terwijl dat ik denk van je wilt recht doen aan verschillende mensen. Een ander spanningsveld komt denk ik ook uit onze eigen dienst. *We moeten ons wel presenteren als geestelijk verzorger en dominee we zijn ook dominee en dat mag ook wel, maar soms toch wel een beetje voorzichtiger.*"

Aansluitend hierop heb ik de deelnemers gevraagd wat een gesprek een gesprek maakt met de dominee en wat daarin het verschil is met bijvoorbeeld een humanistisch raadsman/vrouw. De conclusie na deze vraag besproken te hebben is dat het voor de militair niet zoveel uitmaakt, dit komt ook doordat het beroep heel persoonlijk wordt ingevuld en er ook wel humanistische raadsman en vrouwen zijn die bereid uit de Bijbel lezen of een gebed zullen uitspreken. Het verschil wordt als heel persoonlijk ervaren, dat je als dominee je werk ook biddend doet.

 In het pastoraat gaat het volgens Heitink om het heil van de enkeling. Het gaat om heel de mens. "Een pastoraal gesprek is dus niet over gelovige dingen praten, maar gelovig over alle dingen kunnen praten." Wat vinden jullie hiervan?

"Tegen Heitink zeg ik geen nee!"

"Dat is juist binnen Defensie zo leuk, mensen praten heel graag over hun werk. Dit vormt de brede basis van het gesprek en kom je ook tot de kern van iemands leven."

"Men heeft behoefte aan erkenning."

Uitkomsten gespreksvraag 2: Ervaren protestants geestelijk verzorgers problemen met het verantwoorden van hun werk in een seculiere setting in relatie tot hun persoonlijk geloof en God?

 Hoe wordt het ervaren dat je als protestants geestelijk verzorger, als christen, in een seculiere omgeving aan het werk bent?

"Ik geloof dat in mijn manier van naar mensen te kijken, luisteren en aandacht geven aan mensen daarin als iets laat zien hoe God naar mensen kijkt. Dit hoef ik dan ook niet expliciet te noemen. Men heeft door dat ik iemand ben die op een andere manier naar ze kijkt.

We zijn geen moraalridders. Maar ik vind het soms wel lastig als er dingen gebeuren die niet door de beugel kunnen, dat ik me afvraag of ik het zelf kan verantwoorden naar God. Je zit hierdoor met je eigen waarden en normen en is de vraag of je er iets van zegt en wanneer je er niets van zegt klopt dat ook niet met je gevoel."

 Zit er een verschil tussen persoonlijk geloofsleven en wie je bent als gelovige professional? Is dit een balans die je bij jezelf moet vinden?

Hier zit zeker een verschil in. Het gaat om een rol die je aanneemt en vanuit je rol de ander bijstaat.

 Ga je deductief of inductief te werk? Of geen van twee? Bepaald de schrift de norm (deductief) of bepaald de praktijk de norm (inductief) tijdens het werk. Of kijk je als geestelijk verzorger eerst naar de praktijk en legt de schrift ernaast om het vervolgens naar de praktijk terug te koppelen.

"Het is een schaal een lijn waar je een balans in probeert te vinden en vaak is het helemaal niet zo duidelijk."

"Context is heel belangrijk. Als dominee probeer je tussen die twee te balanceren en als dominee toch iets te brengen."

"Je helpt iemand met het probleem wat hij heeft en dan ga je niet wijzen met je vinger dat het niet goed is wat hij heeft gedaan."

 Kun je zeggen dat je houding erg belangrijk is in het uitvoeren van het werk?

Ja.

Uitkomsten gespreksvraag 3: Is de genoten opleiding toereikend voor het werk in een seculiere setting?

 Hebben jullie het idee dat je vanuit de opleiding voldoende bent toegerust om dit werk te kunnen doen?

“In eerste instantie wordt je wel opgeleid om in een kerk te werken. Niet dat ik het zo lastig vind omdat je binnen Defensie ook wordt opgeleid. Ik verwacht ook niet van je opleiding dat ze ons voor dit vak toerusten.”

“De praktijk is de beste leermeester.”

Het verschilt ook wel per opleiding en de praktijkervaring die daarin aan bod komt. Uiteindelijk heeft elke wereld zijn eigen dingen, die je door het gewoon te doen eigen moet leren maken.

Uitkomsten gespreksvraag 4: Hebben protestants geestelijk verzorgers een verantwoordelijkheidsgevoel richting de zendende instantie?

 Voor wie werk je? Vanuit persoonlijke drijfveer, zendende instantie, of Defensie?

 Hebben jullie een verantwoordelijkheidsgevoel richting de zendende instantie? Waarom wel / waarom niet?

“Dat ik gezonden ben heeft niet zozeer invloed op mijn manier van werken. Wel heb ik een heel duidelijk gevoel bij de zendende instantie, in de zin van; ik vind het erg waardevol dat je niet maar zo bent binnen gerold maar dat je ook in dienst daarvoor wordt uitgezonden wat met een mooi ritueel wordt gemarkeerd. Ik heb ook altijd gevoeld dat ik dit moest terugkoppelen, dat men binnen de kerk ook weet hoe een militair leeft en wat zijn/haar gezin doormaakt. Mensen hebben hier geen idee van. Er is ook ruimte om dit terug te koppelen.”

“Hierin ben ik nog zoekende, ik voel me wel verantwoordelijk richting de zendende instantie. Maar het is nog niet allemaal goed geregeld. We zijn niet echt een aandachtsgebied vanuit de zendende instantie. Dit is natuurlijk een wisselwerking, hier voel ik me wel verantwoordelijkheid voor. Zo ga ik bijvoorbeeld ook nog voor in een gemeente om zo iets terug te geven en militairen onder de aandacht te brengen.”

Uitkomsten gespreksvraag 5: Hebben protestants geestelijk verzorgers een verantwoordelijkheidsgevoel richting de werkgever (Defensie)?

 Hebben jullie een verantwoordelijkheidsgevoel richting Defensie? Waarom wel / waarom niet?

“Ik voel me wel verantwoordelijk om voor het geld dat ik verdien me maximaal in te zetten. Het is niet zo dat ik me ten alle tijden geroepen voel Defensie te verdedigen. Ik voel me dan ook verbonden met de organisatie.”

“Je mag ook de luis in de pels zijn, ook dat ik een vorm van loyaliteit.”

In de afsluiting van het groepsgesprek werd nog de feedback gegeven dat het gesprek als heel positief werd ervaren.

Het groepsgesprek werd als heel prettig ervaren, doordat men er- en herkenning bij elkaar vond door het lezen van elkaars stukken en het gesprek. Deze vorm van werkervaring delen zou onder collega's vaker moeten plaatsvinden.

Bijlage VI - Verantwoording gespreksvragen

Focusgroep 2 Militairen

Persoonlijke ervaring met protestants geestelijk verzorger

- ✚ **Wat is je eigen achtergrond op gebied van spiritualiteit en zingeving? (niet gelovig - gelovig en waar geloof je dan precies in? – niet duidelijk en wat is voor jou belangrijk/ waarden en normen)**

In verschillende boeken van de gelezen literatuur kwam naar voren dat we in een tijd van secularisatie leven en de kerk niet meer vanzelfsprekend de enige aanbieder als het gaat over het geven van invulling aan zingevingvragen. Dit is een ontwikkeling die grote invloed heeft op de uitoefening van het beroep van geestelijke verzorging.

Met deze verdiepvraag wil ik achterhalen hoe de militairen persoonlijk invulling geven aan hun zingevingvragen. *Waar en hoe ze in het leven staan.* Deze vraag is daarnaast ter voorbereiding op de volgende vragen.

(Borg, 2000) (Nauta, 1995)

- ✚ **Kun je hierover praten met de protestants geestelijk verzorger (in het vervolg de dominee)?**

In verschillende boeken van de gelezen literatuur kwam naar voren dat het voor de (protestants) geestelijk verzorger heel de mens centraal moet staan en je dient aan te sluiten bij zijn/haar belevingswereld. Met deze vraag wil ik nagaan of de militairen dit zelf ook ervaren.

In deze eerste vraag benoem ik nog de 'protestants geestelijk verzorger' binnen Defensie is de algemene term voor de protestants geestelijk verzorger de 'dominee' om bij de doelgroep aan te sluiten zal bij de volgende vragen gebruik maken van deze term.

(Heitink, Körver, Berg, & Dullaert, 1996) (Doolaard, 2009) (Boer, Bruggen, & Wildering, 2012)

- ✚ **Wat is jullie ervaring met de dominee (opleiding – kazerne – uitzending – persoonlijke gesprekken)**

Zo ja, beschrijf deze ervaring.

Zo niet, waarom niet, heeft het een bijzondere reden?

Om de meningen rondom de protestants geestelijke verzorging te kunnen plaatsen is het belangrijk een frame te creëren. Persoonlijke ervaring vormt dit frame.

- ✚ **Wie is voor jullie de dominee: iemand uit de kerk 'de dominee' die binnen Defensie zijn/haar werk doet. – een hulpverlener (net zoals bijvoorbeeld bedrijfsmaatschappelijk werker/psycholoog) of zien jullie de dominee als een medemens.**

Bij het opstellen van de verdiepende vragen stond de literatuur centraal. Deze vraag heb ik heel gericht uit de literatuur gehaald. De vraag staat binnen dit onderwerp redelijk op zichzelf. Bij het tweede onderwerp wat gaat over de persoonlijke verwachtingen zullen de antwoorden plaats krijgen.

(Jan Visser, 2007)

- ✚ **Is voor jullie duidelijk wat je van de dominee kunt verwachten?**

Naar aanleiding van boven gestelde vraag wil ik doormiddel van deze vraag kortsluiten of men de rol duidelijk heeft van een protestants geestelijk verzorger.

- ✚ **Heeft je eigen achtergrond invloed hoe je naar de dominee kijkt en wel of niet naar hem of haar toegaat?**

De laatste vraag is bedoeld als samenvattende conclusie vraag rondom het onderwerp wat de persoonlijke ervaring is met de protestants geestelijk verzorger.

Persoonlijke verwachtingen ten opzichte van de protestants geestelijk verzorger

- ✚ **Jullie hebben de documenten gelezen, wat vond je ervan? Spreekt het je aan of totaal niet?**

Bij het vorige kopje is er een basis gelegd aan de hand van vragen over de militair als persoon. Deze basis is belangrijk omdat je daardoor zienswijze richting de protestants geestelijk verzorger (beter) kunt plaatsen. Bij het kopje *persoonlijke verwachtingen ten opzichte van de protestants geestelijk*

verzorger staat de mening van de militair ten opzichte van de protestants geestelijk verzorger centraal. De doelgroep van de protestants geestelijk verzorgers is immers de militair. Als referentie kader maak ik bij deze eerste vraag gebruik van de casus. Door bij de eerste vraag naar de casus terug te koppelen staan de voorbeelden weer scherp voor ogen en is het makkelijker om ook bij de volgende vragen de casus als richtlijn te gebruiken en voor voorbeelden hiernaar te refereren.

Wat is volgens jullie de taak van de dominee? Leg uit

Uiteindelijk zijn alle vragen terug te leiden naar wat de militair wel of niet van de protestants geestelijk verzorger verwacht. Door het stellen van deze vraag wil ik dit scherp en concreet stellen.

Sluit de dominee genoeg bij jullie aan? Of zou hij/zij het werk volgens jullie anders moeten invullen zodat hij/zij 'beter' bij jullie aansluit?

d. Is de dominee voldoende zichtbaar aanwezig?

e. Zouden er meer gesprekken moeten plaatsvinden?

f. Ook geplande gesprekken net zoals bijvoorbeeld bij bedrijfsmaatschappelijk werker?

In het grootste deel van de gelezen literatuur staat beschreven dat het als geestelijk verzorger, al dan niet protestants, belangrijk is, zeg gerust van essentieel belang, om heel de mens te zien "Een pastoraal gesprek is dus niet over gelovige dingen praten, maar gelovig over *alle* dingen kunnen praten" om maar een uitspraak van Heitink aan te halen.

Met deze vraag wil ik bij de doelgroep, de militair, nagaan of zij zit ook zelf ervaren? Sluit de protestants geestelijk verzorger aan bij de militair of hebben ze hierin nog veel te winnen?

Om de militairen handvaten aan te reiken bij het beantwoorden van deze vraag geef ik zelf voorbeeld wat er anders zou kunnen wanneer men hier niet goed antwoord op weet te geven. (Zock, 2011) (Heitink, Körver, Berg, & Dullaert, 1996) (Doolaard, 2009) (Jan Visser, 2007) (Jorna, 2008)

Stelling

De dominee mag best tijdens een gesprek over God praten of uit de Bijbel lezen. Daar is hij de dominee voor.

Eens – gedeeltelijk eens - oneens

De stelling heeft betrekking op persoonlijk opgedane ervaring gedurende mijn stage binnen Defensie. Zoals ook in de verantwoording van de onderzoeksvraag beschreven staat is er een spanningsveld. Dit spanningsveld betreft in hoeverre je als protestants geestelijk verzorger over gelovige zaken praat en inbrengt en in hoeverre je dit (volledig) achterwegen laat en aansluit bij de ander.

Met deze stelling wil ik achterhalen hoe de militair hier zelf in staat.

In het handboek van geestelijke verzorging staat een stukje beschreven over het ambt wat af zou schrikken. Is dit wel zo? Is het iets wat alleen tussen de oren bij de protestants geestelijk verzorger zit, of ervaart de doelgroep dit hetzelfde?

Defensie

De cultuur en sfeer binnen Defensie wordt vaak als macho omschreven waarbij je niet over je gevoelens praat en je 'kwetsbare' kant laat zien. Ervaren jullie dit ook zo?

Het onderzoek vind plaats binnen Defensie en ook de context is bepalend. Doormiddel van deze vraag wil ik achterhalen in hoeverre de context en de sfeer die er is invloed heeft. Je hebt als protestants geestelijk verzorger te maken met een doelgroep binnen een context, niet alleen de doelgroep (culturele achtergrond, leeftijd(fase)) heeft een grote invloed op de uitvoering van je taken maar ook de context waarbinnen de doelgroep zich bevindt. Zoals in de vraag opgenomen is er binnen Defensie een dominante sfeer en groepscohesie. Hier wil ik aandacht aan besteden wat de gevolgen hiervan zijn met betrekking tot de protestants geestelijk verzorger.

Zou het goed zijn als hierin verandering kwam waarbij het wel normaal en geaccepteerd is om over je gevoelens te praten?

Een meerwaarde als voortvloeiende vanuit het onderzoek zou een agogisch proces kunnen zijn. De bijeenkomst met de militairen speelt een belangrijke rol voor het eindresultaat van het onderzoek.

Naar aanleiding van de bijeenkomst kan er bepaald worden waar de protestants geestelijk verzorger staat ten opzichte van de militair en wat de beleving is van de militair zelf.

Een conclusie zou kunnen zijn dat de protestants geestelijk verzorger in het uitvoeren van de taak voldoende aansluit bij de doelgroep. Echter zou de conclusie ook kunnen zijn dat er zowel een veranderingsproces bij de protestants geestelijk verzorger dient plaats te vinden als bij de militairen/ Defensie als bedrijf.

Om in eventuele aanbevelingen in het eindrapport van het onderzoek op te nemen is het belangrijk dat ook dit aansluit bij onder andere de militair. Door middel van deze vraag kan ik met betrekking tot een eventueel veranderingsproces de persoonlijke behoeften en zienswijzen van de militairen meenemen.

Bijlage VII – Uitwerking Focusgroep 2 Militairen

Persoonlijke ervaring met protestants geestelijk verzorger

- ✚ Wat is je eigen achtergrond op gebied van spiritualiteit en zingeving? (niet gelovig - gelovig en waar geloof je dan precies in? – niet duidelijk en wat is voor jou belangrijk/ waarden en normen)

“Ik ben niet gelovig opgevoed. Mijn opa is moslim en de enige gelovige in de familie. Verder is mij de eigen keus gelaten *je doet ermee wat je wilt*. Ik doe me eigen ding, denk wel goed na hoe ik in het leven sta en wat de reactie is van mensen op gebeurtenissen in het leven.

Wel ben ik geïnteresseerd in geloven zo heb ik een deel van de Koran gelezen en ook van de Bijbel, ik weet er dus enig sinds iets vanaf maar doe er verder niets mee.

Belangrijke waarden en normen voor mij is met name zelfrespect en respect naar anderen, dat is het begin van een goede communicatie. Als jij geen respect voor andere hebt kun je ook geen respect terug verwachten, zo gaat dat.”

“Niet gelovig. Respect is belangrijk, ik heb respect voor anderen die geloven. Het is niet aan mij om te oordelen, ik kijk ook altijd met een schuin oog naar mensen die dat wel doen. Ik ben niet zo arrogant om te denken dat wij alleen zijn in dit hele universum, er zal vast en zeker wel iets extra's zijn maar daar houd het bij mij dan ook wel op.

Ik laat mensen in hun waarde en behandel ze met hetzelfde respect als wat ik hoop te krijgen.

Respect moet je wel verdienen. Bij de eerste ontmoeting is dit niveau gelijk, uit de daden daarna wordt de balans opgemaakt. Het is een ladder waarop men zich verplaatst, afhankelijk van de houding, gedrag en concrete daden. Mijn persoonlijkheid is wie ik ben, mijn houding hangt af hoe jij bent. Zo sta ik erin, als je normaal doet tegen mij dan doe ik normaal terug en is er niets aan de hand, maar is je houding al met een opgetrokken neus dan wordt het een heel stroef gesprek.”

“Ik ben niet christelijk opgevoed, ik ben gewoon normaal opgevoed. Mijn vader is wel christelijk maar mijn vader heeft altijd gezegd *je moet geloven in wat je wilt geloven*. Ik geloof nergens in. Als je gelooft geloof je en als je niet gelooft geloof je niet, zo sta ik erin. Van mij mag je best geloven ik heb er niets tegen.

Ik weet niet zo goed wat belangrijk is in het leven en wat voor mij belangrijke waarden en normen zijn, het leven is gewoon doen.”

“Ik heb helemaal geen christelijke achtergrond mijn ouders en grootouders helemaal niet.

Ik heb er dus nooit iets mee gedaan of iets mee gehad. Wel heb ik respect voor anderen, je hoeft elkaar er ook niet om belachelijk te maken. Leven en laten leven”

“Ik ben wel met de Bijbel opgevoed, eigenlijk vanaf mijn geboorte. Mijn ouders zijn Jehovah's getuigen, tot mijn achttiende heb ik meegedaan met mijn ouders en daarna besloten om mijn eigen pad te kiezen. Ik heb nog steeds respect voor mijn ouders en hetgeen ze doen. Ik heb ook geen verkeerde opvoeding gehad en belangrijke waarden en normen meegekregen waardoor ik een heel ander persoon ben. Dit uit zich in hoe ik met mensen omga *give respect get respect*. Door normaal met elkaar om te gaan en elkaar in elkaars waarde te laten kun je het misschien in eerste instantie niet met elkaar vinden, maar door deze openheid later soms wel.”

“Voor de uitzending kon ik met iemand niet opschieten, op uitzending hebben we het uitgepraat en na de uitzending konden we door één deur.”

 Wat is jullie ervaring met de dominee (opleiding – kazerne – uitzending – persoonlijke gesprekken)

Zo ja, beschrijf deze ervaring.

Zo niet, waarom niet, heeft het een bijzondere reden?

“Goede ervaring met de dominee, hij heeft me wel geholpen in zware tijden. De dominee was dan een luisterend oor of hield me rustig, vroeger was ik best wel een driftkikker. Voor deze gesprekken zocht ik hem zelf op, maar hij zag het ook wel aan mij dat er iets mis was. Zijn aanwezigheid is wel een pluspunt binnen de organisatie.”

“Bij mij ging het ook om mijn gemoedsrust. Voordat je op uitzending gaat heb je ook een gesprek met de geestelijk verzorger en daarin had ik aangegeven dat ik zat met mijn moeder die thuis zit en bijna op knappen staat van spanning. Die weet gewoon niet hoe ze het moet hebben. De geestelijk verzorger vroeg toen of ik het goed vond dat hij contact zocht met haar en zo nu en dan tijdens de uitzending telefonisch contact had om te vragen hoe het ging. Dit is tijdens de uitzending ook gebeurd en dat heeft mijn moeder heel erg goed gedaan en mij uiteindelijk ook omdat het rust gaf dat er iemand was waarmee mijn moeder kon praten. Vooral omdat ikzelf niet altijd kon bellen en bereikbaar was, wat tijdens de uitzending ook is voorgekomen en drie dagen heeft geduurd. Voor mij was er toen de rust dat als mijn moeder zich zorgen maakte ze de geestelijk verzorger kon bellen. Het heeft me door moeilijke situaties heen geholpen en tijdens de uitzending ook rust gegeven doordat ik wist dat het thuis ook goed was.”

“Ik heb precies hetzelfde, ook op uitzending. Er gaat er altijd wel één of twee mee op het schip. Sommige die soms vier of vijf maanden weg zijn en alleen maar water zien, ik heb gezien dat sommige dan helemaal doordraaien en niet meer weten wat ze moeten doen. Dan is de dominee er om een gesprekje mee te voeren en je verhaal te kunnen doen, meestal gaat het daarna wel weer. Als er iets moet gebeuren richting het thuisfront dan zijn ze er ook voor je. Ze zijn er puur en alleen aanwezig om bemanningsleden te helpen met emotionele en psychische problemen en een gesprek te voeren. Ze zijn nodig, absoluut.”

“Naar mijn mening is het ook makkelijker om naar de geestelijk verzorger toe te stappen dan naar je leidinggevende, dan heb je dat hele hiërarchie verhaal weer. Als je naar je sergeant of luitenant heb je toch het idee dat zij zich in de kring bevinden waar het probleem ligt en dan stap je liever naar de geestelijk verzorger. De geestelijk verzorger zorgt er dan wel weer voor dat het komt waar het moet zijn zonder dat gefilterd wordt door alle kanalen heen.”

“Op het schip zit je met 200 collega's en één geestelijk verzorger, hem zie je dan ook als iemand waarmee je een praatje kunt maken. Een vertrouwenspersoon die buiten het geheel staat. Bij mij heeft het een aantal keren geholpen, absoluut.”

“Ik heb alleen nog maar een intake gehad met een geestelijk verzorger en nooit echt gepraat over de thuissituatie. Wanneer er iets is dan kan ik daarvoor ook naar de sergeant en korporaal, want daar kan ik beter mee opschieten dan met de geestelijk verzorger.”

“Met de geestelijk verzorger kom je vaak verder dan met je leidinggevende, de geestelijk verzorger is er ook om te bemiddelen. Als er iets is in de thuissituatie en je gaat daarmee naar je commandant dan denk hij ook *‘wat is hier aan de hand, ik raak zo mijn bemanning kwijt’*. Met de geestelijk verzorger kom je vaak verder omdat hij de weg wel weet die je moet bewandelen. De geestelijk verzorger heeft een even belangrijke functie bij ons aan boord als de commandant. Ook de geestelijk verzorger slaapt bij ons in de kajuit waardoor hij altijd zichtbaar is. Ik vind het heel goed dat hij zo wordt neergezet en gezien wordt als een belangrijk persoon, niet als een collega maar als iemand waarmee je overal over kunt praten.”

“Ik dat het een belangrijke factor is. Elke vrouw en elke man heeft wel een ego, die wil hij niet laten vallen bij zijn leidinggevende want anders wordt je er later weer mee geconfronteerd. Bij de geestelijk verzorger kun jij je ego gewoon aan de kant zetten en gewoon je eigen ware aard laten zien. Je hebt niets hoog te houden en kunt gewoon lekker je ding doen daar zonder dat je stoer hoeft te doen. Bij de geestelijk verzorger kun je gewoon over je gevoelens praten.”

“Ik vind dat je dat uiteindelijk ook moet kunnen met je sergeant.”

“Maar ja je weet hoe het binnen Defensie is, haantjes gedrag en als je het doet dan ben je een sissy.”

“En toch als je een goede groepscommandant hebt zou je daar ook één op één mee moeten kunnen zitten, ik ben er alleen nog maar één tegengekomen waarbij ik daadwerkelijk helemaal mezelf kon zijn en niet een bepaald gedrag hoog hoefde te houden.”

“Het verschilt ook per geestelijk verzorger welke band hij opbouwt, 90% die ik ben tegengekomen is heel goed, heel ontspannen. Maar ik heb er ook een paar gehad waarmee ik persoonlijk niet snel een band mee zou kunnen opbouwen. Dit heeft met openheid en gedrag te maken.”

“Het fijne van de geestelijk verzorger is dat het vertrouwelijk is.”

 Wie is voor jullie de dominee: iemand uit de kerk ‘de dominee’ die binnen Defensie zijn/haar werk doet. – een hulpverlener (net zoals bijvoorbeeld bedrijfsmaatschappelijk werker/psycholoog) of zien jullie de dominee als een medemens.

“Op dat moment zie ik de geestelijk verzorger niet als mijn medemens, medemens zijn vooral je collega’s en ik zie de geestelijk verzorger niet als een collega. Medemens is eigenlijk net het verkeerde woord, het is gewoon dominee, hulpverlener, je mattie bij wijze van spreke.”

“Alle woorden die daar staan, hulpverlener – dominee – medemens, zijn wel van toepassing in mijn beleving. Het is alles samengevat in één.”

Ik stelde de vraag of het voor de deelnemers ook uitmaakt of ze een gesprek voeren met de bedrijfsmaatschappelijk werker of de dominee.

“Bij een bedrijfsmaatschappelijk werker versta ik iets heel anders. Ik heb er ook gezeten en dat ging dan meer over hoe je werk combineert met privé.

Tussen de verschillende diensten (dominee / protestanten, aalmoezenier / katholieken en humanisten) zie ik dan weer weinig verschil. De één heeft dan weer een andere geloofsovertuiging of geen één, maar ze zijn er uiteindelijk voor hetzelfde doel: ze zijn er voor iedereen ongeacht of men gelovig is of niet.

Het gesprek met een bedrijfsmaatschappelijk werker en de geestelijk verzorger zijn heel andere gesprekken. Bij een bedrijfsmaatschappelijk werker daar kies je voor om naartoe te gaan als je ergens hulp bij nodig hebt, als je bijvoorbeeld financiële problemen hebt. Een dominee is er meer om jou als je familieproblemen hebt of emotioneel bent.”

“Ik zie een bedrijfsmaatschappelijk werker meer: werk – privé.

En een dominee als: privé werk.

Bij een dominee ben jij eerst en jouw problemen en thuissituatie en daarna kom het werk naar voren.

Bij een bedrijfsmaatschappelijk werker vind ik het meer dat eerst de werkvloer ter sprake komt en dat je er zelf meer naartoe moet sturen dat het meer privé is dan dat er daadwerkelijk iets op de werkvloer aan de hand is. De dominee komt gelijk op het privé vlak, ze kijken meer naar jou en hoe het daadwerkelijk in jouw omgeving is thuis.”

Is voor jullie duidelijk wat je van de dominee kunt verwachten?

Voor iedereen is het duidelijk wat je van de dominee kunt verwachten.

Heeft je eigen achtergrond invloed hoe je naar de dominee kijkt en wel of niet naar hem of haar toegaat?

“Absoluut, als ik ergens mee zit dan weet ik dat als ik het opkrop dan gaat het ergens een keer fout. Dat doe ik dus niet, zeker niet als je in een situatie dat je op uitzending gaat. Ik denk dat dit niet veilig voor jezelf is en niet veilig voor je collega's. Je kunt het beste een beetje verantwoordelijkheid nemen om hier iets aan te doen, ook al help het niet direct, zo iemand is er om het te bespreken met jou en doe dat. Het maakt dan niet uit dan je zelf niet gelovig bent en je hoeft je daar ook niet voor te schamen. Sommige mensen schamen zich ervoor, *ik ga naar de dominee want ik heb een probleempje*. Ik weet gewoon dat het jouw verantwoordelijkheid is en dat jij op dat moment met je werk bezig bent en daarvoor sterk in je schoenen moet staan. Als jij gaat afzwakken en dingen gaat opkroppen omdat jij je schaamt om naar de dominee te gaan om hem je probleem voor te leggen dan wordt de één chagrijnig en dan wordt de hele club chagrijnig en dan leidt de hele sfeer eronder.”

“Het heeft bij mij wel invloed gehad, ik ben natuurlijk gelovig opgevoed dus ik vond het altijd heel fijn als er een geestelijk verzorger mee was. Ik ben toch van jongs af aan tot de middelbare leeftijd opgevoed met de Bijbel en naar de zaal (kerk) gegaan en heb mijn steentje bijgedragen. Dan heb je toch bepaalde normen en waarden die je mee hebt gekregen van thuis en als je dan ergens bent of iets zit je dwars dan heb je toch het gevoel dat je op één lijn zit.

Elk geloof is weer anders, andere richtlijnen maar er is toch een soort rode draad. Je weet dan allebei wel waar je over praat en het voelt prettig dat je daarin begrepen wordt.”

“Ik ben een beetje blanco, ik heb niet zoveel meegemaakt. Als er iets is voel ik me wel vrij om naar de geestelijk verzorger toe te stappen en heb er goede verhalen over gehoord.

Toen ik net binnen kwam heb ik wel verschillende kennismakingsgesprekken met de geestelijk verzorger gehad, dit ging dan niet zozeer over privé dingen maar meer wat je van de geestelijk verzorger kunt verwachten en dit sprak me wel aan.

Het is niet zo dat omdat ik niet gelovig ben ik ook niet naar de geestelijk verzorger toe stap, als ik problemen heb dan ga ik er wel heen”

“Elke zondag dan houden wij een mis. De verhalen die worden gelezen zijn specifiek gericht op de Bijbel maar ik luister er altijd wel naar en vind het ook interessant maar ik luister er wel met mijn eigen gevoel naar en kan me daar ook redelijk voor openstellen. Elke zondag dan ben ik van de partij.”

“Tijdens de uitzending naar Afghanistan ging de geestelijk verzorger ook mee buiten de poort. Hij ging toen ook gewoon mee met patrouilles lopen met ons, dat vond ik wel kicke. Ik moest hem ook beveiligen.

Het zijn heel gezellige mensen en ik heb er eigenlijk alleen maar positieve ervaringen mee. Ze zijn heel open, oprecht en ontspannen. Ik kan heel goed met ze praten en grapjes met ze maken”

“Ik heb ook wel een heleboel respect voor ze. Het maakt niet uit met wie ze praten, ze passen zich gelijk aan. Het gaat om jou. Dat vind ik logisch en ook goed want dan kun je gelijk een betere connectie en een betere band met elkaar maken ook al zie je elkaar voor de eerste keer en spreek je elkaar voor de eerste keer. Dus ook voor mij een positieve ervaring.”

Persoonlijke verwachtingen van de protestants geestelijk verzorger

Jullie hebben de documenten gelezen, wat vond je ervan? Spreekt het je aan of totaal niet?

“Het was wel herkenbaar en ik kon me er wel in vinden. Iedereen die kan zich in dit soort verhalen wel vinden en past het toe op zichzelf. Je krijgt dan ook een beetje rust voor jezelf.”

“Ik gebruikte de kerkmomenten, om het zo maar even te noemen, op oefening of uitzending als een momentje van rust en ontspanning. Even weg van alle ellende van de dagelijkse bezigheden. Je zat er wel met de hele club maar toch was het mogelijk om even met jezelf bezig te zijn. Tijdens de drie weken oefening in Duitsland ook, elke dag ga je weer door dezelfde handelingen heen, elke dag weer hetzelfde riedeltje. Dan was je blij als je op zondagochtend van negen tot tien even een kerkmis bij kon wonen en even een uurtje voor jezelf had.”

Wat is volgens jullie de taak van de dominee? Leg uit

“Aanwezig zijn.”

“Ja aanwezig zijn, ik wilde net zeggen, er zijn”

“Er zijn, aanwezig zijn, luisterend oor. Als je weet dat hij aanwezig is dan is het al goed, je kan hem altijd wel vinden.”

“Ik vind wel dat hij actief aanwezig moet zijn, gewoon een rondje loopt en een praatje maakt. Zo van *Hallo goedemorgen alles goed? Alles goed.* En dan blijft het misschien bij die drie zinnen maar je weet in ieder geval dat hij aanwezig is. Hij moet sociaal zijn, een beetje grappig, hij moet zich kunnen verplaatsen dat je een beetje op dezelfde hoogte staat.

Op een schip is dit misschien ook makkelijker omdat je in een kleine ruimte met veel mensen zit. Zijn taak is eigenlijk alleen om alleen aanwezig te zijn en te laten zien dat hij er is. Uiteindelijk is het aan jezelf of je er naartoe gaat of niet”

“Wat is daarnet ook al zei, de geestelijk verzorger was altijd aanwezig, hij was altijd wel bij de compagnie aanwezig tijdens de taken in het uitzendgebied. Hij ging continu met ons mee. Het initiatief tonen om echt een band met die groep op te bouwen dat vind ik heel tof. Betrokken zijn en niet alleen in je eigen gebouwtje zitten.”

“Hij kan het vergeten als hij alleen maar in zijn gebouwtje zit en verwacht dat ze naar hem toekomen. Het is wel een flinke job om met iedereen een band te creëren maar dat doe je wel door sociaal aanwezig te zijn en je open te stellen voor anderen en een luisterend oor te bieden.”

“Het mooie vond ik ook op uitzending dat het niet nationaal gebonden is. Je kon bij elke nationaliteit terecht. Als jij je eigen geestelijk verzorger niet kon vinden en je liep naar het kerkje toe en daar zat de priester (chaplain) van de Amerikanen dan kon je ook gewoon daar even je ei kwijt. Dat vind ik ook één van de mooie taken, ze zijn er niet alleen voor hun eigen land. Ze zijn er voor de medemens, zit jij ergens mee? Ga zitten neem een bak koffie en je praat erover.”

Sluit de dominee genoeg bij jullie aan? Of zou hij/zij het werk volgens jullie anders moeten invullen zodat hij/zij ‘beter’ bij jullie aansluit?

- a. **Is de dominee voldoende zichtbaar aanwezig?**
- b. **Zouden er meer gesprekken moeten plaatsvinden?**
- c. **Ook geplande gesprekken net zoals bijvoorbeeld bij de bedrijfsmaatschappelijk werker?**

“Als ik puur en alleen kijk naar de eenheid waar ik zeven jaar bij gezeten heb, dan zou het echt wel mogen dat je vaker ingepland wordt bij de geestelijk verzorger. Al zou het eerst maar gewoon algemeen zijn en daarna naar Beukbergen toe één keer per jaar. Er waren mensen met een probleem

waar ze drie jaar mee hebben rondgelopen omdat de sergeant er niet van wilde weten en dat ze zelf te trots waren om naar de geestelijk verzorger toe te gaan.

Als iedereen ingepland zou worden dan is het niet vreemd dat je met de geestelijk verzorger zou praten.

Daarna kom je weer op het punt van aanwezig zijn, maar je hebt iedereen dan al een keer gezien.

Dan is het schild misschien al iets gebroken en de stap kleiner om naar de geestelijk verzorger toe te gaan”

“Het algemene beeld van geestelijk verzorger binnen Defensie daar mag wel wat aan gedaan en verandert worden. Dat de geestelijk verzorger ook zelf meer de stap naar voren zijn en initiatief neemt om bijvoorbeeld bekend te maken dat er tijdens de oefening op zondag dienst is en dat iedereen gewoon naartoe kan gaan. Bij ons wordt dat vaak pas na twee maanden bekend. Aan het begin zitten we dan maar met een paar man bij de dienst terwijl, als het bekend is de halve bemanning er zit. Er blijft altijd een deel die zich te macho vindt om er naartoe te gaan. Daarnaast ligt het er ook aan hoe de geestelijk verzorger het zelf brengt. Als hij een verhaal uit de Bijbel voorleest waarbij iedereen in slaap valt dan snap ik het wel dat mensen de volgende keer niet meer komen. Maar als gewoon een leuk en spannend verhaal verteld, dat kan over alles gaan van feest vieren tot seks bij wijze van spreke. Als hij het maar open, sociaal en gezellig houdt en in gesprek gaat / je erbij betreft”

“Als het echt een preek wordt ga ik inderdaad ook onderuit gezakt zitten. Maar als het een verhaal is voor je eigen interpretatie, hoe je er zelf in kan staan is het anders.”

“Je kunt als je een verhaal uit de Bijbel verteld zeggen van “Sjakie die gaat op een ezel zitten, of Sjakie gaat in zijn Audi DR8 zitten en blaast hem naar ik weet veel wat” Als je het zo een beetje brengt, voor ons jongere gasten dan kun je nog een beetje lachen en geinen. Af en toe zit er iets diepers tussen natuurlijk en dat kan dan iedereen voor zichzelf invullen. De connectie moet absoluut wel gelegd worden. ”

“Ik denk ook wel dat het belangrijk is dat er iets verandert wordt. Juist omdat Defensie steeds jonger wordt, er komen steeds jongere gasten binnen achttien/negentien jaar.

De oudere lui die kunnen makkelijker dingen begrijpen en jongere jongens die zitten nog in hun puberteit en zijn nog te speels, om het zo maar te zeggen. Ze gaat Defensie wel in maar dat wil niet zeggen dat ze gelijk heel volwassen zijn in hun nadenken en een man zijn. Ze missen een stukje levenservaring en ik denk dat juist omdat ze jong zijn denken dat ze het niet nodig hebben en stoer willen zijn. De geestelijk verzorger zou het op een speelse manier moeten aanpakken qua binding en aantrekkingskracht naar die lui toe.”

“Een modern jasje aan het geheel geven. Relativeren naar de tijd van nu en niet stijf vasthouden aan hoe het al eeuwen zo is. Want dan haken mensen af.”

Stelling

De dominee mag best tijdens een gesprek over God praten of uit de Bijbel lezen. Daar is hij de dominee voor.

Eens – gedeeltelijk eens - oneens

“Ik vind het niet gepast als ik in een één op één gesprek met een dominee zit. Soms kan dat wel, maar ik zit daar als persoon en ik ben niet gelovig en dat respecteren we dan naar elkaar. Ik heb daar geen sterk gevoel bij.

Als je gelovig bent zul je dat wel fijn vinden maar ik niet. Ik kan dan niet op dezelfde hoogte zitten als de dominee. Wanneer ik in gesprek ben met de dominee en ik leg mijn probleem op tafel dan zit ik er niet op te wachten dat hij met Bijbelverhalen aankomt.”

“Ik moest een keer een geestelijk verzorger van mijn commandant thuis brengen, zoals ik in het begin al aangaf *ik ben wie ik ben maar mijn houding hangt af wie jij bent*, en ik had al een paar keer naar hem toe aangegeven dat ik niet gelovig ben en je mag best zo met mij praten maar ik heb er geen mening over. Jezus of God daar heb ik geen boodschap aan. Ik had het meerdere malen aangegeven en op een gegeven moment begon bij mij de frustratie omhoog te lopen, twee drie keer geef je het aan en die beste man blijft maar doorgaan. Toen was ik er helemaal klaar mee en kwam er ook een uitbarsting waar ik later ook wel spijt van heb gehad.”

“Hier komt het puntje van het opbouwen van een band opbouwen ook weer naar voren. Met dat soort mensen kun je ook niet een band opbouwen. Iedereen bepaald zelf wat hij gelooft.”

Ik stelde de vraag of je de verschillende diensten van de geestelijk verzorger binnen Defensie zou moeten afschaffen om er één algemene dienst van te maken.

“Nee, je gaat toch liever naar de geestelijk verzorger van je eigen geloofsovertuiging omdat je dezelfde ideeën heb en het een stuk makkelijker praat. Mij maakt het niet uit, ik kan mijn woord wel kwijt. Maar in mijn overtuiging zou dat voor bijvoorbeeld een katholiek of een protestant niet werken. Voor iedere geloofsovertuiging moet er een geestelijk verzorger in dienst zijn, zeker binnen Defensie.”

“Als je het allemaal gaat samenvoegen ga je de inhoud ook afzwakken als het allemaal uit één boekje komt.”

Defensie

- ✚ **De cultuur en sfeer binnen Defensie wordt vaak als macho omschreven waarbij je niet over je gevoelens praat en je ‘kwetsbare’ kant laat zien. Ervaren jullie dit ook zo?**
- ✚ **Zou het goed zijn als hierin verandering kwam waarbij het wel normaal en geaccepteerd is om over je gevoelens te praten?**

“Ik vind het een beetje dubbel. Als iemand een beetje down is dan is het ook fijn dat je op dat moment doorgaat en later erop terug komt. En verder het macho gedrag, als er één iemand tussen zit die zich macho gedraagt dan wordt hij echt wel op zijn punt getikt.”

“Bij Defensie is er nu eenmaal een hiërarchie en een bepaalde manier waarop je met elkaar omgaat.”

De algemene tendens in de bespreking van deze laatste vraag was dat het overal verschillend is en afhankelijk is van heel veel factoren. Je persoonlijkheid heeft betrekking, groep, leidinggevende, situatie (kazerne, oefening of uitzending).

Bijlage VIII – Document Werkgever

Commando DienstenCentra
Ministerie van Defensie

Bijlage L. Profiel Geestelijk Verzorger

Element	Inhoud
Taken	1. voert zelfstandig alle activiteiten uit behorende tot het DGV-aanbod volgens de geldende (professionele en) ambtelijke normen van zijn denominatie 2. voert denominatief gebonden werkzaamheden uit (in opdracht van het Hoofd van Dienst en conform de visie van de ZI) 3. werkt aan zijn persoonlijke professionele ontwikkeling en levert een bijdrage aan de verdere ontwikkeling van het aanbod van de DGV 4. verricht alle overige (projectmatige) activiteiten die in het belang zijn van de Diensten Geestelijke Verzorging en die niet strijdig zijn met de eigen denominatieve waarden en normen en die niet belemmerend zijn voor het eigen denominatieve aanbod 5. verwijst waar nodig naar andere hulpverleningsinstanties. 6. neemt deel aan interne en externe overleggen en houdt spreekbeurten en lezingen
Bevoegdheden	1. heeft volmacht (zending) namens de Zendende Instantie tot het aanbieden van geestelijke verzorging op basis van denominatieve / inhoudelijke normen 2. richt zijn eigen werkzaamheden in; prioritering geschiedt door Hoofd GV van een Defensieonderdeel of Hoofd van Dienst 3. is bevoegd de lokale ondersteuning in te zetten 4. biedt geheimhouding 5. biedt een vrijplaats
Rapporteert	1. aan het Hoofd van Dienst over zijn persoonlijke ontwikkeling en de inhoud van zijn werk 2. aan het HGVD voor wat betreft de planning en prioriteiten van zijn werkzaamheden bij het Defensieonderdeel
Kennis / opleiding	(bij entree) • een universitaire opleiding (op master niveau), of een vergelijkbare combinatie van opleidingen (jesjewa/seminarie) en ervaring (na aanname) • deelname aan KMA/KIM specialistenopleiding (NLDA) • introductieprogramma GV (tijdens eerste plaatsing) • adaptatietraining • cursus PTSS-herkenning • cursus Engels (indien onvoldoende niveau)
Ervaring	beschikt over minimaal 1 jaar relevante werkervaring, of ervaring door stage onder supervisie, als raadsman/raadvrouw of geestelijke
Competenties	Mensgericht – <i>Onderkennen van en rekening houden met de gevoelens, omstandigheden en de behoeften van anderen; zich verplaatsen in anderen en zich bewust tonen van de invloed van het eigen handelen op anderen.</i> Kernwoorden: respectvol, sensitief, geïnteresseerd in de ander, gevoelens bespreekbaar maken, inlevingsvermogen. Toelichting: Empathie en inlevingsvermogen zijn cruciaal in het werk van de GV'er. Zij/hij moet hart voor mensen hebben en oprecht met hen begaan zijn. Moet kunnen omgaan met langdurig geestelijk lijden. Leervermogen – <i>Inzicht tonen in de eigen sterke en zwakke punten en werken aan de eigen ontwikkeling. Leren van nieuwe situaties en ervaringen.</i>

Pagina 76

Genoemde kernwoorden: groei, ontwikkelingsgericht, leren, alles uit de kast halen, openstaan voor kritiek, nieuwsgierig.

Toelichting: Met deze competentie komt vooral omgang met de eigen persoon van de GV'er in beeld. Zelfreflectie, vermogen tot zelfkritiek en het vermogen zich verder te ontwikkelen zijn noodzakelijk voor de GV'er die in zijn werk regelmatig anderen uitnodigt en uitdaagt tot reflectie op zichzelf en de situatie waarin hij/zij verkeert. Dat daarbij de GV'er openstaat voor kritiek is vanzelfsprekend.

Communiceren – *Schriftelijk of mondeling uitwisselen van ideeën en informatie zodanig dat beide kanten elkaar begrijpen. Rekening houden met en handelen naar signalen van gesprekspartners.*

Genoemde kernwoorden: mondelinge communicatie, schriftelijke communicatie, rapporteren, presenteren, luisteren, boodschap overbrengen, overtuigen, rekening houden met anderen

Toelichting: In alle taken van de GV is communicatie een centraal gegeven. Daarom worden aan de communicatieve vaardigheden van een GV'er hoge eisen gesteld. Voor de GV is het m.n. van belang om in de communicatie de verbinding te kunnen leggen tussen het niveau van de ervaring van mensen en de religieuze en levensbeschouwelijke dimensie van het leven. Naast communicatie-technische vaardigheden vraagt dit om zgn. hermeneutische vaardigheden. Luisterend naar het verhaal of de ervaringen van en in gesprek met mensen, moet de GV'er in staat zijn die verschillende niveaus (rationeel, emotioneel, gedrags- en spiritueel of existentieel niveau) te herkennen, te benoemen en daarop respectvol en adequaat in te spelen. Dit kan een kerncompetentie voor de GV worden genoemd.

Analyseren – *Ontleden van situaties of een hoeveelheid informatie in hoofd- en bijzaken. Zien van onderlinge verbanden en doordringen tot de kern. Betrekken van verschillende invalshoeken bij de beoordelen van een zaak.*

Genoemde kernwoorden: hoofd- en bijzaken, verhelderen van het probleem, onderzoeken, oorzaak en gevolg, vragen stellen.

Toelichting: De GV'er krijgt regelmatig te maken met complexe vragen en met een veelheid aan gegevens. Om te kunnen komen tot een waardevol advies of een serieus signaal is het van belang dat de informatie goed wordt geanalyseerd. De geloofwaardigheid van de signalen en de adviezen is daarvan afhankelijk.

Omgevingsgericht – *Laten blijken geïnformeerd te zijn over maatschappelijke en politieke ontwikkelingen of andere omgevingsfactoren. Anticipeert op maatschappelijke veranderingen die van invloed kunnen zijn op de eigen organisatie.*

Genoemde kernwoorden: van buiten naar binnen, weten wat er speelt, antenne, inleven, breed georiënteerd, politiek-bestuurlijke verhoudingen.

Toelichting: voor de GV is de krijgsmacht de belangrijkste context. Het gaat in deze competentie om de kennis van en inzicht in actuele ontwikkelingen en beleid binnen de krijgsmacht, de politiek, 'kerk' en samenleving. De GV'er dient zich bewust te zijn van de eigen bijzondere positie in de krijgsmacht en van de heersende politieke en maatschappelijke verhoudingen en van de eigen verantwoordelijkheid daarbinnen, zowel op individueel als organisatieniveau. Deze competentie raakt aan de functie van solidariteit met (de mensen binnen) de krijgsmacht.

Flexibel – *Kiest een aanpak die past bij de situatie en past zonodig de gedragstijl aan.*

Kernwoorden: inspelen op verandering, schakelen, loslaten, een andere weg met hetzelfde einddoel, niet vastklampen aan het oude.

Toelichting: De militaire context wordt o.a. gekenmerkt door veel veranderingen en wisselingen van omstandigheden, inzichten en personen. De context is dynamisch. Het is voor een GV'er van groot belang dat zij/hij met al die wisselingen en veranderingen adequaat kan omgaan.

	Samenwerken – Overbruggen van tegenstellingen tussen personen of groepen, actief en constructief reageren op de ideeën van anderen. <i>Draagt bij aan een gezamenlijk resultaat met ander personen of groepen, ook wanneer dit niet van direct persoonlijk belang is.</i> Kernwoorden: informatie delen, helpen, een bijdrage leveren, teamgeest. Toelichting: Hoewel een GV'er in hoge mate zelfstandig werkt dient zij/hij goed te kunnen samenwerken. Dit raakt aan de samenhang en samenwerking binnen de DGV en tevens aan de interdisciplinaire samenwerking in bijv. SMT's, maar evenzeer aan haar/zijn rol en positie binnen een militaire eenheid. Alle competenties worden gemeten op niveau 3.
Overig	1. door de verschillende Zedende Instanties kan een denominatiespecifiek aanvullend profiel worden aangeleverd en dit kan ook in het selectietraject worden meegenomen 2. het is denkbaar dat iedere denominatie de mogelijkheid heeft om voor 10% van het aantal formatieplaatsen af te wijken van de normen en competenties in het basisprofiel; deze normen of competenties moeten binnen een termijn van 2-3 jaar zijn behaald of ontwikkeld; anders volgt geen definitieve aanstelling 3. onder relevante werkervaring wordt verstaan die werkervaring die aansluit of vergelijkbaar is met het aanbod van de DGV
Noot	Dit profiel is gebaseerd op een concept van de werkgroep competentieprofiel, waarin een meer op de professie gebaseerde onderbouwing wordt gegeven.

Een Geestelijk Verzorgder kan tevens de rol van bureauhoofd vervullen. Hiervoor geldt de volgende aanvullende beschrijving:

Taken:

- Coördineert de werkzaamheden van het ondersteunend personeel op locatie
- Bepaalt prioriteiten in het werk van het ondersteunend personeel in geval van 'capaciteitsconflicten'
- Adviseert HOP over toekenning van verlof en dienstreizen
- Geeft HOP input voor functionerings- en/of beoordelingsgesprekken

Overleg

- Periodiek met ondersteunend personeel op locatie
- Periodiek met HOP

Kennis/ervaring/competenties

- Minimaal 5 jaar werkervaring binnen de DGV; bij gelijke geschiktheid wordt de meest ervaren geestelijk verzorgder als bureauhoofd aangesteld
- Competenties: empathie, besluitvaardigheid, communicatief en analytisch
- Goed contactennetwerk op de locatie
- Er bestaat uitzicht op continuïteit in de plaatsing

Aanstelling

- Door HOP en bekrachtigd door D-DGV
- HOP baseert zich op adviezen van personeel op betreffende locatie
- De rol van bureauhoofd is op basis van vrijwilligheid

Bijlage IX – Document *Zendende instantie*

Notitie categoriaal pastoraat – een overzicht

Generale Synode

November 2008

MDO 08.06a

2.4 Krijgsmachtpastoraat

Doelgroep

Krijgsmachtpastoraat is er voor de ruim 60.000 medewerkers die in dienst zijn van de diverse onderdelen van de krijgsmacht. Niet allen maken gebruik van of kunnen (door personeelstekort) gebruik maken van de diensten van de krijgsmachtspastores.

Naast de medewerkers, horen in sommige gevallen ook de gezinnen van de medewerkers van de krijgsmacht tot de doelgroep.

Doel

De Dienst Protestantse Geestelijke Verzorging, waarbinnen de protestantse predikanten werkzaam zijn, ondersteunt militairen en hun directe relaties bij geloof en zingeving. De dienst is deskundig in levensbeschouwelijke communicatie in de krijgsmacht. Zorg voor humaniteit bij optreden van de krijgsmacht, ook in internationaal verband, heeft zijn bijzondere aandacht.

De krijgsmachtpredikanten verrichten pastoraat namens hun zendende kerken. Zij zijn geroepen omwille van het Evangelie van Jezus Christus. Als ambtsdragers van hun kerk gaan zij voor in liturgie en bezinning van militairen overal ter wereld.

In een militaire omgeving zijn vragen rond leven en dood, goed en kwaad, zinvolheid en zinleegte immer actueel. Krijgsmachtpredikanten staan in een lange kerkelijke traditie, en zijn juist opgeleid om in te gaan op zulke levensvragen. Pastoraat vereist als eerste 'bij de mens te zijn' tijdens uitzending en operationele inzet. Zij zijn er voor iedereen.

Geestelijke verzorging is te onderscheiden in persoonsgerichte, groepsgerichte en structuurgerichte activiteiten. Die activiteiten zijn principieel aanvullend aan elkaar.

Werkwijze

De krijgsmacht kent de Diensten Geestelijke Verzorging met in totaal 150 geestelijk verzorgers. Daaronder vallen in totaal 5, binnenkort 6 diensten, waarvan de Dienst Protestants Geestelijke Verzorging (PGV) met 52 krijgsmachtpredikanten er één is. Van de 52 krijgsmachtpredikanten zijn er ruim 40 gezonden door de Protestantse Kerk in Nederland.

Aanname van een krijgsmachtpredikant vindt plaats in samenwerking tussen Defensie, het Contact in Overheidszaken – Militairen (CIO-M) en, waar het PKN predikanten betreft, namens de synode de Commissie Inhoudelijk Gesprek. Voor wat betreft de uitvoering van het werk is Defensie verantwoordelijk voor inzet en ondersteuning en de kerk (zendende instantie) voor de inhoud.

Borging van kwaliteit vindt ook binnen dit samenwerkingsverband plaats.

Krijgsmachtpredikanten worden beroepen door de Generale Synode als predikant met een bijzondere opdracht en benoemd door Defensie. Zij zijn in dienst van Defensie en worden door Defensie betaald.

Ondersteuning

De kerk als zendende instantie is verantwoordelijk voor de inhoudelijke aspecten van het krijgsmachtpastoraat, waaronder de boodschap welke door de krijgsmachtpredikanten wordt uitgedragen. Daarnaast behoudt zij ook bijkomende verantwoordelijkheid voor het functioneren van de krijgsmachtpredikanten (de gezonden) in het algemeen. Om daar invulling aan te kunnen geven

heeft de Generale Synode van de Protestantse Kerk in Nederland de werkgroep Kerk & Krijgsmacht (K&K) aangewezen als begeleidingscommissie, samengesteld uit vrijwilligers.

Belangrijkste taken van K&K zijn:

- zij participeert in de voorbereiding van het door de Protestantse Kerk in Nederland te voeren beleid gericht op de geestelijke verzorging in de krijgsmacht;
- zij participeert in de voorbereiding van het door de Protestantse Kerk in Nederland te voeren beleid gericht op de geestelijke verzorging in de krijgsmacht;
- zij organiseert jaarlijks een PKN krijgsmachtpredikanten contactdag.
- zij heeft, inzake het ambtelijk handelen van krijgsmachtpredikanten een signalerende, preventieve en zo nodig verwijzende functie met betrekking tot de voor het opzicht verantwoordelijke organen van de kerk;
- zij verzorgt c.q. werkt mee aan de scholing en vorming van krijgsmachtpredikanten;
- zij stimuleert de gemeenten zich bij het pastoraat in de krijgsmacht te laten betrekken door deze voorlichting te geven over (de geestelijke verzorging in) de krijgsmacht en te adviseren ten aanzien van de pastorale zorg voor hen die bij de krijgsmacht dienen;
- zij bezint zich op vraagstukken betreffende het arbeidsveld geestelijke verzorging in de krijgsmacht, op vraagstukken waarop de geestelijke verzorging in de krijgsmacht stuit, op vragen betreffende oorlog en vrede, en geeft aan de resultaten daarvan bekendheid, onder meer langs publicitaire weg.

OPOG

Hoewel actief onder veel meer groepen dan alleen de krijgsmacht, willen we hier verder noemen de werkgroep Oecumenisch Pastoraat aan Oorlogs- en Geweldsgetroffenen. De Protestantse Kerk participeert ook in deze werkgroep. Deze werkgroep zet zich via een netwerk van pastores en vrijwilligers in voor de belangen van wie is getroffen door oorlog, een ramp of geweld. Op verschillende niveaus wordt gewerkt aan bezinning en verwerking.

Beleidspunt

- Plaatselijke gemeenten aanmoedigen om meer aandacht te besteden aan het pastoraat aan hen die terugkeren van een missie.

Het beleid voor de dienst Geestelijke Verzorging, wordt gemaakt door de Krijgsmacht. De Protestantse Kerk heeft hier via diverse organen inspraak in, zoals boven beschreven. Vanuit de Protestantse Kerk is onze bijdrage vooral het opleiden, beroepen en als zodanig beschikbaar stellen van predikanten met bijzondere opdracht voor het vervullen van deze functie. Op deze manier zijn we als kerk dicht bij onze mensen, terwijl ze op missie zijn, maar ook daar waar ze zich op de bases aan het voorbereiden zijn.

Nul is niet Niks

PKN – Krijgsmachtpredikanten Contactdag
30 januari 2013

Teksten van lezingen

Inleiding Erik Asscher

Nul is niet niks. Dit kleine symposium is vernoemd naar een bijdrage van collega Anne Zweers uit een jaarschrift van enkele jaren geleden. De titel geeft goed weer waar het vandaag over gaat: de nuldelijns aanwezigheid van krijgsmachtpredikanten op de werkvloer, en geeft daar, met een mooi understatement, ook een waardeoordeel bij: onze nuldelijnszorg op de werkvloer is echt belangrijk. Dat komt overeen met wat ik collega's door de jaren heen vaak heb horen zeggen: pastoraat by walking around is het belangrijkste.

Gezichtsbepalende beleidsdocumenten van de afgelopen jaren brengen de nulde lijn direct in verband met geestelijke verzorging (Zorglijn defensie, richtlijn psychosociale ondersteuning geüniformeerden, pva behoeftenonderzoek, missie en visie document ('zichtbare aanwezigheid op de werkvloer') Last but not least het Ministerieel Besluit betreffende functionele kaders Geestelijke verzorging bij Defensie). Tot zover het belang van de nuldelijn, maar waar hebben we het precies over?

Dat is het thema waar we deze studiemiddag mee aan de slag gaan. We, dat zijn

- de krijgsmachtpredikanten van de PKN, samen met de andere krijgsmachtpredikanten
- een vertegenwoordiging van de PKN, bestaande uit de Raad voor Kerk en Krijgsmacht, een vertegenwoordiging van het Moderamen van de Generale Synode, en enkele andere spelers o.a. op het veld van plaatsing en begeleiding van predikanten
- Deelnemers vanuit de Protestantse Theologische Universiteit: Martin Walton, onze gespreksleider vandaag, en Rob van Waarde, spreker.
- Niet ingedeelden: Pieter Vos, PThU, betrokken bij het project Geestelijke Verzorging en Morele Vorming in de krijgsmacht, Heye Heyen eveneens van de PThU betrokken bij een studietweedaagse over Victor E. Frankl voor Krijgsmachtpredikanten later dit jaar en Aalmoezenier Gert Jan Jorissen, betrokken bij de opzet van een introductie cursus presentiepastoraat voor nieuw binnengekomen GV-ers in de krijgsmacht.

Beginnen bij wat er ligt. Praktisch Theologische literatuur voor een belangrijk gedeelte afwezig. Wat er ligt is erg omvangrijk en blijft zeer dicht bij de praktijk. Pieter Vos, in 'Naar eer en geweten' behandelt de presentietheorie van Andries Baart in verband met het krijgsmachtpastoraat, en geeft een kernachtige samenvatting in vijf punten. Ik noem ze nog even.

- 1 De geestelijke verzorger volgt de ander (in plaats van omgekeerd)
- 2 De GV er werkt integraal en onvoorwaardelijk (ipv gefragmenteerd en gespecialiseerd)
- 3 De GV er sluit aan bij het geleefde leven (niet bij de bureaucratische of militaire schematisering ervan)
- 4 De GV er zet het goed van de ander centraal (ipv de eigen goede bedoeling)
- 5 De GV er laat erkenning van de ander en de relatie met de ander het zwaarste wegen.

Herken ik mijn eigen eigen nuldelijnswerk in deze typering? Ik denk terug aan mijn werkplekbezoeken op de P afdeling van de Vlb Tw. Een medewerker daar, die een praatje best op prijs stelde, vroeg altijd als ik binnenliep 'dag dominee, wat komt u doen?' Hij stelde mijn handelen in een doelrationeel perspectief. Ik probeerde in de geest van de presentiebenadering de relatie met en de waarde van hem als 'ander' centraal te stellen, en antwoordde dat ik benieuwd was hoe het met hem ging. Dat klonk altijd een beetje onzeker na zo'n heldere vraag en ik begon de ontmoeting met ongemakkelijk gevoel. Op een dag, ik had die ochtend net zitten lezen in het 'Handboek Administratieve Organisatie' dat ons vers van de pers was toegezonden, bracht ik hem een bezoek en vroeg hij weer 'dag dominee, wat komt u doen' en ik antwoordde 'Ik kom mijn professionele profiel communiceren'. Zonder blikken of blozen liep naar het koffieapparaat en vroeg 'en wilt u daar dan suiker en melk in?' Opnieuw was hij me te vlug af, maar er was direct contact. Op dat moment snapte ik dat ik deelnemer was in een spel, dat al begonnen was voordat ik binnenkwam. Vanuit die ervaring

laat ik een aanvullend en kritisch geluid horen bij de presentietheorie van Baart, die bij de waardevolle inzichten die hij biedt, toch ook lijkt uit te gaan van een tegenstelling van geestelijke verzorger als zorgverlener en 'ander' als zorgontvanger, terwijl ik vanochtend wil benadrukken dat ze samen zijn opgenomen in wat ik zo-even een soort spel noemde.

Nul is niet niks daar zit iets tegenstrijdigs in. Bij die tegenstijdigheid wil ik stilstaan aan de hand van een meegenomen voorwerp. Spork (=spoon/fork), kruising tussen een lepel, vork en mes. Alle drie in één. Geen van drieën. Zo'n spork neem je mee in je rugzak als je een voettocht gaat maken, voor een bepaalde tijd op weg ben van de ene plaats naar de andere. Als iedere gram telt want je moet het zelf, of samen met elkaar tillen. Dat kun je een tussensituatie noemen: een overgangssituatie tussen vertrek en aankomst. Je bent niet meer op de plaats van vertrek, maar je bent nog niet aangekomen op de plaats van bestemming. Je zit er zogezegd tussenin. De bedoeling van die tussentijd is dat je de reis naar je bestemming voltooit, onafhankelijk van plezier of tegenslag.

Een ander voorbeeld. Denk aan de combinatie van de volgende voorwerpen. Een punt vijftig, een schuilplaats (metalen container) en een vrachtauto, hoe noem je zo'n samenstel van verschillende voorwerpen? Zo'n Pantservoertuig hoort erbij als je op uitzending gaat of op oefening. Zo kun je jezelf en elkaar vervoeren en beschermen in gevaarlijk gebied. Tijdens zo'n uitzending zit je in een overgangssituatie. Je bent van huis vertrokken, en je bent nog niet teruggekeerd. Je zit er zogezegd middenin of tussenin. De bedoeling van die tussentijd is dat de doelen van de missie gehaald worden, met zo min mogelijk verliezen.

Dit soort overgangssituaties is extensief beschreven en geanalyseerd door Victor Turner. Hij was een antropoloog die onderzoek deed onder de Ndembu, een stam in Zambia, en zijn bevindingen gesprek bracht met het werk van andere antropologen. Van de antropoloog Arnold van Gennep en diens beschrijving van overgangsrituelen nam hij het begrip 'liminaliteit', waarmee hij de drempelsituatie of tussensituatie beschreef in een overgangsritueel. Iemand die deelneemt aan een puberteitsritueel staat op de drempel: geen kind meer en toch nog geen volwassene. In zo'n drempelsituatie doen zich liminale fenomenen voor en met de spork en het pantservoertuig heb ik er een aangeduid. Daar voeg ik nog de nadruk op collectiviteit aan toe. Militairen komen in pelotons en groepen, ze hebben dezelfde kleren aan, zijn operationeel gesproken onderling inwisselbaar, slapen op zalen en spreken dezelfde taal. Het inboeten van individualiteit en het wassen van gemeenschapszin. Zeg maar de bijzondere en kwetsbare verbondenheid die kan ontstaan tijdens een missie, de 'band of brothers' tussen militairen die samen spannende ervaringen hebben opgedaan.

Wie presentie biedt in een militaire context neemt afstand van de vanzelfsprekendheden van huis, boom en beest, en begeeft zich in een wereld van tussentoestanden. Tussen IMO en FLO, tussen organisatie en reorganisatie, tussen front en thuisfront, tussen vriend en vijand, tussen verveling en topprestatie, tussen binnen en buiten. Tussen oorlog en vrede, tussen goede en boze machten, soms tussen leven en dood. De nuldelyns krijgsmachtpredikant is een soort spork, aan de ene kant militair, aan de andere kant predikant, met ook nog eens een belangrijk persoonlijk aspect. Hierin verschilt hij niet wezenlijk van de andere uitgezondenen met wie de intense verbondenheid, of juist het gemis daaraan, zeer diep gevoeld wordt. Ook de theologie van de nuldelyns krijgsmachtpredikant kan liminale trekjes vertonen. De handboeken en naslagwerken blijven thuis, de dwaasheid van het evangelie en de ambiguïteit van religieuze symbolen: kruis en doornenkroon, paaskaars en doopvont, vormen een vanzelfsprekende achtergrond. Zo wordt men een echte hemelpiloot.

Inleiding Gert van der Ende

Overweging uitgesproken tijdens liturgische opening

Beste collega's,

'Nul is niet niks'

Dit thema riep twee gedachten bij mij op.

Ik moest denken aan het dogmatische begrip 'creatio ex nihilo' en aan het Bijbelgedeelte uit handelingen 3 waar we Petrus tegen een verlamde man horen zeggen: 'Geld heb ik niet, maar wat ik wel heb, geef ik u: in de naam van Jezus Christus van Nazareth, sta op en loop.'

Over beide gedachten wil ik iets zeggen.

Creatio ex nihilo, scheppen uit niets. Zo doet God. Hij heeft het eerste Woord. En door Zijn Woord schept Hij een wereld. Zo zingt en belijdt de kerk.

Maar zoals jullie wellicht weten is het begrip 'creatio ex nihilo' niet onomstreden in de Bijbelse theologie. De nieuwere Bijbelwetenschap heeft ons de ogen geopende voor de verschillende scheppingsverhalen die de Bijbel rijk is. Genesis 1, waar het 'creatio ex nihilo' vooral op gebaseerd is, is van late datum. Het heeft zijn huidige vorm gekregen tijdens of zelfs na de ballingschap. Oudere scheppingsconcepten gewagen van een strijd tussen God en het oerzeemonster dat door Hem bedwongen wordt.

Maar de ontwikkeling in het Bijbelse denken over de schepping is zodanig, dat de gedachte dat God schept door het Woord, dus het creatio ex nihilo, dominant wordt. En dat is omdat men belijdt dat de God die heil brengt dezelfde is als die de wereld heeft geschapen. Er bestaat geen dualisme tussen de God van het heil, de God die zegent én de God van de geschapen wereld. Hij is één en dezelfde. Sterker nog, de evangelist Johannes getuigt ervan dat het Woord dat in het begin bij God was en waardoor alles is ontstaan, het Woord is van degene die ons verzoend heeft aan het kruis.

Geen dualisme dus, zoals Gods toewending tot ons op niets anders is gebaseerd dan op Zijn wil, zo geldt dat ook voor ons bestaan en de schepping.

De dogmaticus Berkhof merkt hierbij het volgende op: Dat God de wereld tot aanzijn roept door Zijn Woord betekent dat de schepping teruggaat op zijn wilsbesluit. Kortom, dat wij er zijn berust op contingentie en niet op noodzaak.

Bovendien maakt de belijdenis 'creatio ex nihilo' onomwonden duidelijk dat wij mensen van een geheel andere orde zijn dan God. Wij bestaan, wij leven omdat Hij gesproken heeft. En, zegt Berkhof, door met nadruk te stellen dat heel de geschapen werkelijkheid door het spreken van God tot stand is gekomen belijdt men dat de wereld op de ontmoeting en communicatie is aangelegd.

Het nihil van 'creatio ex nihilo' blijkt theologisch gezien van fundamenteel belang voor onze plaats als mens ten opzichte van God. Wij hebben nul, niets, nada om op terug te vallen als het gaat om ons bestaan en onze communicatie met onze Schepper, maar tegelijk is het niet niks: we worden aangesproken, er is een stem, een Woord dat ons antwoord vraagt en zo leven wij, op de adem van zijn stem.

Dit brengt mij bij de lezing uit Handelingen 3

Petrus zegt: 'Geld heb ik niet, maar wat ik wel heb, geef ik u...'

Wat Petrus heeft, geeft hij, maar wat hij 'heeft' is niet telbaar, meetbaar, weegbaar of tastbaar. Het is boekhoudkundig non-existent, schrijft Willem Barnard. Economisch gezien is het niets.

De bedelaar die Petrus aankijkt zal teleurgesteld zijn geweest. Wat heb je, als je niets hebt, aan iemand die begint met te zeggen dat hij óók een 'have-not' is?

Ik citeer Barnard: 'Wat Petrus en Johannes hebben en (dus!) geven, valt buiten de gangbare economische orde. Buiten die orde willen zij blijkbaar zich blijven bewegen. Hetgeen impliciet

een ferme kritiek inhoudt op ónze stijl van denken en waarderen. Het komt niet in hen op, hun gift of gave op een tellende, metende, wegende manier te exploiteren.'

Wat Petrus heeft, al kan je dit volgens mij zo niet zeggen, want hebben is er niet bij, maar hoe moet je het anders formuleren, dus toch maar: wat Petrus heeft, zijn woorden gedragen door geloof: in naam van Jezus Christus van Nazareth: sta op en loop.

'Sta op...' dit woord, dit Paaswoord, zet deze mens op z'n voeten.

Nul is niet niks...

Als dominees binnen de krijgsmacht zijn wij in zekere zin 'have nots'. Wat hebben we nou?

We hebben geen behandelprotocollen zoals andere zorgverleners bij defensie. We staan buiten de lijn. We hebben geen macht. We worden soms ook zomaar vergeten.

We kunnen dat weleens moeilijk vinden dat we 'have-nots' zijn. Want ja, wat heb je als je alleen woorden hebt? (Menselijke verlangens zijn: willen zijn, willen hebben, willen kunnen, willen weten)

Maar misschien, is dat wel een vorm van klein-geloof/ongeloof, als we het daar moeilijk mee hebben. Geen of te weinig geloof in de macht en de kracht van het Paaswoord 'sta op' dat we mogen spreken als volgelingen van Jezus van Nazareth.

Toch is het alleen dát waarmee wij het mogen en kunnen wagen in de wereld van de krijgsmacht.

Hoe dat Paaswoord 'sta op' in de vele verschillende situaties waarin wij terecht kunnen komen gesproken mag worden, zal steeds opnieuw ontdekt moeten worden.

Ook dat is een kwestie van vertrouwen hebben, op de adem van God, zijn Geest.

Nee, nul is niet niks...

Inleiding Johan Trouwborst

Toen mijn moeder mij leerde tellen begon ze niet bij nul, maar bij één.
De eerste reeks was van één tot tien. Nul deed niet mee. Want nul is niks.
Dat kun je wel zien ook.
Nul is een rondje met niks erin.
Een cijfer met een leeg midden.
En nu een andere ervaring met 'nul'. Eentje waar nul *niet niks* is. Maar alles!
Het was in de kerk. Dominee vertelt dat wij mensen het niet zo best doen.
Dat heeft met Adam en Eva te maken. Onze eerste voorouders in het paradijs.
Daar ging iets mis en sindsdien blijft het tobben.
Wij verdienen een onvoldoende, zegt de dominee. Er staat een 1 op ons rapport.
Maar nu is God zo goed. Hij kijkt ons aan door de ogen van Christus.
Achter de één schrijf Hij een nul. Nu krijgen wij een tien
Nul is niet niks. Nul is alles.
's **HEEREN goedheid kent geen 'palen'**(ps25).
In de dorpen waar ik dominee was stond bovenaan in de profielschets dat Christus centraal zou staan in prediking en pastoraat. De boodschap was heel belangrijk.
Waar het Evangelie klinkt, daar is de kerk.
Na vijf en half jaar solliciteerde ik als vlootpredikant. In mijn brief schreef ik dat ik op zoek was naar een nieuwe setting. Ik wilde dagelijks leven dominee worden in plaats van te preken voor eigen parochie. En mijn eigen motto was: ik wil gewoon leven.
In de sollicitatiecommissie zat een vlootpredikant. Een rijzige figuur die een en al zekerheid uitstraalde. Hij zei: 'Stel je loopt de valreep van een schip op. En bovenaan vraagt de matroos van de wacht: 'dominee wat komt u doen?', wat zeg je dan?
Ik wilde antwoorden: 'meevaren'. Maar iets weerhield me.
Ik dacht: dat is vast te weinig. Daar kom ik niet mee weg.
Ik dacht even heel hard na. Maar er kwam niks. Ik kwam er niet uit.
Later bleek dat de sollicitatiecommissie dat juist een sterk moment vond.
Even een korte anekdote. Toen ik geplaatst was a/b RDAM en we
naar zee gingen zei het Hoofd Technische Dienst in de Longroom:
de dominee is aan boord. We kunnen varen.
(Stel dat ik dat tijdens mijn sollicitatiegesprek had gezegd: zonder dominee kan het schip niet varen, hoe was het balletje dan gaan rollen)?
Ik werd geplaatst op de Opschool. Daar ben ik flink tegen mijzelf aangelopen.
Ik wist niet wat ik daar nou moest doen. Hoe ben ik hier dominee?
Als ambt en kerk op zichzelf geen rol spelen. Dan blijft over de vent die je bent.
Ik zat daar zoveel over na te denken. Ik werd er verschrikkelijk moe van.
Ik had niet de puf om op te lopen. Ik was zeer veel met mijzelf bezig.
In gesprek met mijzelf had ik niet de openheid voor anderen.
Om er te zijn. Er zomaar te zijn. En het nog leuk te vinden ook.
Tijdens de lessen GV had ik soms missionaire neigingen.
Wilde de bijbel ter sprake brengen. En liefst OLH.
Maar ik was daar zelf het meest om verlegen.
Toen ik in die tijd bij Baart las dat in het presentiepastoraat niet de goede bedoelingen van de pastor centraal staan,
maar het goede van de gesprekspartner, was dat wel even slikken.

Later ging ik varen. Als geboren schipperszoon is dat denk ik wat mij bij de marine heeft gebracht. Varen is bijzonder. Varen is de zee ervaren. Als je met elkaar gevaren hebt, vergeet je dat niet snel. Varen verbindt. Hoe langer je vaart, hoe meer je deelt. Aan boord worden veel verhalen verteld.

Je hoeft maar op een bolder te gaan zitten en men gaat praten.

Bolderpastoraat.

Mijn mentor Martien van der Hout zei dat het zien van de zee hem o.a. ook bij het geloof had bewaard. Hij zei dat op een zondagmorgen voorafgaand aan onze de kerkdienst op het seindek met weids uitzicht op zee. Dus: voordat wij onze woorden gingen zeggen, was er het zien van de zee. En haar stil getuigenis.

Ik ben nu bijna tien jaar in dienst. Ik had niet eens verwacht dat ik zo lang bij de baas zou werken. Maar eigenlijk ga ik ons werk steeds meer waarderen. Eerst ervoer ik teksten als 'wij zijn er', 'wij zijn present bij de mannen en vrouwen',

'onze aanwezigheid niet als middel, maar als doel', als een soort minimumoptie.

Pas gaandeweg ben ik erin gaan geloven.

Het opent de weg naar de ander, als ik zelf open ben.

Nul is een rondje met niks erin. Een cijfer met een leeg midden!

Als pastor ben ik zo vrij om de gesprekspartner te volgen en niet andersom.

Ik denk dat mensen proeven hoe ik in mijn vel zit.

Dat ze doorhebben of er ruimte is voor hen of niet.

Als mijn aandacht echt en oprecht is ben ik te vertrouwen als dominee.

En anders ben ik misschien wel een engerd.

Ik geloof dat mensen om aandacht verlegen zijn.

En ik ook.

Johan Trouwborst

Inleiding Ko Sent

Koffie in de Baluchi

Non-anxious presence.

Non-anxious presence is een term die ik wel eens ergens heb opgevangen en die bij mij is blijven steken als wezenlijk kenmerk van mijn werk als Geestelijk Verzorger. Het bijvoeglijk naamwoord wijst op twee elkaar aanvullende houdingen, die in mijn ogen beiden aanwezig dienen te zijn bij de nuldelyns werker: niet gretig en niet angstig. Sta mij toe dit nader uit te leggen aan de hand van een misschien wel herkenbaar voorbeeld.

Stel voor: je komt als legerpredikant nieuw bij een eenheid die zojuist teruggekeerd is van een zware uitzending; waarbij gevochten is en waarbij ook een paar gewonden zijn gevallen. Een dergelijke eenheid heeft zichzelf een houding van exclusiviteit aangemeten. Wij, die erbij waren, horen bij elkaar. En iedereen die er niet bij was, heeft geen idee wat wij hebben meegemaakt en zal daar ook nooit beeld bij krijgen.

Als je als GV-er nieuw komt bij zo'n club, dan heb je het nodig om geschoold te zijn in non-anxious presence.

Niet gretig zijn. Je moet niet te snel een wig drijven in dat gevoel van exclusiviteit. Ze hebben een uitzonderlijke prestatie geleverd en ik was daar niet bij, dus moet ik ook niet te snel de indruk gaan wekken dat ik bij hen hoor. Ik moet een zekere afstand bewaren uit respect voor hun bijzondere positie, als erkenning voor wat zij gedaan hebben. Die erkenning hebben ze nodig en die erkenning verdienen ze ook. Maar de afstand moet ook weer niet te groot worden.

Niet angstig zijn betekent dat je niet bij hen uit de buurt blijft, dat je hen niet uit de weg gaat, maar dat je hen zelfs opzoekt, dat je interesse toont in hun verhalen. Niet angstig zijn betekent dat je je niet direct uit het veld laat slaan door botte opmerkingen of fysieke uitsluitingen, maar dat je het volhoudt tot ze in de gaten krijgen dat je interesse niet uitgaat naar de stoere verhalen, maar naar de kwetsbare mensen die deze verhalen vertellen.

Als ik het zo beschrijf en als ik het gevoel weer naar boven haal van mijn eigen ervaring met zo'n eenheid, dan komt een beeld uit de film 'Gorilla's in the mist' bij mij naar boven, waar Sigourney Weaver in de rol van Dion Fossey, behoedzaam door het gebladerte kruipend, een Silverback probeert te naderen.

Vertrouwen laten groeien.

Mijn eenheid was de Bravo-cie van 12 Infbat Luchtmobiel. Het was juli 2007. Ze waren net terug uit Uruzgan en gingen voor het eerst weer mee op oefening. Het was ook mijn eerste oefening met het bataljon. Na ruim een week voorzichtig rondlopen en aftasten liet ik mij koppelen aan een peloton dat oefenvijand zou gaan spelen ergens in het gebied. De Pelotons commandant stelde zich nog netjes aan mij voor, zichzelf met zijn naam, zijn mannen met 'tweede peloton', maar in de viertonner die ons naar de locatie bracht werd geen woord met mij gewisseld. Toen we uitstapten bij een vervallen gebouwtje begon het al schemerig te worden.

De militairen gingen drillmatig aan de slag met het klaarmaken van hun slaapplekje. Het was een oefening in Spanje en hartje zomer, dus we konden gerust buiten liggen. Ik dacht: dan zal ik mijn slaapzak ook maar uitrollen. En terwijl ik een geschikte plaats zocht zag ik één van de jongens met iets heel anders bezig. Hij had een beschut plekje gevonden en zijn brandertje al gereed gezet. Hij plantte zijn rugzak en diepte daaruit zo'n ouderwetse houten koffiemolen op. Vervolgens verschenen verschillende plastic zakjes met koffiebonen. Hij keek ernaar, woog ze in zijn handen en maakte daarna een keuze. De andere zakjes werden weer netjes teruggestopt; de bonen van zijn keuze belandden in de koffiemolen, waarmee hij bedachtzaam begon te malen. Regelmatig controleerde hij het laatje om, zodra hij genoeg bleek te hebben, zijn percolator te vullen en die op het vuur te zetten.

En zo maakte hij koffie voor het hele peloton. Iedereen had zijn slaapzak al uitgerold, maar hij was nog steeds bezig. En ondertussen was ik bij hem gaan zitten en knoopte ik een gesprek aan. Hij heette Michel en hij vertelde dat hij de bonen speciaal voor deze oefening had gekocht en dat hij zijn koffiemolen ook altijd bij zich had in Afghanistan. Ik vertelde hem

dat ik speciale roestvrijstalen espressokopjes mee had genomen op mijn uitzending naar Irak, aan de ene kant om een gevoel van luxe te creëren in de woestijn, maar aan de andere kant ook om een verwijzing naar het gewone leven te behouden in een zandbak waar oorlog wordt gevoerd.

Hij herkende dat wel en hij beloofde mij dat hij mij een keer een zeer exclusieve koffie zou laten proeven: Kopi Loewak, tien keer zo duur als gewone koffie. Maar die had hij nu niet bij zich. De volgende keer misschien wel.

De rest van de avond luisterde ik naar hun verhalen over de Baluchi vallei. We zaten op een plek die hen deed denken aan de ingang van die vallei. Daar hadden ze veel tijd doorgebracht; daar hadden ze ook verschillende vuurgevechten gehad. Een paar dagen later reden we in de viertonner weer terug naar het kamp en had ik het gevoel dat ik er al een heel klein beetje bij hoorde.

Non-anxiety representeren.

In het jaar dat volgde groeide dat steeds verder uit. We werden aangewezen om weer naar Uruzgan te gaan en dit keer ging ik wel mee. Tijdens een uitzending krijgt de nuldelyns aanwezigheid van de GV ineens een compleet ander karakter. Je bent er bij als de militairen de poort uitgaan. Je hebt daar wel een keuze in. Het is niet verplicht. Maar ik koos ervoor om mee te gaan: naar buitenposten, op patrouilles en met grotere operaties. En de eenheid had mij inmiddels zover geaccepteerd dat ze me ook mee wilden hebben.

En zo was ik in januari 2009 op een buitenpost aan de vooravond van een grootscheepse operatie in: jawel: de Baluchi-vallei. Samen met dezelfde kerels waarmee ik anderhalf jaar daarvoor in Spanje zat. Iedereen zag erg op tegen deze operatie. De verwachting was dat er zeker gewonden en wellicht ook doden zouden vallen. Een paar jongens vroegen mij om nog een kerkdienst te houden voordat we het gevecht in zouden gaan. Dat heb ik gedaan. En met verschillende militairen heb ik nog apart gebeden. En toen ging het los..., dachten we. Maar de weerstand viel gelukkig mee en de hele operatie verliep rustig. Geen zwaar gewonden en geen doden.

Omdat vooraf de dreiging groot was, was mij sterk aangeraden om een wapen mee te nemen. Na enig twifelen stopte ik het pistool van de bedrijfsmaatschappelijk werkster onder in mijn rugzak. Ik dacht: voor het zover is dat zelfs de dominee moet gaan meevechten, heb ik wel gelegenheid gehad om dat ding op te vissen. Gelukkig was het niet nodig.

Tot op de dag van vandaag weet ik ook niet of ik het ding had gebruikt als het wel nodig was geweest. Maar één ding weet ik wel: als ik in de omstandigheden was gekomen en ik had het wapen moeten gebruiken, dan hadden ze me daarna direct naar huis kunnen sturen (als ik het had overleefd, natuurlijk), omdat ik dan een belangrijke rol van Geestelijk Verzorger niet meer had kunnen vervullen. In je ongewapend-zijn representeer je het gewone leven, waar het niet normaal is dat mensen met wapens lopen en op elkaar schieten. Je representeert een wereld waar je niet voortdurend op je hoede of gevechtsbereid hoeft te zijn: niet angstig en niet gretig. Je representeert non-anxiety. Oftewel: je bent non-anxious presence.

Had ik het wapen gebruikt, dan was dit weg geweest. Daarom stop ik tegenwoordig iets anders in mijn rugzak als ik met de militairen meega op oefening: een koffiemolen. Afgekeken van Michel, die jongen die ik ontmoette in Spanje en met wie ik later in de Baluchi-vallei vertoefde. Een koffiemolen, naast mijn twee kopjes, als symbool voor het gewone leven, waar je rustig de tijd kunt nemen om je bonen uit te zoeken, met de hand te malen en lekker van je koffie te genieten. Het is misschien overdreven, maar mijn koffiegarnituur heeft voor mij en soortgelijke lading als de wijnstok en de vijgenboom uit het Oude Testament.

‘Dominee wil je een bakje koffie?’

Het enige wat tijdens onze operatie in de Baluchi-vallei niet meezat, was het weer. Op dag één begon het te sneeuwen en daarna wisselden vorst en dooi elkaar af, waardoor je eerst nat werd en daarna weer steenkoud. Omdat we ’s avonds licht- en geluidsdiscipline in acht moesten nemen zat er soms niets anders op dan op tijd in je slaapzak te gaan liggen, als je tenminste ergens een relatief droog plekje kon vinden. Op één van die avonden schudde Michel me wakker: “dominee, wil je een bakje koffie?” Ik was net een beetje op temperatuur

gekomen, dus ik had weinig zin om mijn slaapzak open te ritsen en ik bedankte beleefd. “Nou”, zei Michel: “dit is wel Kopi Loewak!”. En ik antwoordde: “Voor Kopi Loewak kom ik uit mijn slaapzak”.

Inleiding Rob van Waarde

Het onderwerp waarmee ik me bezig houdt is exposure. Exposure, kort gezegd, is blootstelling aan een leefwereld waarin je niet thuis bent. Het is ontstaan als een werkwijze in de traditie van de Urban Mission in Nederland, het Verenigd Koninkrijk en ook Finland, onder invloed van sociale ontwikkelingen in tweede helft 20^e eeuw. Met name in oude stadscentra werd de bevolkingssamenstelling armer en meer multi-etnisch. Dat had consequenties voor kerken. In Nederland begonnen pastores buurtgericht te werken, onder andere in de vorm van buurt- en inloophuizen, straatpastoraat, kinderwerk op straat etc. Van een benadering waarin de mensen naar de kerk kwamen, werd de benadering om aanwezig zijn in de context van mensen tot wie de kerk zich richt. De term 'presentie' komt hiervoor in gebruik. Er ontstaat eind jaren '80 interesse vanuit de universitaire wereld, met name Kor Schippers' 'Kerkelijke presentie in een oude stadswijk' en Andries Baart met 'een theorie van de presentie'. Typerend voor presentie is een houding van de beroepskrachten van open staan voor de leefwereld van de betrokkenen, 'aanklampbaar' en toegankelijk zijn. En ook typerend is de tijdsfactor: langdurige aanwezigheid en geduld zodat je bij de tijdsbeleving van de leefwereld aansluit.

Er ligt dus een duidelijke verbinding tussen nuldelyns aanwezigheid en presentie. Het startpunt is om ten dienste te staan van de groep mensen voor wie je bent aangesteld en dat resulteert erin dat dat je je zoveel mogelijk in hun leefwereld begeeft. In dezelfde omstandigheden verkeren, vormt een basis voor vertrouwen en legitimiteit. Wanneer zo'n pastor iets zegt, dan weet hij waar hij het over heeft.

Je blootstellen aan die leefwereld – exposure – hoort bij presentie en is er een voorwaarde van. Meer specifiek is exposure de naam voor een trainingsmethode die pastores helpt om de zeggingskracht van een context aan den lijve te ondergaan. Het is een combinatie van waarnemen van de leefwereld, maar ook van dat wat deze oproept in jezelf: aan overtuigingen en gevoelens. Reflectie daarop leidt tot bezinning op de eigen gelovige bronnen en tot verantwoord handelen.

Desoriëntatie

Exposure – en ik vermoed dat dit in ook geldt voor nuldelyns aanwezigheid – brengt een zekere mate van desoriëntatie met zich mee. Om dat te verduidelijken noem ik een voorbeeld over een vrouw die vijftien jaar ervaring heeft als coördinator in een inloophuis voor dak- en thuislozen. 's Avonds laat belde een van de jongens in paniek en verwarring aan. Samen, in een groepje bekenden hadden drugs gebruikt en daarbij hadden zij een van hen zo getreiterd en fysiek vernederd dat het werk voor het ziekenhuis werd. Ondanks die vijftien jaar had zij nog steeds de ervaring: 'wat doe ik hier?' De werkelijkheid van drugs maakt dat deze mensen zo heftig met elkaar omgaan dat er op deze momenten geen betrouwbaarheid is. Het gevoel 'Wat doe ik hier?' wilde dus enerzijds zeggen: 'waar ben ik terecht gekomen?' De kennis van de leefwereld en het vertrouwen dat je hebt omdat je weet hoe de omgangsvormen zijn, wordt onderuit gehaald. En ten tweede betekende het: 'Waarom besteed ik mijn leven en kwaliteiten hieraan? Als mensen elkaar 's avonds zo willens en wetens sarren, waarom span ik mij dan overdag in om een inloophuis open te houden, met alle goede idealen als 'iedereen mag er zijn?' De confrontatie met de egoïstische destructieve werkelijkheid roept de vraag op naar de houdbaarheid van de gelovige idealen. Wat betekenen die ten overstaan van iemand in paniek en half onder invloed om 12 uur 's nacht? Kun je niet beter een extra politieagent aanstellen?' Desoriëntatie is heel letterlijk: je niet kunnen oriënteren. Niet weten wat te doen. Niet weten wat hier zinvol is om te doen. Dus het is een desoriëntatie op een existentieel niveau, en dat heeft consequenties voor je handelen.

Als je nuldelyns aanwezig bent, loop je het risico dat je oriëntatie wordt gereduceerd tot nul. Daarin zit hem dus de exposure: je stelt je bloot aan zo'n andere wereld en het oriëntatiekader blijkt niet te werken. Daar is moed voor nodig. Het is niet niks om nul oriëntatie te hebben. Oftewel: nul is niet niks.

Mijn punt is dat deze desoriëntatie onontkoombaar is – tenminste, voor wie de bedoeling heeft om zich te verhouden met de realiteit zoals die zich voordoet aan de mensen met wie je werkt – maar ook dat deze vruchtbaar kan worden op veel verschillende vlakken. Door de desoriëntatie heen ontstaat in je eigen attitude een grotere sensitiviteit voor de andere leefwereld en haar omgangsvormen. Voor de relatie met de doelgroep, betekent het toelaten dat je uit je evenwicht wordt gebracht, dat je aan integriteit wint. Het is een uitdaging van de geloofsbronnen. En op het gebied van werkmethode maakt deze desoriënterende ervaring zichtbaar dat een inloophuis misschien onvoldoende is. In dit verband is er geen gelegenheid om op alle drie in te gaan, dus ik zal nu alleen het aspect spiritualiteit uitwerken.

Spiritualiteit

Heeft dit iets te maken met geloof en zo ja, wat dan? Is hierin spiritualiteit te ontdekken? Die vraag kreeg ik een jaar of negen terug voorgelegd in een training. Ons werd eerst gevraagd om een situatie te beschrijven in het werk die ons had geraakt, geïnspireerd etc. Dat was voor mij de ontmoeting van een blanke vrouw van een jaar of 50 die ernstig ziek was. Zij woonde op de eerste verdieping van zo'n galerijflat, waar Antilliaanse jongens 's nachts laat thuis kwamen, de sleutel waren vergeten en langs de regenpijp omhoog klommen en vervolgens met de deur sloegen. Daarvan werd zij wakker. Een volgende morgen sprak ze een van hen aan: of hij niet met de deur wilde slaan. Hij ontkende. Zij – lachend en met een toon van 'mij maak je niet gek': 'Jawel, want ik herken je aan je gympen: ze piepen!' De jongen lachte. Dus ondanks haar ziekte had ze het lef om die jongen aan te spreken. En ze had haar humor en doorzettingsvermogen om zich niet met een kluitje in het riet te laten sturen. Een krachtige vrouw.

Toen ik – nog altijd in de training – had uitgelegd dat dit mij inspireerde, werd vervolgens gevraagd om die situatie in verbinding te brengen met de geloofstraditie. Ik merkte dat dat niet lukte. Hoe komt het dat je – als gelovig mens en opgeleid als theoloog – dat niet in verbinding kunt brengen met je geloofstraditie, vroeg de trainer? Terecht uiteraard. Op dat moment lukte mij dat niet, omdat de vrouw dan niet meer tot haar recht zou komen. Ze zou worden ingepast in de traditie. Ze zou als het ware worden overschaduwd. Dus dat wat haar zo'n uniek mens maakte zou verloren gaan.

Inmiddels lukt mij dit wel. Maar het blijkt dat het een tijd lang onmogelijk kan zijn om zo'n ervaring met je geloofstraditie in verbinding te brengen op een manier die zowel de mensen als de traditie recht doet. Het vergt dus geduld om de twee realiteiten – de hedendaagse en de geloofstraditie – naast elkaar in spanning te laten staan. (Dat is overigens wat het begrip katholiciteit inhoudt: het samen houden van twee of meer verschillen bij elkaar.)

Naarmate de sensitiviteit voor de context groeit, raken de geloofstraditie en de persoonlijke spiritualiteit daarmee verbonden. Dan wordt duidelijk hoe haar humor, doorzettingsvermogen en slimheid voortkomen uit haar levenskunst om zich in haar ziekte niet de kaas van het brood te laten eten. Het wordt herkenbaar dat het om levenskunst gaat als je weet hoe weinig Hollandse mensen in die buurt het lef hebben om deze jongens aan te spreken. En ook: hoe moeizaam deze jongens hun stoere masker opgeven en er een glimlach doorbreekt. En ten slotte: welke culturele verschillen er worden overbrugd in zo'n blik van verstandhouding tussen een Hollandse vrouw van vijftig en een Antilliaanse jongen van 16. Pas dan kun je lijnen trekken met de geloofstraditie: bijvoorbeeld met de humor en slimheid van de profeet Natan die David op zijn plek zet. Of de grensoverschrijdende Kanaänitische vrouw die een onwillige Jezus overtuigt om haar dochter te genezen 'omdat de honden ook de kruimels eten dat van tafel valt'.

Besluit

Ik heb hiermee veel thema's laten liggen. Zo heb ik bijvoorbeeld nog niet voldoende expliciet gemaakt wat dit met de christelijke geloofstraditie te maken heeft – het delen van het leven zelf, het leeg worden en vervuld worden. Ook heb ik het belang van de lijfelijkheid en de weerbarstigheid van nuldelijns aanwezigheid maar gedeeltelijk aangestipt – een pastoraal gesprek in een pastorie is iets anders dan een gesprek in de stromende regen, of op een missie ver van huis. Niettemin heb ik een basis proberen te schetsen van het belang van iets

als exposure en de verbinding met spiritualiteit. Via de blootstelling aan de andere leefwereld ontwikkelt zich een grotere sensitiviteit. Exposure helpt om te herkennen hoe spiritualiteit en geloof er in deze context uitzien. Daarbij horen periodes van desoriëntatie.

Dus: nul is niet niks, omdat zo'n aanwezigheid moed en vertrouwen vergt. En nul leidt ook niet tot niks. Het leidt wel degelijk tot een nieuwe oriëntatie en verdieping van spiritualiteit en geloof. Maar dat is wel een leerweg en niet een toepassing van al bekende wijsheden. Wie te snel resultaat wil boeken, mist de kans om te leren die ligt opgesloten in de desoriëntatie. Het leren vindt plaats in de relaties die je met mensen opbouwt: gaandeweg. Nuldelijns aanwezigheid, of presentie creëert ruimte voor die relaties.

Rob van Waarde, januari 2013